tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 4.000.000.- TL

AĞUSTOS 2002
CİLT 38 • SAYI:
224

ISSN 1019-4681
212163 - 2002/8

ÖTEKİ MÜMKÜNLERİN KENTİ ÇATALHÖYÜK

SELÂNİK'TEKİ MÜSTEMİN TÜCCARLAR

BAYBURT MÜSLÜMAN DİLENDİRMEZLER CEMİYETİ

ALİ EFENDİ VE RÜFEKÂSININ FRANSA MACERASI

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ

4 Ağustos 2002
AYVALIK-
Cunda Adası ve Adalar
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

11 Ağustos 2002
Körfezdeki Cennet
ÇANDARLI-DİKİLİ-
DENİZKÖY-BADEMLİ
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

17 - 25 Ağustos 2002
Hamsi, Horon ve
Yaylalarıyla
KARADENİZ

•

17 - 18 Ağustos 2002
BODRUM ve Koyları
Doç. Dr. ŞADAN GÖKOVALI

•

25 Ağustos 2002
Şarabın Öyküsü
EGE BAĞLARI
Prof. ERSİN DOĞER

•

25 - 30 Ağustos 2002
GİRİT
Heraklion (Kandiye)-
Resmo-Hanya-Rodos
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

29 - 31 Ağustos -
1 Eylül 2002
GÜNEŞİN ÜLKESİ
GİZEMLİ LİKYA
Kaş, Kalkan, Kekova

•

1 - 8 Eylül 2002
MAVİ YOLCULUK
(Bodrum Koyları)

•

7 - 8 Eylül 2002
Troya, Çanakkale
BOZCAADA
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

15 Eylül 2002
Klaros, Notion, Lebedos,
ÜRKMEZ
Prof. Dr. Bilge Umar

•

21 - 22 Eylül 2002
KÖYCEĞİZ, DALYAN,
GÖKOVA
Doç. Dr. ŞADAN GÖKOVALI

• •

28 Eylül - 6 Ekim 2002
GÜNEYDOĞU ANADOLU
(Antakya-Gaziantep-
Adıyaman/Nemrut-
Urfa-Mardin)
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

29 Eylül 2002
ESKİ İZMİR (Smyrna)
Prof. Dr. BİLGE UMAR

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

AĞUSTOS 2002 • CİLT 38 • SAYI 224

4 *Mehmet Ali Gökaçtı*
1845 Yılında Selânik'teki Müstemin Tüccarlar

11 *Kaan Durukan*
Amerika'da Bir Akademik Sahtecilik Örneği: Poulshock Olayı

13 *Abdülkadir Buluş*
Ali Efendi ve Rüfekâsı Fransa'da

19 *İlber Ortaylı*
Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli

24 *Güneş Çelikkol*
Öteki Mümkünlerin Kenti: Çatalhöyük

27 *Hatice Gonnet-Bağana*
Truva'nın Geç Tunç Çağındaki Önemi

30 *Tuba İkiz*
Ece Ayhan'ın Ardından, Şiir, Tarih ve Sivillik Üzerine: Lanetlenmişlerin Hikâyeleri

32 *Yavuz Selim Karakışla*
1913 Yılında Kurulan Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti

39 *Selçuk Uygun*
"Eğitmenlikten Öğretmenliğe..."

45 *Eser Tutel*
Babıâli Basınında 43 Yıllık Bir Dergi Var!

49 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Ahmet Hâşim "Gurmet" mi? Yoksa...

51 *İsmail Kara*
40'lı Yıllarda Bir Doğu Karadeniz Köyünde Mütevazı Miras Taksimi

55 *Kemal Yakut*
Nâzım Paşa'nın İtibarının İade Edilmesi

59 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
"Türkler" ve Akdenizlilik

61 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Türk-Arap İlişkileri

63 KİTABİYAT
Arzu Öztürkmen
Karadeniz Çalışmalarına Yeni Bir Katkı

ÖN KAPAK: Çatalhöyük'ün ünlü Ana Tanrıça heykelciği ve duvar resimleriyle yapılan bir kolaj.
ARKA KAPAK: Celâl Tuna'nın çizimiyle Çatalhöyük evleri (**Mağaradan Kente**, Celâl Tuna, Cilt-I, İletişim Yayınları 2000).

OKURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Haziran ve Temmuz aylarındaki özel sayıların ardından bu ay serbest gündemli bir sayıda buluşuyoruz. Bu sayıda uzun süredir dergimizin sayfalarında adını görmeyi özlediğimiz Profesör İlber Ortaylı'nın Fener Patrikhanesi'nde yaptığı "19. asra kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Millet' düzeni ve Bab-ı Âli" başlıklı bir konuşmasına yer veriyoruz. Atilla Lök bu konuşmayı deşifre ederek Tarih ve Toplum okurları için yayına hazırladı. Ortaylı "Millet" kavramını ele alırken bir metaforu ele alıyor: "Millet-Söz-Kelâm"dan "Logos"a varıyor; "bu da Allahın sözü etrafında toplanan bir cemaati ifade eder" sözleriyle açıklıyor. Tam da bu noktada Güneş Çelikkol'un Çatalhöyük kazılarıyla ilgili kaleme aldığı yazı "Arkeo-Logos" başlığı altında bir deneme ile bütünleniyor. Temmuz sayımızda da belirttiğimiz gibi arkeolojiyle ilgili ikinci yazı ise Hatice Gonnet-Bağana imzasını taşıyor. Gonnet-Bağana, *Berliner Morgen Post* gazetesinde yayımlanan ve Truva'nın önemini inkar eden bir makaleden yola çıkıp, Tübingen Üniversitesi'nde düzenlenen bir sempozyumda tartışılanları da ekleyerek Truva'nın Geç Tunç Çağı'ndaki yerini bir kez daha vurguluyor.

Birbiriyle bağlantıları olan yazıları ele aldıktan sonra diğer çalışmaları sırasıyla tanıtmaya çalışacağım.Yunanistan ve özellikle Selânik üzerine yaptığı çalışmalarla tanıdığımız Mehmet Ali Gökaçtı 1845 yılına ait, vergi mükelleflerini belirlemek için düzenlenmiş Temettüat Defterlerinde yer alan veriler ışığında Selânik'teki müstemin tüccarların dönemin ekonomik sistemindeki yerine ışık tutuyor. Ayrıca bu verilerden ilginç bazı sonuçlara da ulaşıyor.

Kaan Durukan ise Amerikan üniversitelerinde yaşanan bir sahtecilik olayını gündeme getiriyor. Bu "ilginç" olay, hem üniversitelerin hem de yayınevlerinin rolünü birkez daha düşünmemize neden oluyor. Sırada bir "macera" hikâyesi var. Fakat bu "macera" Osmanlı sanayi tarihinden bir kesitin hikâyesi. Abdülkadir Buluş, Abdülmecit döneminde Fransa'ya yollanan litografyacı Ali Efendi ve arkadaşlarının Fransa yolculuğuyla birlikte dönemin politikalarını irdeliyor.

12 Temmuz 2002 tarihinde vefat eden "sivil şair" Ece Ayhan için Tuba İkiz'in kaleme aldığı yazının ağırlık noktası, Ayhan'ın tarihe bakışı. Tarihi kimler yazar? "Sarışınlar". Peki ya "karaşınlar" ne yapar? Ülkemizde işsizliğin, yoksulluğun had safhaya vardığı bu dönemde bazı özel kurum ve kuruluşların yardım çabalarına tanık oluyoruz. Yavuz Selim Karakışla da bize tarihin böyle bir yanını hatırlatıyor. Karakışla, Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti'nin 1913 yılında işsizlik ve yoksullukla mücadelesini aktarıyor bize. Ancak görülen o ki, bu idealist "çözümler" gerçek birer çözüm olamıyor. Selçuk Uygun ise, cumhuriyet döneminden bir kesit sunuyor. 1936 yılında yetiştirilen eğitmenlerin öğretmenliğe geçişi, sözlü tarih metodu kullanılarak aktarılıyor. Eser Tutel tutkunlarına bir müjdemiz var. Sizleri 1940'lı yıllardaki at yarışlarına ve Tutel'in at yarışlarına ilişkin anılarına ve yayına hazırladığı Hipodrom adlı derginin maceralarına götürüyoruz.

Ah Mine'l Garaib adlı köşemizde Turgut Kut yine keyifle okuyacağınız bir metin seçti. "Ahmet Hâşim Gourmet mi? Yoksa...? Yine 40'lı yıllarda dolaşıyoruz ve İsmail Kara, Rize'nın Güneyce ilçesinde yaşanan bir miras taksimini belgeleriyle aktarıyor. Bu taksım de neler yok ki? Bir aynadan, arı kovanlarına, inekten ağaçlara kadar.....

Kemal Yakut, ölümü hâlâ tarşılan Nâzım Paşa'nın Meşrutiyet döneminde başlayan ancak ölümünden sonra, yani mütareke döneminde sonuçlanan çabasına ilişkin bir belge sunuyor. Bu belge Nâzım Paşa'nın itibarının iade edilmesine ilişkin. Bu gelişme, bir dönemin bitip başka bir dönemin başladığını da gösteriyor; bir dönemin hukukî kararları bir sonraki dönemde gayrikanunî ilan ediliyor..

Sıra geldi Gündemdeki Tarih'e. Orhan Koloğlu'nun gündeminde Türkler ve Akdenizlilik var. Koloğlu hem 21 ciltlik Türkler adlı kitabı ele alıyor hem de COPEAM konferansını bu bağlamda değerlendiriyor.

Kitap Dağarcığı'nda ise Türk -Arap ilişkilerini anlatan, tartışan sekiz kitap tanıtılıyor.

Kitabiyat bölümünde ise Arzu Öztürkmen, *Giresun Tarihi Yazıları* adlı kitabı ele alıyor. Kitap, Ayhan Yüksel'in 20 yıllık çalışmasının ürünü. Öztürkmen'in kitapla ilgili son ifadesi şöyle: "Ayhan Yüksel'in araştırması tam da 'yerelin bilgisinden' yazılmış yazılarla okuyucusuna ulaşıyor ve yazılı belgeler kadar Giresun ve civarının sözlü ve maddî kültürünü de yerel tarihçilikle buluşturuyor."

Bir yaz daha bitiyor... Sonbaharın ilk ayında, biraz daha serin günlerde buluşmak dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

Sabetaycılıkla ilgili...

Sabetaycılık sayısı üzerine uzun zamandır ilgiyle takip ettiğim *Tarih ve Toplum*'un Sabetaycılık konusuna hasrettiği özel sayıyı ilgiyle okudum. Basında hakkında çokça yazı çıkan ancak neredeyse hiçbir zaman layık ciddiyetle ele alınmamış bulunan bu konuya ilmî bir yaklaşım getirmeye çalıştığınız için kutlarım. Ancak öyle sanıyorum ki Sabetaycılığın Osmanlı devrindeki sosyal ve kültürel hayatlarına dair sorular hâlâ yanıtlanmayı beklemektedir. Sabetay Sevi'nin ortaya çıkışı ile Osmanlı'nın son, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Sabetaycı ve karşıtı tepkiler yayımladığınız dosyada yeterlilikle ele alınmışsa da sözünü ettiğim eksiklik henüz doldurulmamıştır. Araştırmacıların bu konuya da gereken ilgiyi göstereceğini ümit eder, çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Mahir Saldıraner
İstanbul

Etkinlik İlanları...

Etkinlik ilânları devam etmeli. Derginizin son sayılarında "Okurlardan mektup" köşesinde okur mektuplarının yanı sıra tarihle ilgilenenlerin ilgisini çekecek kimi etkinliklerin duyurularına da yer vermeniz çok sevindirici. Bu gibi duyuruların önümüzdeki sayılarda da artarak devam etmesini dilerim. Sevgi ve saygılarımla.

Emel Payas
İstanbul

Gelecek sayılar...

Önümüzdeki sayıların içeriği *Tarih ve Toplum*'un Temmuz sayısının "Okurlara mektup" yazısında, derginin önümüzdeki aylarda yayımlanacak olan sayılarının içeriğine dair kimi bilgilerin verilmesi hayli yerinde bir tutumdu. Bu bilgilendirmeler devam ederse, dergiye sunulacak katkılar da zenginleşecektir kanaatindeyim.

Ali Başınsoydan
Sakarya

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

AĞUSTOS 2002

CİLT 38 • SAYI 224
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

KONUK EDİTÖRLER
Cengiz Şişman • Rifat N. Bali

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger, Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM Ümit Kıvanç
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
KAPAK Suat Aysu
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Hasan Deniz
FOTOĞRAF Mehmet Özcan
FİLM ÇIKIŞ 4 Nokta Grafik
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI Sena Ofset
DAĞITIM Dergi Planlama Pazarlama

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ Pekkan Yazı

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel.(0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
EMAİL: tarihtoplum@iletisim.com.tr

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 38 00-425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel: (0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 43.000.000.- TL
6 aylık: 21.500.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 100 $/yıl
Amerika 100 $/yıl
Avustralya 100 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277 no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kuruş satış fiyatı: 4.000.000.- TL

1845 Yılında

Selânik'teki Müstemin Tüccarlar

MEHMET ALİ GÖKAÇTI

İslam dünyasında erken dönemlerden itibaren zimmî statüsündeki kişilere eman ve ahid kavramları çerçevesinde birtakım ekonomik ayrıcalıklar sağlayan imtiyazlar verilmiştir. İslâm topraklarındaki gayrimüslimlere dinî anlamda tanınan imtiyazların söz konusu eman kavramına dayandırılarak bir benzerinin, özelikle de ekonomik alanda da sağlanması İslâm hukukunda müstemin olarak adlandırılan bir müessesinin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Devlet başkanının veya naibi olan şahsın tek taraflı iradesiyle bahşedilen bu ayrıcalıklar, İslâm dünyasında çeşitli dönemlerde Füsûl, Şürût, Mersûm, Eman, Emannâme ve Sulh adı verilen belgelerle hayata geçirilmişlerdir.[1]

Tüm İslâm devletlerinde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da devlet ile sulh halinde bulunan ülkelerin tebaası olan ve ahidlere müsteniden Osmanlı topraklarında yaşayan yabancılara da benzer haklar tanınmıştır. Düzenlenen ahidnamelerle Osmanlı topraklarında oturmalarına ve ticarî faaliyetlerde bulunmalarına izin verilen müstemin (veya müstemen) "Bir memlekete hariçten gelip mekan ittıhaz etmiş ve o memleket ahalisinin mâlik olduğu hukuk ve imtiyazâtın haricinde bazı müstesna hallere de mazhar olmuş olan şahıslardır ki ekseriya Devlet-i Aliyye'de ticaret yapan ecnebi tebaa bu kabildendir"[2] şeklinde tanımlanmıştır.

İslâm tarihinin ilk dönemlerine göre çok daha geniş bir imtiyaz hakkını içerdiği görülen bu tanımlamada kısaca portresi çizilen tüccar tipinin ortaya çıkışı ise uzun bir zaman sürecinde gerçekleşmiştir. Statüleri her geçen gün kazanılan yeni haklarla gelişerek güçlenen ve bir anlamda kendilerine bu imtiyazları tanıyan devletin iradesinden de bağımsızlaşan müsteminlerin İslâm topraklarında bir seneden az ikamet edenleri "harbî", bir seneden veya daha fazla bir süreyle ikamet edenleri ya da Osmanlı ülkesine yerleşenleri de "zimmî" olarak adlandırılmışlardır. Bu bağlamda müsteminler harbî statüsünü muhafaza ettikleri sürece cizyeden muaf tutulmuşlar, buna karşın zimmî statüsüne geçmeleri durumunda Osmanlı tebaası gayrimüslimler gibi muamele görerek cizye ile mükellef tutulmuşlardır.[3]

İslâm hukukunda erken dönemlerden itibaren mevcut olduğu görülen müsteminlik müessesinin, Osmanlı Devleti'nde kazandığı statü ve zaman içerisinde geçirdiği evrim en azından sonuçları itibarıyla daha önceki uygulamalardan farklı bir çehre kazanmıştır. Bu farklılığı sağlayan da hiç şüphesiz ki 16. yüzyıldan itibaren Batılı devletlere tanınan ve aşamalar halinde genişletilen kapitülasyonlar olmuştur. İlk kez 1384 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Venediklilere verilen bu imtiyazlar çeşitli şekillerde diğer Osmanlı padişahları tarafından da devam ettirilmiştir. Ancak Yavuz Sultan Selim döneminde Suriye ve Mısır topraklarının ele geçirilmesi ile Asya kıtasına açılan tüm kapıların anahtarlarının Osmanlıların eline geçmesi, aynı dönemlerde kapitalizmin doğuşunun ilk sancılarını çekmekte olan Avrupa'da da birtakım arayışların başlamasına neden olmuştur.

Avrupa'nın yeni keşiflerle kendisine bir çıkış yolu aradığı 16. yüzyıl her şeye rağmen doğunun pazarlarına ulaşabilmek için verilen yoğun mücadelelere de sahne olmuştur.[4] Bu bağlamda mezhep savaşları dolayısıyla içeride sıkıntılı bir dönemden geçen, aynı zamanda da İspanya ve İngiltere'nin

---

* Araştırmacı, yazar.

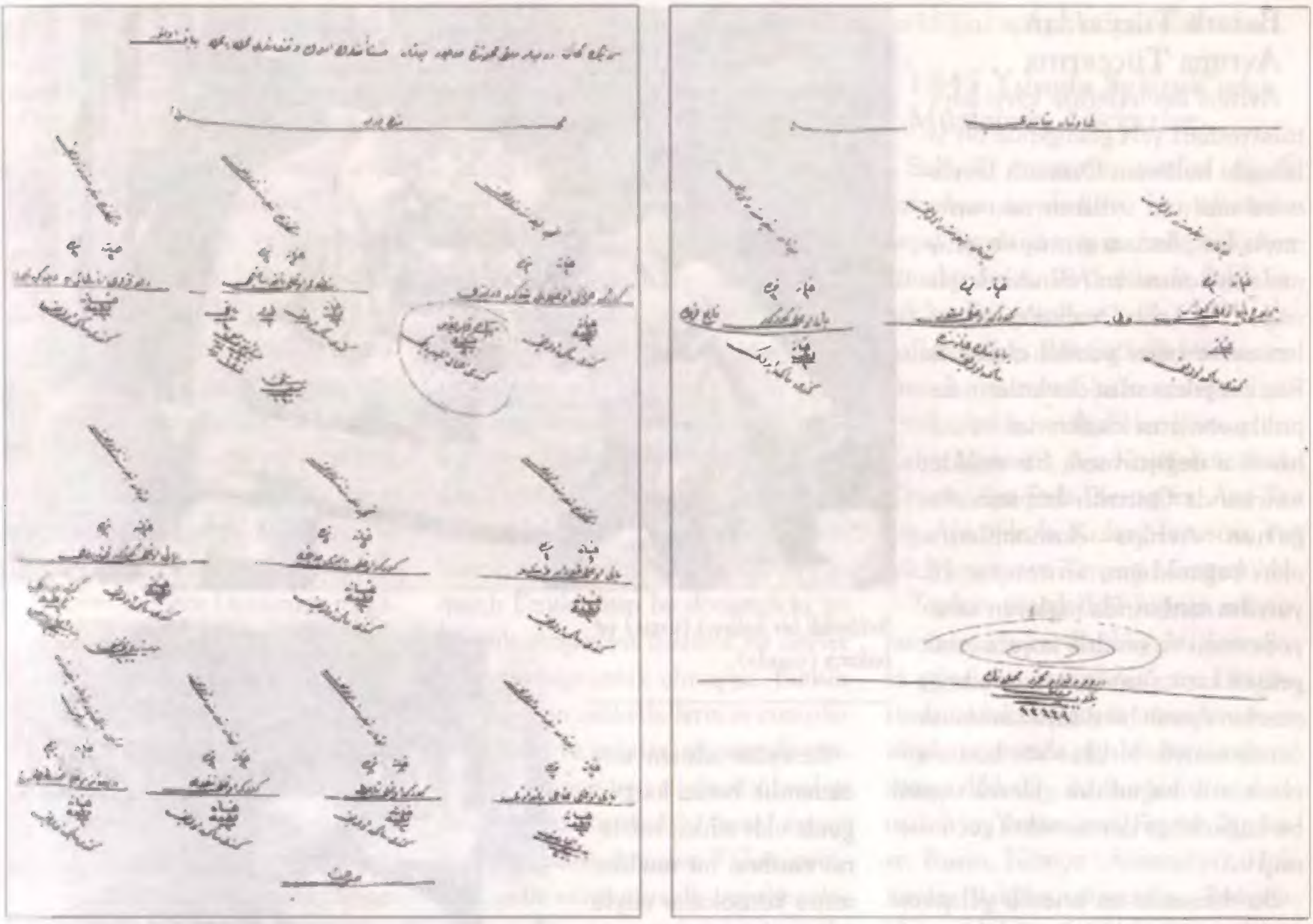

Selânik müstemin tüccarlarına ait defterin ilk ve son sayfası (ML. TMT 11464).

Avrupa kıtası ve Akdeniz üzerinde üstünlük sağlama çabalarına karşı koymaya çalışan Fransa'nın, söz konusu yüzyılın ilk yarısında bir denge unsuru olarak Osmanlı Devleti'ne yaslanması ve bunu ticarî birtakım imtiyazlarla güçlendirmek ve geliştirmek istemesi neticesinde kapitülasyonlar ortaya çıkmıştır. Gerçek anlamdaki ilk kapitülasyon anlaşmasıysa daha önce tanınmış olan imtiyazları genişleten bir şekilde 1569 yılında Fransızlarla imzalanmıştır.[5] Bu anlaşma ile pek çok vergiden muaf olarak, devletin güvencesi altında ticarî faaliyetlerde bulunma hakkını elde eden Fransızların bu başarısı bir müddet sonra diğer Avrupa devletlerinin de benzer girişimlerde bulunmaları sonucunu doğurmakta gecikmemiştir. Bilhassa İngiltere uzun süren çabalar sonucunda 1580 yılında Fransa ve Venedik'in sahip olduğu hakların benzerini içeren bir ahidnameyi almayı başarmıştır.[6]

Ancak Avrupa devletlerinin arasındaki şiddetli mücadele, elde edilen hakların daha da genişletilmesi yönünde bir seyir takip etmiş ve sonuç itibarıyla 17. yüzyılın hemen başlarında yapılan anlaşmalara "en imtiyazlı millet" kavramının girmesiyle mevcut durum yeni bir aşamaya ulaşmıştır. 1601 yılında İngiltere ile yapılan anlaşmada ilk kez yürürlüğe giren bu statü ile İngiltere yeni vergi indirimlerinin yanı sıra, altın ve gümüş paranın da gümrük vergisinden muaf tutulması ve serbestçe dolaşımı hakkını elde etmiştir.[7] Bu gelişme Osmanlı topraklarındaki avantajlı konumunu kaybetme riski ile karşı karşıya kalan Fransa'nın da birtakım girişimlerde bulunmasına ve bir müddet sonra benzer hakları elde etmesine yol açmıştır. Böylece bu tarihten itibaren ahidnamelerin yenilenme dönemleri, başta İngiltere ile Fransa olmak üzere doğu ticaretinde söz sahibi olmak isteyen devletlerin daha fazla pay koparabilmek adına giriştikleri mücadelelerin sergilendiği bir platforma dönüşmüştür. Bu mücadeleler Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya yüz tutması ve kendisini giderek daha fazla tehdit etmeye başlayan Rusya ve Avusturya karşısında sağlam müttefikler arayışında olması sebebiyle, kapitülasyonların tahta çıkan her padişah tarafından yeniden onaylanması yerine 1740 yılından itibaren sürekli hale getirilmesiyle de yeni bir aşamaya girmiştir. Gelinen bu aşamanın en önemli sonucu da, Babıâli'nin Batılı devletlere karşı elindeki en önemli pazarlık kozunu kaybetmesi olmuştur.

Beratlı Tüccardan Avrupa Tüccarına

Avrupa devletlerine karşı kapitülasyonları yeri geldiğinde bir silah gibi kullanan Osmanlı Devleti bu tarihten itibaren tam anlamıyla bir çıkmaza girmiş ve gelişmelerin kontrolünü elinden kaçırmıştır. Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ve buna paralel olarak da Batılı merkantalist devletlerin kapitülasyonların karakterini ve mahiyetini değiştirmesi, bir müddet sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ekonomilerine olan bağımlılığını artırmıştır. 18. yüzyılın sonlarında başlayan sanayi devrimi ve onunla koşut olarak gelişen kapitalizmin, ortaya çıktığı sınırları aşarak bir dünya sistemine dönüşmesiyle birlikte söz konusu ekonomik bağımlılık giderek siyasal bir bağımlılığa dönüşmekte gecikmemiştir.

Bu dönemin en önemli gelişmesi de hiç şüphesiz ki, 18. yüzyıldan itibaren gayrimüslim Osmanlı tebaasının, Avrupa devletlerinin himayesine girerek müstemin tüccar gibi her türlü ticarette imtiyazlı hale gelmesi, yani "beratlı tüccar" kavramının ortaya çıkması olmuştur.[8] 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'un dışındaki kentlerde de konsolosluklar açan Avrupa devletleri yerel yöneticiler ve tüccarlarla iletişim kurabilmek amacıyla, gayrimüslim Osmanlı tebaasından olanları tercüman olarak elçilik kadrolarında istihdam etmeye başlamışlardı. Padişahtan alınan bir beratla müstemin tüccar gibi haraç ve cizye vermekten muaf olan ve reayanın tâbi olduğu yükümlülüklerden kurtulan bu şahısların söz konusu statüleri kurallara uydukları müddetçe ömür boyu geçerliydi.[9] İlk başlarda riayet edilen bu kurallar zamanla uygulanmamaya başlamış, devletin de bu durumu gereği gibi takip etmemesiyle kısa zamanda iş çığırından çıkmıştır.

Selânikli bir kalaycı (üstte) ve bakırcı (yanda).

Saraydan alınan tercümanlık beratı karşılığında elde edilen hakların cazibesi bir müddet sonra konsoloslar eliyle bu işin ticaretinin yapılmasının yolunu açmıştır. Gayrimüslim Osmanlı tebaasından maddî durumu iyi olanların konsoloslara belli bir ücret ödeyerek, onların vasıtasıyla tercümanlık beratı almaları ve reayaya ait tüm yükümlülüklerden muafiyet kazanmaları ve bunun sonucunda ortaya çıkan durum, 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde uygulamanın başladığı döneme göre normal boyutlarının çok ötesine geçmişti. Öyle ki, başta Selânik, İnebahtı, Hanya, Kandiye gibi kentler olmak üzere Ege adalarındaki reayanın büyük bir kısmı bu statüye kavuşmuş ve ortaya imtiyazlı yeni bir sınıf çıkmış bulunmaktaydı.[10]

III. Selim dönemine gelindiğinde iyice çığırından çıkmış olan ve hazinenin büyük miktarlarda gelir kaybına uğramasına neden olan bu durumun önüne geçilmesi için mücadele edilmiş, ancak Napolyon'un Mısır'a saldırmasıyla başlayan süreçte Batı'da yeni müttefikler aranması ihtiyacının doğmasına paralel bu konuda gerekli adımlar bir türlü atılamamıştır. Nihayetinde bu sorunun bir türlü üstesinden gelemeyen Osmanlı Devleti aldığı ya da daha doğru bir ifadeyle almak zo-

runda olduğu bir kararla mevcut durumu geri dönülmez bir şekilde yeni bir aşamaya taşımıştır. Bu gelinen aşama da Avrupa ile ticaret yapan beratlı gayrimüslim Osmanlı tebaasının artık beratlı tüccar yerine "Avrupa Tüccarı" olarak kabul edilmesi ve müstemin tüccarla aynı haklara doğrudan sahip olabilme hakkını elde etmesi olmuştur.[11] Devlet aldığı bu kararlara istinaden Müslüman tüccarın, Avrupa tüccarı ve müsteminler gibi aynı imtiyazlara sahip olmaması sebebiyle rekabet edemeyeceğini ve dolayısıyla da zarara uğrayacağını düşünerek, Müslümanlara da "Hayriye Tüccarı" olma hakkını tanınmıştır. Böylece Müslüman tüccara da, Avrupa ile yapacağı ticarette, Avrupa tüccarının sahip olduğu hak ve imtiyazlar tanınarak belli bir dengenin sağlanmasına çalışılmıştır.[12]

Ancak alınmaya çalışılan bütün önlemlere ve getirilmeye çalışılan bütün kısıtlayıcı tedbirlere rağmen bu konudaki suiistimallerin önüne geçilememiştir. Ayrıca hem Avrupa devletleri, hem de Osmanlı tebaası olan gayrimüslimler, devletin zayıflamasına ve dış ilişkilerde giderek daha fazla denge politikalarına yaslanır olmasına paralel imtiyazlarını genişletmek adına yeni taleplerde bulunmaya da devam etmişlerdir. Böylece Osmanlı tebaası olmasına rağmen Avrupalı gibi ayrıcalıklara sahip olan bir zümrenin hem ekonomik hem de siyasal anlamda elde ettiği kazanımlar dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştır.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, özellikle de İngiltere ile imzalanan ticaret anlaşması ve o süreci takiben başlayan liberalleşme dönemi[13] beraberinde devletin artık ticaretle uğraşmakta olan gayrimüslim tebaasının statüsü ve durumuyla ilgilenmeyi bıraktığını da göstermektedir. Aslında daha doğru bir değerlendirmeyle, bırakmak zorunda kaldığını belgelemektedir. 1845 (H. 1260-1261) yılında düzenlemiş olan ve vergi mükelleflerini belirlemeyi amaçlayan bir defterdeki[14] bilgiler gelinen durumu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Elimizdeki belge konsolosluk tercümanı, beratlı tüccar ve Avrupa tüccarı aşamalarından sonra Selânik'te ikamet etmekte olan gayrimüslim Osmanlı tebaasından bir kısmının dilediği bir devletin tebaasına geçtiğini ve bu yeni statüsüyle her türlü vergi ve yasal zorunluluktan muaf olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Tanzimat sonrasında Batı ile rekabet edebilmek için yapısal bir yenilenme ve dönüşüm sürecine giren Osmanlı Devleti'nin bu dönemdeki en önemli girişimiyse merkezî bir devlet sistemi oluşturmak olmuştur. Bunun içinde vergi mükelleflerinin tam olarak tespiti ve gelirleri nispetinde makul bir orana göre vergilendirilmeleri devletin bu dönemdeki temel amaçlarından birisi olmuştur.[15] Günümüzdeki gelir vergisinin ilk uygulamalarından olan temettüat vergisine tâbi mükelleflerin belirlenmesi için yapılan bu sayımlar[16] sonucunda düzenlenen defterlere de "temettüat defterleri" denmiştir.

İşte 1845 yılındaki sayımda düzenlenmiş olan ve Selânik'teki vergi mükelleflerini "Müslüman, Yahudi, Rum, Kıpti ve Müstemin Tüccar" olarak beş ayrı kategoride kayıt altına alan temettüat defterlerinden Selânik müstemin tüccarına ait olanı içerdiği bilgiler açısından, müstemin tüccarlık kavramının geçen zaman dilimi içerisinde nasıl yozlaştırıldığını göstermesi adına önemlidir. Başka bir anlatımla bu defter, yaklaşık olarak üç yüz yıldır devam eden bir uygulamanın zamanın akışı içerisinde Avrupalı devletlerin desteği ve himayesinde gayrimüslim tebaanın lehine, buna karşın Osmanlı Devleti'nin aleyhine olacak bir tarzda nasıl suiistimal edildiğini ve ortaya çıkan durumun devlet tarafından da kabul edildiğini açıkça belgelemektedir.

1845 Yılında Selânik'teki Müstemin Tüccarlar

Selânik müstemin tüccarı olarak defterlere kaydedilen bu şahısların hepsi Rumlarla aynı mahallede ikamet etmektedirler. 1845 yılında farklı etnik ve dinî grupların yerleştiği 71 mahalleye sahip olan Selânik merkez kazasında, müsteminlerin yerleşmiş göründükleri bu mahalleler Metropolit, Kebir Manastır, Aya Kostantin, Tozlu Çeşme, Aya Pata, Benagora, Aya Taniş, Aya Nikola, Kızlar Manastırı, Yanık Manastır ve Tavşana Manastırı'dır.

Toplam olarak 147 kişinin müstemin sıfatıyla kaydedildiği bu defterdeki şahısların hangi devletin tâbiiyetinde olduklarına göz atmadan önce isimleri üzerinde yapılan bir inceleme ortaya dikkat çekici bir sonucu çıkarmaktadır. Yunanistan, Fransa, İngiltere, Rusya, Nemçe (Avusturya), Hollanda, Belçika, Amerika, Toskana, Ceneviz gibi on farklı devletin tebaası olarak kaydedilmiş Selânik müstemin tüccarlarının isimlerine bakıldığında hepsinin başta Apostol, Yani, Hristo, Dimitri, Kostantin, Atanas, Aleksi, Andon, Todori, Nikola gibi Rum isimlerini taşıdıkları görülmektedir.

Osmanlı topraklarına bir başka ülkeden ticaret için gelip yerleşmiş olanların, konsoloslukların işlemleriyle ilgili defterler haricinde bir yere kaydedilmedikleri, hele vergi mükelleflerinin sayımı için düzenlenen defterlere yazılmaları hiçbir devirde görülmemişken, 1845 gibi geç bir tarihte birtakım insanların müstemin sıfatıyla kayıt altına alınmaları, ilk anda akıllara bu kişilerin statü değiştirmiş Osmanlı tebaası olduklarını getirmektedir. Nitekim söz konusu şahısların isimleri üzerinde yapılan bir inceleme sonucunda yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, bu kişilerin yabancı bir devletin tebaasına geçmiş Rumlar olduğu anlaşılmakta-

dır. Osmanlı tebaası olanların daha önce tanınmış haklardan da öte bir statüye geçişlerindeki temel etken 1838 İngiliz ticaret anlaşması sonrasındaki gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin başında da daha önceki dönemlerin ticarî kısıtlamaları olmaksızın Osmanlı piyasalarında iş yapmaya başlayan Avrupalı şirketlerin, Osmanlı topraklarında ikamet eden ortaklara ve dolayısıyla da faaliyetlerini o bölgelerde destekleyecek yerli sermayeye duydukları ihtiyaç gelmekteydi. Söz konusu ülkelerin tebaasının bizzat gelip o bölgeye yerleşmesinden ziyade, o topraklarda yaşayan ve oranın yerlisi olan şahısların bu görevi üstlenmesi daha uygun olduğundan böylesi bir uygulama ortaya çıkmıştı. Ancak liberalleşme döneminin daha emekleme devresinde olması ve yasal düzenlemelerin tam anlamıyla yürürlüğe konmamış olması dolayısıyla oluşan yasal boşluktan yararlanmak, daha doğru bir ifadeyle önceden mevcut uygulamaları biraz daha istismar ederek ileri götürmek ve Osmanlı tebaasından gayrimüslimleri, kendi tebaalarına alarak faaliyetlerini sürdürmek Avrupalı şirketlere daha avantajlı görünmüştü. Çoğunlukla aile şirketleri biçimindeki sanayi işletmeleri ve ticaretin yanı sıra toprak spekülasyonu ve madencilik sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların ortakları olan ve tebaası oldukları devletin güvencesi altında tüm işlerini yürüten bu kişilerin[17] tâbiiyetine geçtikleri devletlere bakıldığında da ortaya ilginç bir tablo daha çıkmaktadır (Tablo 1).

Bu tabloda ilk dikkat çeken husus, Selânik müstemin tüccarı olarak deftere kaydedilenlerin yüzde kırkı aşan bir oranla Yunanistan tebaası olmasıdır. O tarihlerde Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanalı ve bir devlet olarak ortaya çıkalı henüz onbeş yıl kadar bir zaman geçmiş olmasına rağmen, Selânikli Rumların kayda değer bir kısmının Yunan tâbiiyetini seçtiği görülmektedir. Özellikle de, Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmak için verdiği savaş ve buna karşı Osmanlı Devleti'nin giriştiği mücadelenin yaraları henüz kapanmamışken ve ortam bu anlamda sıcaklığını korurken, böylesi büyük oranda Yunanistan tebaasının Selânik'te ortaya çıkışı altı çizilmesi gereken bir durumu oluşturmaktadır. Bu durum muhtemelen bağımsız bir Yunanistan'a karşı duyulan sempatiyi ve güveni işaret etmektedir.

Yunanistan'ın ardından 38 kişi ile İngiltere'nin ve onu takiben de Fransa ile Osmanlı'nın o dönemlerde Balkanlar'daki en önemli rakiplerinden olan Avusturya ve Rusya'nın gelmesi, söz konusu kitlenin etkin bir güvence arayışı içerisinde olduğu ihtimaline güç kazandırmaktadır. O dönem dünya siyasetinde etkinlik açısından daha az söz sahibi olan devletlerin tebaasına geçmenin fazlaca bir rağbet görmemiş olması veya hiç tercih edilmemesi de, tâbiiyet değiştirenlerin sağlam bir dayanak arayışında olduklarını gösteren bir diğer gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Elimizdeki defterden Selânik'teki müstemin tüccarın bir kısmının meslek sahibi olduğunu, müsteminlik kapsamında yürütmekte olduğu faaliyetlerinin yanı sıra kendi mesleğini de icra etmekte olduğunu öğreniyoruz. Bu bağlamda Selânik müstemin tüccarının esas işlevi dışındaki meslekî dağılımı da aşağıdaki tabloda görülmektedir.

TABLO 1

Selânik müstemin tüccarının tebaa olarak dağılımı ve sayısı (1845)

DEVLET	ADET
Yunanistan	62
İngiltere	38
Nemçe (Avusturya)	13
Fransa	12
Rusya	11
Belçika	4
Amerika	2
Ceneviz	2
Toskana	1
Hollanda	1
Belli olmayan	1
TOPLAM	147

Kaynak: B. O. A. Temettüat Defterleri (ML. TMT) no: 11464

TABLO 2

Selânik müstemin tüccarının meslekî dağılımı (1845)

MESLEK	ADET
Kunduracı	9
Şehriyeci	2
Avrupa Tüccarı	5
Değirmenci	1
Filikacı	1
Tercüman	2
Meygedeci	1
Basmacı	2
Bakkal	1
Kürkçü	1
Simsar	1
Kayıkçı	2
İspençiyar	1
Bazargân	6
Kapudan	1
Kuyumcu	1
Hekim	3
Gramenik (?)	4
Boyacı	1
Abacı	3
Sabuncu	1
Terzi	1
Attar	3
Saatçi	1
Aşçı	1
Konsolos	1
Mesleği olmayan	91
TOPLAM	147

Kaynak: B. O. A. Temettüat Defterleri (ML. TMT) no: 11464

(Üstte) Selânik'teki dönemin modern iplik eğirme fabrikası.
(Solda) Selânik'te seyyar bir kumaş satıcısı

Defterde kayıtlı bulunan müstemin tüccarın ister ayrıca bir meslek sahibi olsun isterse olmasın, yapmış olduğu her türlü işten ötürü bir gelir beyanında bulunmadığını ve dolayısıyla da herhangi bir vergi ödemediğini görmekteyiz. Halbuki aynı sayımda temettüat defterlerine kaydedilmiş olan tüm Selânikliler elde ettikleri meslekî ve meslek dışı tüm gelirleri üzerinden belirli bir oranında vergiye tâbi olmaktaydılar.[18]

Selânik müstemin tüccarlarının 103'ünün kendi mülkü olan hanede oturduğu, diğer 44'ününse kiracı olduğu görülmektedir. Bunun haricinde toplam kiraya verdikleri 31 hane, 26 dükkân, 24 mahzen, 19 oda, 3 değirmen, 2 fırına da sahip oldukları tespit edilen müsteminlerin, bunlar için de herhangi bir vergi ödemedikleri görülmektedir. Yapılan sayımlarda yalnızca kiraya verdikleri bu mülklerden elde edilen yıllık gelir toplam 33.649 kuruş olarak kayda alınmış, ancak yukarıda da belirtildiği gibi bu gelir için herhangi bir vergilendirme yoluna ve tahsilata gidilmemiştir. Ayrıca mülk sahibi olup bundan kira geliri elde eden diğer Selânıklılerin beyan ettikleri yıllık kira gelirleriyle mukayese edildiğinde, müstemin tüccarlar tarafından beyan edilen tutarların da o dönemdeki rayiç kira bedellerinin altında kaldığı anlaşılmaktadır.

Defterlerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkan bir önemli husus da, müstemin tüccarın sahip olduğu fabrikalardır. Her ne kadar defterlere fabrika adıyla kaydedilmiş olsa da gerek üretim teknolojileri, gerekse üretim kapasiteleri ile bildiğimiz türdeki fabrikalardan daha çok zanaatlere dayalı bir üretim yapısına sahip, endüstri öncesi döneme ait manifaktürler olduğu anlaşılan bu tesislerin büyük kısmını ipekli kumaş üretilen fabrikalar oluşturmaktadır. Tamamı 7 adet olan ve ipekli kumaş üretiminin yapıldığı bu fabrikaların toplam 174 mengenelik kapasiteye sahip olduğu görülmektedir. Ham kumaşın apre işleminin yapılması, yani üzerinden haşıl denilen kimyasal maddenin çözülmesi, tüylendirilmesi ve dolayısıyla da kullanıma uygun hale getirilmesini[19] sağlayan işlemin yapıldığı mengenelere sahip olan bu tesisler bize bölgede üretilen kaliteli ipeğin önce işlendiğini, sonra da mamul madde şeklinde müstemin tüccar tarafından Avrupa piyasasına sürüldüğünü göstermektedir.[20] Selânik'teki müstemin tüccarlar ipekli kumaş fabrikalarının yanı sıra, ayrıca 1 sabunhane ile 1 tane de şehriye fabrikasına sahip bulunmaktaydılar.

Selânik kentindeki müstemin tüccarlar konusunda bir başka dikkat çe-

kici noktayı ise, kadınların da müstemin olarak bu deftere kaydedilmiş olmaları oluşturmaktadır. 7'si Yunan, 3'u İngiliz, 2'si Fransız, 1'er kişisi de Rus ve Nemçe tebaası olmak üzere defterlerde büyük miktarda gayri menkule sahip olduğu görülen toplam 14 kadının da müstemin olarak kaydedildiği görülmektedir. Herhangi bir ticarî faaliyette bulunup bulunmadıkları tespit edilemeyen, ancak sahip oldukları mal ve mülklerini vergiden muaf tutabilmek için müstemin oldukları tahmin edilen bu kadınların durumu daha önce de tarihî gelişimini sergilemeye çalıştığımız suiistimalin en tipik örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sermaye birikiminin sağlanması için özgürce ticaret yapabilecek ortamı ve bu ortamın güvencesini arayan gayrimüslimler ile Osmanlı topraklarında daha fazla ticari etkinlik göstermek ve bu suretle ucuz hammadde elde ederken, ürettikleri mamuller için de pazar arayan Avrupalıların beklentilerinin ortak bir paydada buluşmasıyla başlayan süreçte önce tercümanlık, sonra beratlı tüccarlık ve en sonunda da Avrupa tüccarlığı aşamalarından geçilerek 1830'lara gelinmiştir. Bu tarihte önce Tanzimat fermanı ile siyasi boyutta başlayan, Osmanlı - İngiliz ticaret anlaşmasıyla ekonomik boyutta da ivme kazanan liberalleşme sürecinde, gayrimüslimlerin önceleri müstemin adı altında, 19. yüzyıla doğru ise onu dahi kullanmaya gerek kalmaksızın yabancı devletlerin tebaasına geçerek her türlü ticarî faaliyette bulundukları görülmüştür. Bu sayede her türlü vergiden ve yasal zorunluluktan sıyrılarak ekonomik faaliyetlerini yürüren bu kesim kendi sermaye birikimini oluştururken, aynı zamanda elde ettiği ticarî deneyim ve beceriler sayesinde, içinde Müslüman kesimin yer almadığı ilk Osmanlı burjuvazisinin oluşturulmasına da ön ayak olmuştur. Bunun yanı sıra aynı kesim, yaşanan tarihî sürecin sonunda "Avrupa ile hem ekonomik" hem de kültürel ve dinî bağlara sahip olması sebebiyle köprü görevini de üstlenmiştir. Bu köprüdense önce Batılı sermaye, arkasından da 19. yüzyılın sonlarında tamamen içselleştirilmiş olan Osmanlı ekonomisinin kumandasını ele alacak kurum ve kuruluşlar geçmiştir.

NOTLAR

1 Cengiz Kallek "İmtiyazât", **DİA İslâm Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul, 2000, s. 242

2 Süleyman Sudi, **Defter-i Muktesid**, C. 3, İstanbul, 1306, s. 166

3 M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 2, İstanbul, 1993, s. 631

4 Özellikle İngilizlerin Akdeniz ticaretinde söz sahibi olmak adına giriştikleri mücadeleler için bkz. Fernand Braudel, **II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası**, (çev. M. Ali Kılıçbay), C. 1, İstanbul, 1993, s. 719 - 723

5 Halil İnalcık "İmtiyazât / Osmanlı Dönemi Kapitülasyonlarının Karakter ve Mahiyeti" **DİA İslâm Ansiklopedisi**, C. 22, İstanbul, 1993, s. 245 - 252, bu makalenin İngilizce aslı ve tamamı için bkz. **The Encyclopaedia of Islâm**, New Edit., C. 3, Leiden, 1971

6 Mübahat Kütükoğlu, **Osmanlı - İngiliz ticari Münasebetleri (1580 - 1838)**, C. 1, Ankara, 1974, s. 20 vd

7 İnalcık, a.g.m., s. 249

8 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), T.T.K. Yayını, Ankara, 1996, s. 448 - 450

9 Ali İhsan Bağış, **Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar - Avrupa Tüccarları - Beratlı Tüccarlar - Hayriye Tüccarları (1750 - 1839)**, Ankara, 1983, s. 26- 27

10 III. Selim tarafından yayımlanan Hatt-ı Hümayûn'da müstemin taifesinin memâlik-i İslâmiye'de emlâk ve arazi sahibi olmaları ve bunun alım satımını yapmalarının yasak olduğunun bilinmesine rağmen bu kişilerin kilise ve manastırlara dükkân ve diğer emlak satın alarak vakıf edip başka gayeler için kullandıkları ve bu sebeple de reayaya kötü örnek oldukları belirtilerek bu durumun derhal önüne geçilmesi istenmiştir. Bkz. Bağış, a.g.e., s. 42 vd.

11 Osman Nuri Ergin Avrupa Tüccarı beratının ilk olarak hangi tarihte verildiği konusunda elimizde kesin bir veri bulunmadığını belirtmiş ve veriliş tarihinin muhtemelen 1795 ile 1802 arasındaki bir tarihte olduğunu ifade etmiştir. Ergin'in yayımladığı 1802 (H. 1217) tarihli Avrupa Tüccarı Beratı için bkz., Osman Nuri (Ergin), **Mecelle-i Umûr-ı Belediyye**, C. 1, İstanbul, 1338, s. 675, ayrıca bkz. Bağış a.g.e., s. 59- 70

12 Mübahat Kütükoğlu "Hayriye Tüccarı ", **DİA İslâm Ansiklopedisi**, C. 17, İstanbul, 1998, s. 564 - 565

13 Osmanlı Devleti'nin İngiltere'nin yönlendirmesi ve Adam Smith'in, J. B. Say tarafından yorumlanmış liberalizmi eşliğinde serbest piyasaya geçiş süreci için bkz., A. Güner Sayar, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması**, İstanbul, 1986, s. 237 - 293

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (B. O. A.), Maliye Nezareti Temettüat Defterleri (ML. TMT) no: 11464

15 "... Badehu ol karye ve mahallede ahaliden sair iktizâ edenler ile beraber akd-i cemiyet olunarak kaza meclisinden gelen vergi pusulasından muharrer olan mebâliği komşuca ve kemâl-i hakkâniyet üzere herkesin kudret ve tahammulüne göre hoşnûd-ı umûmi ile beynlerinde tevzi edip herkesin hissesine isabet eden vergi kaç guruş ise ol defterde ismi altına yazılacaktır... ", Eyâlât ve ve Elviyede Kurâ ve Mahallâtın Muayyen Olan Vergilerinin Beyne'l - Ahâli Tevzi Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelâta Dair Nizâmnâmedir, Düstûr, C. 2, Tertip 3, İstanbul, 1277

16 Temettüat vergisi de dahil olmak üzere Tanzimât dönemi vergi uygulamalarının tümü için bkz., Abdüllatif Şener, **Tanzimât Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi**, İstanbul, 1990

17 1844 - 1913 yılları arasında sadece İzmir'de 700 kişi İngiliz tebaasına geçmişti. Bu durumun nedenleri ve sonuçları hakkında bkz., Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, İstanbul, 1977, s. 35 - 36

18 M. Ali Gökaçtı "Maliye Nezareti Temettüat Defterlerine Göre 1845 Yılında Selânik" **Tarih ve Toplum**, 168, İstanbul, Aralık 1997, s. 15 - 22

19 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Emre Dölen, **Tekstil Tarihi**, İstanbul, 1992

20 1846 yılında o dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük ipek üretim ve işleme merkezi olan Bursa'da bile 2 fabrika toplam 120 mengene ile faaliyet göstermekteydi. Bu durum Selânik'in Avrupa ile ticarette birçok nedenden ötürü önceliklere sahip olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Mevcut durum ayrıca Selânik'in Osmanlı topraklarında, kapitalist dünya sistemi ile bütünleşmeye en hazır kentlerden birisi olduğunu göstermesi açısından da önemli olup, ayrıntılı bir incelemeyi hak etmektedir. 19. yüzyıldaki ipek ve ipekli kumaş üretimi için bkz. Charles Issawi, **The Economic History of Turkey (1800 - 1914)**, Chicago, 1980, s. 312

Amerika'da Bir Akademik Sahtecilik Örneği:

Poulshock Olayı

KAAN DURUKAN

İnsan doğasının karanlıkta kalmış kimi yönleri, itiraf etmek gerekir ki pek de nadir olmayan bir biçimde, bireyi başarıya ulaşmak için bazen ahlakî olmayan yollara başvurmaya sürükler. Hayatın şu ya da bu alanında maddî kazanç sağlamak için, arzu edilen bir konuma ulaşmak amacıyla veya bir tür manevi tatmin elde edebilmek uğruna, kişilerin (sınırları yer yer tartışmaya açık olsa da) etik çerçevelerin dışına çıktıklarını gözlemleriz. Uzaktan bakıldığında, en azından teorik olarak, akademik dünyanın başka birtakım sahalara oranla nispeten daha "temiz" olduğu düşünülebilir. Gerçi kendisinden önce üretilmiş literatürün içinden bir yapıtı seçip neredeyse aynen kopyalayanlar, başkalarının orijinal fikirlerini alıp yeni, bazen daha gözalıcı bir ambalajla kendilerininmiş gibi sunanlar veya yabancı dillerde kaleme alınmış kaynaklardaki bilimsel verileri anadillerine çevirip kariyerlerini bunun üzerine kuranlar yok değildir; ancak genel olarak, akademide etik sapmalar yapmanın, bilimsel sahteciliğe kaymanın daha güç olduğuna ilişkin bir inanç vardır. Şüphesiz, bilim dünyası mensuplarının başka meslek erbabına göre daha yüksek ahlaklı olduğunu iddia etmek anlamlı olmaz; ancak, neticede bir tezin, bir makalenin ya da bir kitabın jürilerden, editörlerden, yayın kurullarından, hakemlerden geçtiği gözönüne alınırsa, bilimde sahtecilik denemesine girişmek hayli güç olsa gerektir. Aşağıda, bunun mutlaka böyle olması gerekmediğini kanıtlayan, ilgiçekici bir örneği okuyucuyla paylaşacağım.[1]

Olaya adını veren, hikâyemizin başkahramanı S. Walter Poulshock 1965 yılında *The Two Parties and the Tariff in the 1880s* başlığıyla bir kitap yayımlar. Syracuse Üniversitesi Yayınları tarafından doktora tezi üzerine kurulan eser, tümüyle yeni olmasa da, ilgiye değer bir iddia ortaya atmakta, gerek Cumhuriyetçilerin, gerekse Demokratların sözü edilen dönemde sanıldığı gibi sermaye çevrelerinin kontrolünde olmadığını, kendi siyasî çıkarlarının peşinde koştuklarını savlamaktadır. Bu yaklaşımın ana dayanaklarından biri, yazara göre bir nevi keşfedilmemiş maden olan, kişisel yazışmaların incelenmesidir. Poulshock'ın gözünde, kendisi bunu yapan az sayıdaki bilimadamından biridir ve bu açıdan genç kuşaklara da yol göstermekte, önculuk etmektedir. Tezin danışmanlığını üstlenen kişilerin yanında, yayınevinin fikrini sorması üzerine çalışmanın kitap olarak basımına onay veren öndegelen bir otorite de bu kanıdadır.

Durumun göründüğünden çok farklı olduğunu ortaya koyan, bu yazının da temelini teşkil eden makalenin yazarı Jerome Sternstein'dır (belirtelim ki, elimizde bu iki adamın aralarındaki kişisel tarihe dair bir bilgi yok). Kendisi de akademisyen olan Profesör Sternstein, 1966 yılı başlarında Kongre Kütüphanesi'nde araştırma yaparken Poulshock'ın yapımında atıf yaptığı ve adıgeçen kütüphanede olduğunu söylediği bir mektubu bulamaz. Sternstein, bir nebze kuşkulanmakla beraber, ortada dikkatsizlik mi, yoksa kötü niyet mi olduğuna emin olamaz ve Poulshock'ın görev yaptığı Rutgers

* Wisconsin Üniversitesi- Madison, Tarih Bölümü İstanbul Teknik Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü.

1 Elinizdeki bilgi, ağırlıklı olarak Amerikan tarihçilerinin oluşturduğu bir haberleşme ağından, sözkonusu olayda taraf olan bir araştırmacının kaleminden çıkmış makaleden derlenmiştir.

Pensylvania Üniversitesi kütüphane binası.

Üniversitesi'ne yazarak kendisinden referansları hakkında bilgi ister.

Yine de, şüpheli görülen bazı dipnotları incelemeye devam eder ve bunların da düzmece çıkması üzerine, düşüncelerini iki meklektaşıyla paylaşır. Diğer iki araştırmacı da şaşkındır, çünkü olayın kendi tuhaflığının yanında, önemli dergiler de onlardan Poulshock'ın kitabının değerlendirmesini istemişlerdi. Üç bilimadamı tesadüfi olarak seçilmiş otuz dipnotu aralarında paylaşırlar ve tümünün uydurma olduğunu tespit ederler. Aynı zamanda, Kongre Kütüphanesi'nin ilgili seksiyonuna gitmişler ve kayıt defterinden Poulshock'ın oraya adımını bile atmadığını görmüşlerdir. Bu arada, Sternstein'ın mektubuna cevap gelir: muhatabı, o an itibarıyla geçici bir meskende kaldığını bildirmekte, kendi evine geçer geçmez notlarını bulup durumu açıklığa kavuşturacağını vaad etmektedir.

Ellerindeki bulgularla yeterince ikna olmuş üç bilimadamı, Amerika'nın en önemli dergilerinden olan *American Historical Review*'un editörüne başvururlar. Poulshock'ın Rutgers'den hem lisans yıllarında hocası, hem de meslektaşı olan editör, önce söylediklerine kuşkuyla yaklaşır, ancak yine de yanlarına dördüncü bir tarihçiyi tayin ederek araştırmaya devam etmelerini söyler. Sonuç acıklıdır: 195 referanstan sadece 23'ü gerçektir, onlar da açık şekilde ikincil kaynaklardan devşirilmiştir. Fakat, burada bile yazar bilgilere müdahale etmiş, kendi tezini kuvvetlendirecek şekilde eklemeler, çıkartmalar yapmıştır. Aynı uygulama, başvurulan dönemin gazete, dergi ve kitapları için de geçerlidir. Uydurma mektuplardan ikisi, ayrıca dikkate değer: O yılların siyasetçileri, pek muhtemelen gerçek hayatta cenazesinde bulundukları bir görevliye, ölümünden on ay sonra mektuplar yazmışlardır. Bunun yanısıra, hiç yaşamamış kimselerin mektupları da, Poulshock'ın "kaynakları" arasındadır.

Poulshock'ın o günlerde yaşam boyu iş garantisi (tenure) kazanması sözkonusu olduğundan, hemen Rutgers Üniversitesi durumdan haberdar edilir. Bir kurul önünde sorguya çekilen Poulshock, önce suçlamaları şiddetle reddeder, ancak beş-on dakika sonunda itirafta bulunur. Gençi, belgelerinin sahte niteliğini kabul etmiştir, fakat yine de kitabının ana tezinin doğru olduğu konusunda ısrarlıdır. Evet, birtakım referansları uydurmuş, bazılarını tahrif etmiştir, buna karşın yeni bir yaklaşım, yeni bir bakış açısı getirmiştir. Başka çıkar yolu kalmadığı için, Rutgers'dan istifa eder.

Hikâyemiz, sanıldığının aksine burada bitmiyor, hatta denilebilir ki, devamında daha da ilginçleşiyor. Olanlara dair uyarılan Syracuse Üniversitesi Yayınları hemen harekete geçer ve üretim hataları gerekçesiyle kitabın tüm nüshalaranı piyasadan toplamaya başlar. Ancak, Sternstein'a göre doğru bilgi verilmediği, kitabın sahte, uydurma bulgular üzerine yazıldığı belirtilmediği için, bugün bile bu eseri üniversite kütüphanelerinde, kitapçı raflarında bulmak olası. Syracuse Üniversitesi Yayınları'nın tüm gayretine rağmen, kopyaları piyasadan çekme operasyonu tamamıyla başarıya ulaşamamış görünüyor.

Olayın kurumsal boyutu başka bir âlem: Kitabın belkemiğini oluşturan doktora tezinin yazıldığı Pensylvania Üniversitesi, bilgilendirilmesine karşın Poulshock'ın derecesini geri almayı reddediyor, hatta bununla yetinmeyip bir adım daha ileri giderek, aynı kişiye 1978 yılında, bu kez bir de sosyoloji doktorası veriyor. Benzer biçimde, Amerika'nın iki büyük tarihçiler organizasyonu, üyelerini ya da kamuoyunu aydınlatmak yerine, konunun meslek erbabı arasında dedikodu düzeyinde kalmasını tercih ettiğinden, kitabın halen piyasada olmasına katkıda bulunuyor; eserin uydurma bilgilerini çeşitli seviyedeki öğrencilerin yazdıklarında görmenin yanında, profesyonel tarihçiler bile sık sık başvuru kaynağı olarak bu çalışmayı zikrediyorlar. Sonuç olarak, büyük ölçekli bir akademik sahtekarlık bir yandan yayınevinin, diğer yandan ilgili meslek kuruluşlarının sorumluluk almaktan kaçınması, olayı küçük bir camianın üyeleri arasında tutma eğilimi göstermesinden dolayı, yaklaşık otuzbeş yılı aşkın bir süre saklı olarak kalıyor.

Osmanlı Sanayii Tarihinden Bir Kesit

Ali Efendi ve Rüfekâsı Fransa'da...

ABDÜLKADİR BULUŞ

Osmanlı Devleti, Tanzimat'tan sonra Avrupa ile arasında açılan bilimsel ve ekonomik mesafeyi kapatabilmek için zaman zaman Avrupa'ya belli alanlarda eğitim görmesi için öğrenci yollamıştır. Genellikle, yollanan öğrencilerin önemli bir kısmı, tıp, kimya, eczacılık, ziraat gibi alanlarda olmakla beraber, Batı'nın sınai bilgisinden haberdar olabilmek için yollananlar da vardır. Sanayi alanında yetişmeleri için, Tanzimat döneminde sanayi mekteplerinden Fransa'ya 244 öğrenci eğitime yollanmıştır. Bunların 78'i (%32) gayrimüslimdi. Tekstil eğitim ve öğretimi için yollananlara dair bazı örnekler vermek gerekirse, 1867-1869 döneminde Rusçuk'tan Paris'e gönderilen 20 çırak öğrenciden (4'ü gayrimüslim) 1'i halıcı-döşemeci, 1'i modelcidir. Aralık 1872'de meslekî tahsil için Rusçuk'tan 10, İstanbul Sanayii Mektebi'nden 10 olmak üzere toplam 20 (8'i gayrimüslim) öğrenciden biri dokumacı (gayrimüslim), biri çuha dokuyucusu (gayrimüslim) ve birisi hallaç (Müslim) öğretim için yollanmıştı.[1]

Bunun dışında devlet, imkân buldukça bazı kimseleri yurtdışına eğitime yollamıştır. Mesela, Osmanlı Devleti'nin baruthanelerinde sorumlu mevkilerde görev almış bir Ermeni ailesi olan Dadyanlar'dan Ohannes Dadyan bunlardan biridir. Ohannes Dadyan, Osmanlı Devleti'nin açtığı fabrikaların kuruluşunda ve yürütülmesinde "direktör" olarak görev almış önemli bir kimsedir. Ohannes Dadyan 1835'te Sultan II. Mahmud tarafından bir irade ile uzmanlık yapması için Avrupa'ya gönderilmişti.[2] Bir diğer örnekte, çuka, kumaş ve basma fabrikalarının kimya fenninde yetişmiş eleman ihtiyacı için Hoca Avanes'in (Ohannes Dadyan) oğlu Artin, Paris'te birkaç sene kimya öğrenerek "Şahadetnâme" aldığından bu sefer kimyanın ameliyesini (uygulamasını) öğrenmek üzere Avrupa'ya yollanmıştı. Böylece fabrikaların ihtiyacı için kimya muallimine ihtiyaç kalmayacağı düşünülmekteydi.[3]

Bu tür kimselerden biri de, Takvimhane-i Amire'de çalışırken bakır üzerine resim işleme yeteneği ile öne çıkan Ali Efendi'dir. Hayatı hakkında tam bir bilgi sahibi olamadığımız Ali Efendi'nin reisliğinde Şalcı Ahmet Ağa, Eşref Efendi ve Şakir Efendi, Barutçubaşı Ohannes Dadyan'ın da uygun bulması ile Fransa'ya yollanmıştır. Ali Efendi ve arkadaşları dönüşlerinde Hereke Kumaş Fabrikası'nda çalıştırılmak üzere Fransa'ya yollanmışlardır. Bu yazıda bu ekibin Avrupa macerası, arşiv belgelerinin ışığında analiz edilmeye çalışılmıştır.

Yurtdışına Eğitim Amaçlı Personel Yollanmasının Nedenleri

Osmanlı Devleti sanayi programına başlayıp fabrikaları üretime geçirdikçe pek çok sorun da ortaya çıkmaya başladı. Fabrikaların imalatlarında sorunlar olduğu gibi, işçilerle ilgili sorunlar da bulunmaktaydı. İşçiyle ilgili sorunların en önemlisi, "fabrikatör" olarak tanımlanan ve iş başlarında bulunan işçilerin ekserisinin "düveli ecnebiyeden olması ve bunların ashab-ı âhirden olmalarından nâşi ziyadece ücret verilmek üzere kontrato ederek istihdam edilmeleri" idi. Ayrıca bunların kontratlarının bitiminde memleketlerine dönmeleri de bir başka sıkıntı nedenidir. Hem bunlara yüksek ücret verilerek maliyetlerin artışına mani olmak ve hem de ima-

* Dr. Abdülkadir Buluş, Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü. akbulus@selcuk.edu.tr.

"Hereke Fabrikası'nda müstahdem inâs amele", Malumat, 17 Zilhicce 1319/7 Şubat 1317, No: 326, cilt 14, ss. 1548-1549.

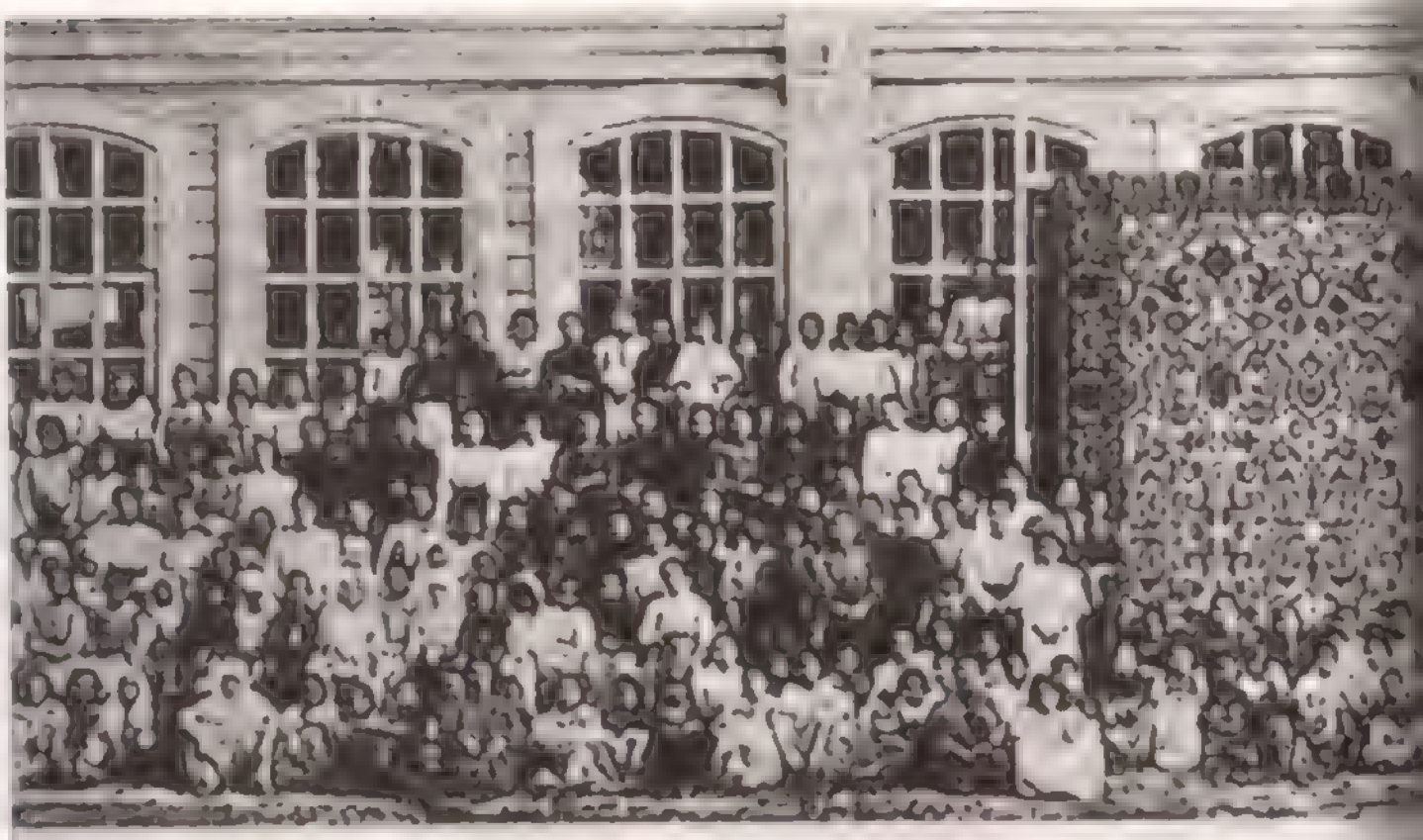

Le personel féminin de la fabrique imp. de H

latın değişik kısımlarına lazım olan usta sorununu halletmek için bir şeyler yapılması icap etmekteydi. Bunun için, yabancı devletlerden işçiler yerine "teba-i devlet-ı osmanîden" becerikli olan işçiler seçilerek "usul-u nesciye ve saireyi" tahsil ederek fabrikaların imalatlarının "teba-i devlet-i âliye yed'iyle" meydana getirilmesi planlanmaktaydı. Bu hal tarzının önünde de bir sorun olduğu anlaşılmaktadır. İdarecilere göre o da, kendilerine her zaman eğitimleri bittikten sonra iyi muamele edilecekleri ve kollanacakları söylenmekte olmasına rağmen, işçi kısmının söz tesir etmez ve iyilik bilmez insanlar olmaları ve 3-5 ay çalışıp fabrikanın çalışma usulünü öğrendikten sonra başka yerlere kaçıp gitmeleriydi. Bu yüzden de bu işçilerden istenilen verimlilik elde edilememekteydi.[4]

Kaçan işçilerin yerlerine yeni işçiler bulunmakta ise de onlar da öncekiler gibi mesleği öğrendikten sonra kaçmaktaydılar. Bu yüzden, "mezkur fabrikalar teba-i ecnebiye elinden kurtulamayarak her zaman meşakkat vukua geldiği" görülmekteydi.[5] Başka bir deyişle, fabrikalar hep yabancı uzmanların yardımı ile işletilebiliyor ve bu da, daha önce bahsedilen sıkıntılara yol açabiliyordu.

Hereke namına Avrupa'ya tahsile yollanan Ali Efendi ve arkadaşlarının macerası oldukça ilginçti. Devletin yerli işçiyi eğiterek yabancı uzmanlardan kurtulma isteğinin bir dışavurumu olan olay, fabrikalara ne kadar ciddi bir şekilde yaklaşıldığını göstermektedir. Ali Efendi ve arkadaşlarının teorik ve pratik eğitimine epeyce para harcanmıştı. Bu eğitim macerası, Ali Efendi'nin Takvimhane-i Amire'den Hereke'ye tayini ile başlamaktadır.

Hereke fabrikasından litografyacı Ali Efendi'nin "istidât-ı zâtiyesi cihetiyle akranına sanayi-i fenniyyesini bilâ-etrâf talim eylemek üzere Avrupa canibine gönderilmesi" irade-i seniyye gereğince kararlaştırılmıştı. Devlete göre, fabrikalarda çalışan Avrupalı ustaların sanatın sırlarını gizlemeleri ve üstelik fütursuz davranışları yüzünden, kabiliyetli ameleler bile pek fazla bir şey öğrenememekteydi. Üstelik bu Avrupalı ustalardan bir aydan fazla duranının nadir olduğu ve bu ustaların ne vaatte bulunulursa bulunulsun zaman ve akçe kazanmaktan başka bir şey düşünmedikleri açıktı. Ama şimdilik, bu sanatın elde edilebilmesi adına böyle masraflı bir yol tutulmuştu.

Barutçubaşı Ohannes Dadyan'ın Osmanlı Personelinin Yurtdışında Eğitimine Yönelik Görüşleri

Ali Efendi ve arkadaşları, dokumacılık sanatını layıkıyla öğrenince, memleketin menfaatlerinin elde edilmesine yardımcı olacaklar ve yapılacak masraflar, ancak sermayeden sayılacaktı. Gönderilecek kişiler, görünüşte dokumacılık sanatının şubeleri olan, litografyacılık, kemhacılık, resimcilik, çatmacılık, yastıkçılık gibi uzmanı oldukların sanatları öğrenmeye gidiyor olmakla birlikte, bu gidişlerinin iç yüzünde yatan asıl amaç kumaşçılık ilmini öğrenmekti. Takvimhane-i Amire'de litografyacı olan Ali Efendi'nin, "fende Allah vergisi tam yeteneği bulunduğu ve bakır üzerine resim işlemesinde ise tam bir uzman olduğu" düşünülmekteydi. Pirinç üzerine işlediği yazıdan anlaşılan yeteneğini canfes üstüne de yapabileceği anlaşılan böyle birinin, tüm fabrikalar ve bilhassa basma fabrikası için de kullanılabileceğinden 2.000 kuruş maaş ile Avrupa'ya yollanmasına, Hoca Avanes'in (Barutçubaşı Ohannes) de tasvibiyle karar verilmişti.[6]

Abdülmecit'in İradesi'ndeki Eğitime Dair Hususlar

Padişah'ın iradesinde, Ali Efendi ve rüfekâsına bakış tarzı çok önemlidir. Bu iradede, Ali Efendi ve arkadaşlarının Osmanlı tebaası olmaları ve özellikle Müslüman olmaları ile böyle gerekli bir fen (ilim) için malumat sahibi olmayı istemelerinin, kendisini duygulandırdığı ve takdir ettiği beyan olunmaktaydı. Bu eğitimle, onlar dokumacılık sanatı hakkında olağanüstü doğru bilgi ile do-

حرکه فابریقهٔ همایونده مستخدم اتراك عمله

manacaklar ve böylece bu sanatta yüksek bir mertebeye ulaşacaklardı. Eğitim bittikten sonra Ali Efendi ve arkadaşları Hereke Fabrikası'nda "muallim" olarak istihdam edileceklerdi.[7]

Yine Hazine-i Hassa'dan Lyon Konsolosu Nebiç(?)'e yollanan bir tahriratta[8] anlaşıldığı kadarıyla, Ali Efendi ve arkadaşlarının Fransa'ya, dokumacılık sanatını iyice araştırarak tahsil ettikten sonra "direktör" olmaları için gönderildikleri hususu belirtilmektedir.

Litografyacı Ali Efendi'nin okuma yazması olmadığı halde şahsi kabiliyetiyle kendi kendine bu işi öğrenmiş biri olduğu ve padişahın irade buyurmasıyla Takvim-i Amire'de hizmet görmekte olduğu belirtilmektedir. Padişah, memlekette çeşitli meslek ve sanayiinin, tebaası tarafından bilinip öğrenilmesine ne büyük önem verdiğini de vurgulamaktadır. Bu nedenle de Ali Efendi'nin kabiliyetine nazaran Hereke'ye alınmasına irade buyrulmuştu. Ali Efendi, fabrikadaki imalat süreci hakkında bir şeyler öğrenmişse de bu tür sanayinin hakkıyla öğrenilmesinin Avrupa fabrikalarının görülmesinden geçtiği değerlendirmesiyle Paris'e gönderilmesine karar verilmişti. Paris sefirine hitaben, Ali Efendi'nin görünüş itibarıyle kabiliyetinin anlaşılamadığı, ancak bu işlerde hakiki kabiliyetine şahit olunduğu, bu kişinin malûmat ve hüner elde etmesinin padişah tarafından ileri derecede takdir buyurulduğu, Ali Efendi ve beraberindekilere her türlü yardımın gösterilmesi istenmekteydi.[9]

Yine bunların eğitimleri bitince ne yapacakları da belirlenmiştir. Bu kimseler, bu sanatı "haddinden fazla" öğreneceklerinden Hereke Fabrikası'nda "muallim" olarak görevlendirileceklerdi.[10]

Ali Efendi'nin Görüşleri ve Eğitimin Başlaması

Ali Efendi'nin düşünceleriyse şöyleydi. Ali Efendi'ye göre, dokumacılık sanatının aslı dört unsurdan ibaretti ve her biri asgarî birer senede öğrenilebilirdi. Bu sanat kabiliyetli üç kişi ile birlikte takım esasına göre az zamanda mükemmel biçimde öğrenilebilirdi. Bunun üzerine görüşüne başvurulan Barutçubaşı Hoca Avanes de durumu tasdik ederek Ali Efendi'nin yanına, yastıkçı esnafından Üsküdârî Şakir Efendi, Feshane-i Amire amelelerinden Eşref Efendi ve Avrupa'nın usulüne âşina şalcı Ahmed Ağa'yı seçerek gönderir.

Ali Efendi ressamlık, Şakir Efendi, tezgâh kurulmasında (makinist veya montajcılık), Eşref Efendi çözgücülük ve Ahmed Ağa da "yabancı maddelerin usullerini" (boyacılık) öğrenmek üzere aralarında sözleşme yaparlar. Ali Efendi'nin istidat ve ahvalini bilen Hoca Avanes ile Ali Efendi, aralarında ayrıca mukavele yaparlar. Paris'e gönderilecek bu kişilerin tutacakları evin kirası ve fabrikalardaki eğitimleri fazlaca masraflı olacağından, Paris'e varışlarında kendilerine havale olunmak üzere, Ali Efendi'ye 5000 kuruş maaş ve 30000 kuruş harcırah ile diğerlerine 3000'er kuruş maaş 30000'er kuruş harcırah verilmesine karar verilir. Ayrıca icap edecek bazı aletlerin bedeli için de 30000 kuruş verilmesi kararlaştırılmıştır. Maaş ve alet bedellerinin tahsisat olarak Paris'te ikamet eden Alyon Bazergan marifetiyle ödenmesi münasip bulunmuştur. Alyon'un yollayacağı "makbuz senedi" İstanbul'a ulaştığında, Fransa'da yapılan harcamaların makbuz karşılığı Darphane-i Amire'den ödenmesine irade buyrulmuştu. Ayrıca Fransa'da seçilecek bazı fabrikalarda eğitim görecek mezkur şahısların öğrenim ve çalışmaları Paris sefiri Süleyman Paşa nezaretinde dikkatlice takip edilip, iki üç ayda bir raporları gönderilecekti.

Ali Efendi ve arkadaşları Lyon sakinlerinden ve oranın muteber bazerganlarından Mösyö Yemeniçi marifetiyle Mösyö Saten isimli fabrikatörün fabrikasına verilip, fen tahsili ve maarifi (eğitimleri) ile bazı şartları içeren bir kontrat yapılmış ve kontrat sureti İstanbul'a yollanmıştı. Bu fabrikada, Ali Efendi ve arkadaşları, uygulamalı eğitim göreceklerdi. Ali Efendi ve arkadaşlarının eğitim masrafları Darphane-i Amire'den ödenmekteydi. Tahsilleri ve fabrikadaki masraflarına karşılık senelik 3.400 frank, dört taksit halinde (850 frank) ödenecekti. Ayrıca 850 frank-

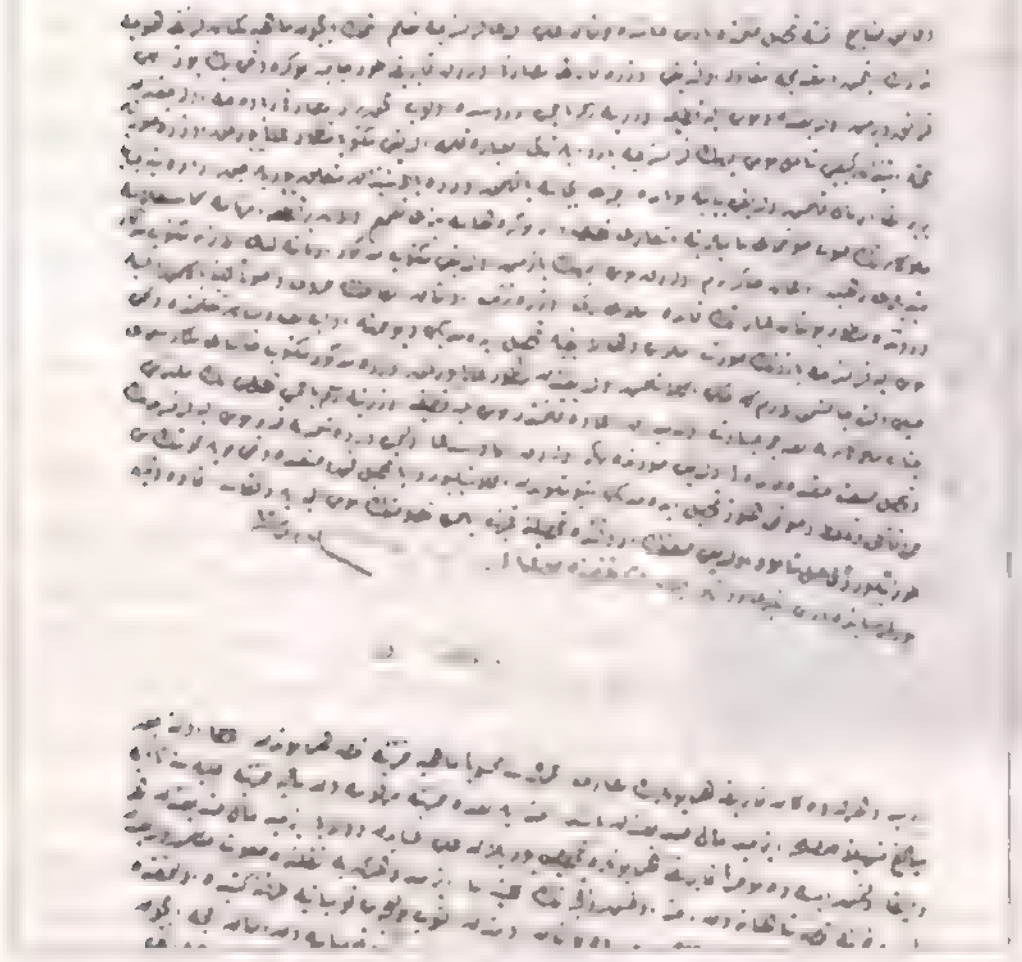

Ali Efendi ve arkadaşları için hazırlanan tahrir.
B.O.A. H.H. D69/10a (12 S 1262-9 Şubat 1846)/
B.O.A. H.H. D.255/14 (5 Ca 1263-21 Mayıs 1847).

lık (1 frank:4.32 kuruştan 3.676 kuruş) ilk taksit de fabrikatöre verilmişti. Ayrıca Mösyö Mönüpudgon'un(?) ve "tercüman-ı sâni" Mösyö Metasin'in Lyon'a gidiş-geliş ve diğer masrafları olan 750 frank ile Mösyö Mönüpudgon'un (?) bu yoldaki gayretlerine karşılık olarak verilen hediyenin karşılığı olan 2.600 kuruş da ödenmişti.[11]

Eğitim başladıktan bir müddet sonra, Ali Efendi ve ekibi tahsilde bulundukları "sanayii-i nesciye-i akmişe-i" öğrenmekteki gayretlerini göstermek üzere imal ettikleri bir top kumaşı İstanbul'a yolladılar. İmal edilen bir top kumaşın masrafı 634 frank (2378,8 kuruş), Mösyö Biançi tarafından çek ile ödenmişti ve çekin karşılığının Biançi tarafına ödenmesi istenmekteydi. İstanbul'da incelenen kumaşın kalitesi beğenilmiş ve "ve zikrolunan kumaşm nefasetine nazaran mumaileyhim az vakitde çok şey tahsil eyleyecekleri" anlaşılmıştır denilerek, takdir edilmişlerdir. Duyulan memnuniyet Paris sefirine de bir tahrir ile bildirilmiştir.[12]

Ali Efendi'nin Fransızca Merakı

Bu arada, Ali Efendi, bir ara Fransızca öğrenmek amacı ile bir Fransızca hocası tutmuş ve hatta Fransızca kaleme aldığı bir mektubu İstanbul'a yollamıştı. Ali Efendi Fransızca kaleme aldığı bu mektupla beraber yolladığı istidâsında, ayda 80 franka bir Fransızca hocası tedarık ettiğini ve buna müsaade edilip edilmeyeceğini merak ettiğini belirtmekteydi. Uzmanlarına gösterilen mektup, dil ve gramer açısından beğenilmediği gibi, Paris sefiri Süleyman Paşa'dan, Ali Efendi'nin Fransa'ya kadife üzerine resim yapmayı öğrenmesi için yollandığı, çabalarını bu yolda yoğunlaştırması gerektiğinin bildirilmesi istenmişti. Ayrıca Ali Efendi'nin, tahsil hayatında da Fransızca gibi başarısız olup olmadığının da merak edildiğinden bahisle, oradaki tahsiline dair bir kuşku da ifade edilmekteydi.[13] Anlaşılan idare, ekibin dokumacılık dışında hiçbir şeyle meşgul olmasını istememekteydi.

Ali Efendi ve Ekibine Uyarı

Fransa'dan yollanan raporlar sonucu, Ali Efendi'nin ekibindeki diğer "namzetler"in eğitimlerine pek dikkat etmedikleri şeklinde bir kanaat oluşmuştu. Hazine-i Hassa'ya göre, Ali Efendi tahsiline dikkat etmekte

ise de, Eşref Efendi, Şakir Efendi ve Ahmed Ağa'nın tahsillerine dikkat etmeyip, canlarının istediği gibi gezdikleri, halbuki orada bulunma amaçlarının sanatlarını araştırmak, tahsil etmek ve direktörlük unvanını hak etmeleri olduğu açıktı. Ayrıca bunların reisi olan Ali Efendi'nin sözlerini de dinlememeleri ayrı bir şikayet mevzuu olarak gösterilmekteydi. Paris sefiri Kalimaki'ye hitaben yazılan tahrirde Kalimaki'den, Lyon'daki konsolosu Nebiç (?) in gözetim ve desteğinde talebelerin acilen tahsillerini tamamlamaları ve gerekirse kontratlarının tecdîdi (yenilenmesi) de dahil her türlü tedbiri almak suretiyle nezaret etmesi bildirilmekteydi. Ali Efendi'ye hitaben yazılan tahrirde ise, kendisine ve bunca masraf edilen arkadaşlarına sahip olması gerektiği, aksi halde, kendilerine dönüşlerinde nasıl muamele edileceğinin bilinemeyeceği hatırlatılmakta ve bu olayların hepsinin mesuliyetine yol açan vahim bir olay olduğu da ilave edilmekteydi. Şayet onların davranışlarına yol açan şey, kendisinin onlara kötü muamelede bulunması ise bundan kaçınması gerektiği tekrar hatırlatılmaktaydı. Ali Efendi'nin arkadaşlarına hitaben Hazine-i Hassa Nazırı'ndan yollanan bir şukka-ı mahsusada ise, onlardan, kendi nefislerine uymayıp, Ali Efendi'nin sözlerini dinlemeleri gerektiği, eğitimlerini kısa sürede tamamlayıp İstanbul'a dönmelerinin istendiği hatırlatılmaktaydı. Eğer eğitimlerini aksatırlar ve uzatırlarsa dönüşlerinde nasıl cezalandırılacaklarının tarifinin bile mümkün olamayacağı da ilave edilmekteydi.[14] Bu uyardaki sert üslûbun nedeni hakkında net bir şey söylemek mümkün olmasa bile anlaşıldığı kadarıyla Ali Efendi haricindekiler Fransa'nın eğlence hayatından ve kendilerine ilginç gelen bazı özelliklerinden etkilenmiş ve eğitimlerini aksatmış olmalıdırlar. Uyarıdan sonra Lyon konsolosu Nebiç'(?)ten gelen bir tahrirde "şakirdanın cümlesi tahsil-i sanayiye devam ettiği hiçbiri tazyi-i evkatle kendi hevasında gezmediği ancak hoca v.s. mesariflerinin epeydir ödenmediği" zikredilmekteydi. Yani, artık hiçbiri kendi kafalarına göre gezip boşa vakit geçirmemekteydi.[15]

Eğitimin Sonu

Paris sefirine yazılan tahriratta, Ali Efendi ve rüfekasının geçenlerde yolladıkları (imal ettikleri) kumaşlardan da anlaşılacağı üzere tahsil-i sanatlarını tamamladıkları ve üstatları tarafından verilen diplomalarını aldıklarının anlaşıldığı belirtilmektedir. Kendisinden, adamların oradan hareket ettikleri günden itibaren maaşlarını kestirmesi istenmekteydi. Hareket gününe kadar olan maaşları ile fabrika masraflarının eskiden olduğu gibi, Alyon Bazergan'ın oradaki ortağı tarafından verilmesine karar verilmişti.[16]

Bu ekipten, Ali Efendi Avrupa'da tahsilini tamamlayıp şahadetname yani diploma aldıktan ve Hereke'ye döndükten az sonra, fabrika müdürü Hacı Ahmet Ağa'ya yazılan bir tahrirat sonucunda İstanbul'a tayin olunmuştu.[17] Eşref Efendi daha sonraki yıllarda muallim-i evvelliğe kadar yükselebilmişti. Şalcı Ahmed Ağa da aynı dönemde muallim-i sani idi.[18] Şakir Efendi'nin akıbetini ise belgelerden izlemek mümkün olmamıştır.

Hereke namına Fransa'ya gönderilen Ali Efendi ve rüfekâsı tahsillerini tamamlayıp döndükten sonra, Ali Efendi, Ahmet Ağa ve Serkiz Usta'nın, bir arada iş görmelerinden dolayı meydana gelen uygunsuzluk dolayısıyla bunlar arasında yeni bir işbölümü yapılmasına karar verilmişti. Hereke'nin üst katında bulunan tezgâhların kumandası Ali Efendi'ye ve orta katının sağ tarafındaki tezgahların Ahmet Ağa'ya sol tarafta bulunanların ise Serkiz Usta'ya ihale olunmasına karar verildi.[19]

Böylece, her bir usta kendi bölümünden sorumlu tutulmak suretiyle, bölümlerindeki üretim ve ticaretten yani kârlılıktan sorumlu tutulacakları için her bölümdeki işçi kendi ustabaşlarının sözlerini daha fazla dinleyeceklerdi.

Bu hususla ve fabrikada bir miktar haririn (ipek) telef olmasının önüne geçilmesi ile ilgili olarak fabrika müdürü Hacı Ahmet Ağa'ya tahrirat yazıldı. Ancak bu surete düşülen şerhde, "bu tahririn irsâlinden sarf-ı nazar kılındığı ve tevkîf edildiği" yani bu yazının yollanmasından vazgeçildiği bildirilmektedir. Demek ki, bu düzenlemenin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği hususuna dair kesin bir yargıda bulunmak zordur. Dolayısıyla Ali Efendi ve Ahmet Ağa'nın akıbetlerini bilemiyoruz.

Bu kişilerin yurtdışında eğitime yollanma gerekçelerine bakıldığında aslında devletin sanayi tesislerinde hep yabancı uzmanlara bağlı kalmanın sakıncalarının farkında olduğunu ve bunu önlemek için de, yurtdışına yetenekli fabrika personelini yollamanın yararlı olabileceğini düşündüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz. Öte yandan da, işçiye bakış tarzının ise, oldukça patrimonyal olduğu görülmektedir. Halbuki, Osmanlı fabrikalarının ihtiyaç duyduğu, manifaktür düzende çalışmaya alışkın işgücünü hazır bulmak mümkün değildi. Bu yüzden, işçilerin bir şeyler öğrendikten sonra gitmelerinde ve hatta fabrikada çalışmaktan hoşlanmamalarında aslında garipsenecek bir şey yoktu.

Sonuç olarak, Fransa'ya dokumacılık alanının değişik bölümlerinde eğitilmek üzere yollanan "Ali Efendi ve rüfekâsı" eğitimlerini tamamlamış ve Osmanlı topraklarına dönmüşlerdi. Ali Efendi ve arkadaşlarının, aldıkları eğitimin gereğince yetkili pozisyonlarda istihdam edildikleri açık

olmakla birlikte, bu kimselerin kaldıkları süre de göz önünde tutulursa "Avrupa'nın usulüne aşina" bir seviyeye gelip gelmedikleri hususu önemlidir. Böyle bir seviyede olsalar bile, "direktör" sıfatı ile bu kimseler, kendilerinden beklenen fonksiyonları, emirleri altındaki işçilerle ilgili yukarıda değinilen birtakım yapısal sorunlar yüzünden icra edememiş olabilirler. Bir alandaki gelişmişliğin bir süreç işi olduğu ve belli bir zaman geçmesi gerektiği belki bilinen bir şeydi; fakat bir an önce Avrupa'ya yetişme isteği, taşıma su ile değirmen döndürme arayışına yol açan bir diğer nedendi.

Tarihin tozlu yapraklarındaki kendi rollerini elimizdeki belgelere göre açıklamaya çalıştığımız bu kişilerin bizim bilemediğimiz daha başka rolleri muhtemeldir ki vardır. Bunlarm öyküsünde, bugün için ilginç olan husus, Osmanlı zamanında olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti zamanında da birtakım alanlarda yurtdışına eğitime gitme mecburiyetinin hâlâ devam ediyor ve yurtdışındaki eğitime büyük paralar harcanıyor oluşudur.

NOTLAR

1 Adnan ŞİŞMAN, "Gayr-ı Müslim Osmanlı Öğrencileri", **X. Türk Tarih Kongresi**, V.Cilt. Ankara:1984, s. 2522-2525.

2 Dadyanlar ve Ohannes Dadyan hakkında bilgi için bkz. Yağarşag SEROPYAN, "Dadyan Ailesi", **Dünden Bugune İstanbul Ansiklopedisi**, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, C. 2, İst: 1994, s. 341; Yusuf ÇARK, **Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)**, Yeni Matbaa, İst: 1953, s. 77-79; Salâhi R. SONYEL, **Minorities and The Destruction of The Ottoman Empire**, A.K.D.T.Y.K., T.T.K. Yay., Ank: 1993, s. 210; Esat URAS, **Tarihde Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, Belge Yay., Yeniden ve Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 2.Baskı, İst: 1987, s. 150.

3 **B.O.A.** H.H. D.65/9 (11 C 1263- 27 Mayıs 1847).

4 **B.O.A.** H.H. D. 65/21, "sanayi-i nesciye ve saireyi bade't-tahsil haklarında ne suretle hüsn-i muamele ve riayet olunacağı daim kendilerine ifade kılınmakta ise de amale makulesi söz tesir etmez ve nik yedi bilmez ademler olduklarından üç bey mah istihdam olunup da usul-i fabrikayı oldukça fehm ittikden sonra şuraya buraya savuşup gitmekde ...böylece de pek bir hayırlarının görülmemekte olmasıyla..."

5 **A.g.b.**

6 **B.O.A.** H.H. D.69/10a (12 S 1262-9 Şubat 1846). "... Takvimhane-i Amire'de memur Ali Efendi ile beraber birkaç ademin, Avrupa'ya tahsille gönderilmesi sermayeden ma'dud olacağı... menafi-i âliye neticede bu sanatı layıkıyla öğrenmek ve menafi-i dahilliyenin istikmalinin istihsaline müsteniden münasip görünmüş... bu ademler akmişe sanayii teferruatından olan resimcilik ve litografyacılık, kemhacılık, yasdıkcılık ve çatmacılık gibi fününu ve zahir halde kendi sanatlarını işlemek ve iç yüzünde akmişe imalini tahsil eylemek üzere irsal olunursa... Takvimhane-i Amirede litografyacılık hidmetinde olan Ali Efendi'nın fende maharet-i tâmesi ve bakır üzerine resim hakinde yed-i tûlâsı olduğu ve şu fenlerde istidadı olup kendi hevahis ve istidâdıyle hak vergisi ittiğünden...pirinç üzerine hak ettiği yazıdan anlaşılan maharetini litografya ile kağıt üzerine yapıldığı misillü canfes üstüne dahi envai resimler yapabileceği gibi Ali Efendi'nin diğer fabrikalar ve bilhassa Basma fabrikası için dahi isti'mal olunabileceği... kendisine 2000 kuruş maaş verilmesi ..."

7 **B.O.A.** H.H. D.255/10 (25 Safer 1263- 12 Şubat 1847). "Mümaileyh teba-i saltanat-ı seniyyeden ve hususıyle ehl-i İslâm'dan olduklarından malden bu misillü fünün-ı mukteziyeden istihsal-i malumata izhar-ı arzu ve hevâis eylemeleri nezd-i âli-i hazreti şahanede mahzüziyeti muceb olarak bu babda takdir ve haseneye şayan buyurulmuş olmağla...ba'de'talim bu kimesneler fabrika-i humayun-ı mezkurde muallim suretiyle istihdam edilecekler... bu sanat hakkında fevka'l-had malumat-ı sahiha mücehhez olacakları bir yana âli bir mertebeye visal eyleyecekleri bedihi olmağla..."

8 **BO.A.** H.H. D. 255/32 (7 M 1265-Kasım 1848). " ...bunların ol-canibe Irsâl ve a'zam dan muradı sanayi-i mezkureyi ber-vech-i tetkîk- tahsil ile ve direktörlük ünvanını tahsil eylemeleri...".

9 **A.g.b.** "...memalik-i mahruse-i şahanelerinde envâi hiref ve sanayi-i, teba-I saltanat-ı seniyyeleri bilüp öğrenmesi bu makule sanayiin layıkıyle tahsili Avrupa fabrikalarının görülmesine mutavaffık olması cihetiyle suret-i imalat layıkıyle görülmek ve ikmâl-ı malumat eylemek üzere Paris canibine Irsali...mumalleyhin derece-i kabiliyeti zahir halde teffehhüm olmaz gibi ise de hakiki istidad-ı zatiyesi meşhud olduğu ve bu misill-ü bendegânın saye-i ihsanvâye-i hazreti şahanede kesb-i malumat ve hüner eylemeleri nezd-i âliye-i hilafet penahilerinde ileri derecede takdir buyuruluduğuna binaen her türlü muavenetin izharı..."

10 **A.g.b.** "... bu sanat hakkında fevka'l-had malumat-ı sahiha ile mücehhez mertebe vasıl olacaklarından avdetlerinden sonra fabrika-i humayun-ı mezkurde muallim suretiyle dahi istihdam edilecekler".

11 **B.O.A.** H.H. D.255/15 (9 N 1263-21 Ağustos 1847).

12 **B.O.A.** H.H. D.255/15 (5 Ca 1263- 21 Mayıs 1847).

13 **B.O.A.** H.H. D.255/24. "...erbabına lede'l-erâim mektub-ı mezkur derununda mastur ibarenin kaide-i imla ı terakkî üzere tertip olunan elfazın huruf ve esvatı kelimesi bakılmış olmasıyle hayli dikkatle çalışmak lazım geleceği anlaşılmış olduğundan... üstelik Ali Efendi kadife üzerine resim yapması için Paris'e yollanmış olmağla...şimdiye kadar mumaileyhin Fransızcanın hurufatını ve telaffuz ve esvatını henüz tahsil edemediği işbu mektupdan anlaşılıyor ve iyya tahsil-i fen ve sanatda dahi böyle gevşek mi davranılıyor...".

14 **A.g.b.** "...Ali Efendi tahsil-i fende gayret etmekte ise de Eşref Efendi, Şakir Efendi ve Ahmed Ağa tahsillerine dikkat etmeyip kendi hevalarında gezmekte bulunmuş olup ancak bunların ol-canibe irsal ve a'zamdan muradı sanayi-i mezkureyi ber-vech-i tetkik-i tahsil ile ve direktörlük ünvanını tahsil eylemeleri... (Paris Elçisi Kalimakı'ye hitaben) Konsolos Nebiç (?)ın gözetim ve desteğinde talebelerin serian tahsillerini tamamlamaları ve gerekirse kontratlarının tecdidi de dahil her türlü tedbiri almak suretiyle nezaret etmesi... (Ali Efendi'ye hitaben) kendilerine bunca masraf edilen refiklerine mukayyet olması, aksi bir halin cümlesinin haklarında vehamet ve mesuliyeti icab edeceği, şayet bunların kendisinin tenbihlerine itibar etmemesinin nedeni kendilerine bed muamelede bulunması ise, bundan sarf-ı nazar etmesi icab ettiği...(H.H. Nazın'ndan Ali Efendi'nin arkadaşlarına hitaben) nefs ve hevâlarına itaatden ve Ali Efendi'nin sözlerini kulak arkası etmekden vazgeçmeleri, az vakitde tahsili tamamlayıp bu tarafa azamlarının murad edildiğinden şayet bir şeyi tahsil edemeyipde vakit uzadığı suretde ne vechile mücaazat olunacağınız tarif olunamaz..."

15 **B.O.A.** H.H. D.255/35 (21 Ca 1265/ 17 Şubat 1849).

16 **B.O.A.** H.H. D.255/39 (Selh B 1265 / 21 Haziran 1849).

17 **B.O.A.** H.H. D. 255/41, 7.C.1266-26 Mart 1850.

18 **B.O.A.** H.H. D.86/8b.

19 **B.O.A.** H.H. D.255/40 (15 Ra 1266 -29 Ocak 1850). (Bu düzenlemenın yapılması)... fevaid ve menafi-I müstelzim olacağı varid-ı efkar ve temettu' ve ticareti kendilerinden sual olunacağı derkâr olmasıyle sanat-ı icabınca olan mevadın gönderilene havale kılınması lazım geldiği misillü zikr olunan destgahlarda istihdam olunmakda olan amele dahi her halde metbûi olduğu ustabaşılara riayet eylemeleri hususlarını tebeyyin ve ifade i ehemm-i virde kılınır..."

19. Asra Kadar

Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âli

İLBER ORTAYLI

Fahametlü patrik cenapları, sayın milletvekilleri, baylar ve bayanlar şunu ifade etmek isterim; bugün çok önemli bir günde zat-ı kutsiyetpenahilerinin 10. yılında bana bu konferans bahşedildiği için şeref duydum ve bunun için şükranlarımı arzediyorum. Umut ediyorum ki şu önemli güne ve sizin ayırdığınız vakte lâyık bir konuşma yapabilirim.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ve cemiyetinde millet dediğimiz zaman, tam manasıyla kavramların üzerinde durmamız gerekiyor. Bu konularla ilgili noksanlığımız olduğu içindir ki siyasî hayatımıza kadar akseden maalesef yanlış yorumlarla bir kavganın içine giriyoruz. Millet Arapça sözdür. Fakat bu Arapça söz, bütün Arapça önemli kavramlar gibi metot olarak İbranca'da, hatta Aramca'da ve bazı ahvalde de "Politikon" gibi Yunanca'da aranmalıdır. Çünkü; beynelmilel, cihanşümul bir felsefe ve siyaset dili olan Arapça'nın kökleri semitik kardeşlerindedir. İbranca ve Aramca'dadır ve ortaçağlardaki "kültürel fringe" dediğimiz; kültürel saçaklaşma dolayısıyla da Yunanca'dadır. Binaenaleyh bu üç medeniyet dairesine bakmayan bir İslâm tetkikinin hiçbir anlamı yoktur. Millet Arapça'dan evvel bir İbranca kelimedir ve o da Aramca'dan gelir. "Söz" demektir. Burada bir metafor söz konusudur. Söz kelamın ta kendisidir. Yani "Logos"tur ve Allah'ın sözü etrafında toplanan bir komünüteyi, bir cemaati, bir inançlılar kitlesini, bir inancı ifade etmektedir. Onun için bizim anladığımız millet budur. Fakat bizim Türkiye Cumhuriyeti'nde kullandığımız bir millet vardır. Bu millet 19. asırdaki birçok Osmanlıca kelime gibi, Türklerin yarattığı kavramlardandır. Bu doğrudan doğruya *Nation*'un tercümesidir. Nation Latince bir kelimedir. Bunun geldiği, neşet ettiği kaynak "etnos"tur, Yunanca'dır. Dolayısıyla biz etnos'la alakası olmayan bir "millet" sözünü, etnos'a çevirmişizdir ve millet dediğimiz zaman da, bunu bu şekilde kullanmaktayız. İlk defa siyasî hayatımızda fundamentalist dediğimiz bir parti, bu kelimeyi doğru olarak kullandığı zaman da şaşırdık. "Millî Görüş", "Millî Nizam" Partisi, "Millî Gazete"; orada bahsedilen "millî" etnos anlamında değildi. Doğrudan doğruya "congregation" idi. Bugünkü anlamıyla millet sistemine avdet etmemiz artık mümkün değildir. Bazı emperyal müesseseler vardır ki, onun için sadece emperyal ideoloji değil, bir imparatorluk hayat tarzı söz konusudur. Nasıl ki Bizanslı ile modern Yunanlı aynı insan değildir ve o anlamda modern Yunanlı Bizans'ın ideolojisini hiçbir zaman anlayamaz. Zaten tabii burada şunu ifade etmek istiyorum (bunu çok kimse biliyordur ama bilmeyenler de olabilir); Bizans, bir uydurma kelimedir. Çünkü "Bizans" kelimesini 16. asırda en başta Alman hümanist Hieronymus Wolf kullanmıştır. Bu kelime o imparatorlukta yaşayan eski insanlar için hiçbir şey ifade etmez. Çünkü onlar Romalı'dır, Rum'dur. Bizans diye bir söz, bir şey ifade etmez. Bu kelime bir ideolojik buluntudur. Doğrudan doğruya Mukaddes Roma - Germen İmparatorluğu'na, imparatorluk vasfını vermek için buradaki hakiki imparatorluğu böyle elimine etmek amacı taşır. Bu çok enteresan bir yaklaşımdır ve burada bulunan Türklerin ataları, Müslümanların ataları da "Türklük"lerini bilmelerine ve zaman zaman kullanmalarına rağmen "Rum" kelimesini kendileri için de kullanmışlardır. Bunu biliyoruz, çünkü biz Roma İmparatorluğu'nun vârisleriyiz.

Ve Müslüman da olsak Romalıyız ve Roma İmparatorluğu olduğumuz için de kilisenin himayesi bize kaldığı zaman, işler bir uyum halinde devam etmiştir. Yani imparatorluk devam etmiştir ve o imparatorluğun içinde baştaki imparator bir Müslüman olmasına ve herhalde inancı bakımından Rum Ortodoks ruhbanı pek tercih etmemesine rağmen, kilise onu benimsemiştir. Bu bir Roma İmparatorluğu'dur ve bunun içindeki sistem de ona göre gelişmişrir.

Türklerin imparatorluğu, Müslüman imparatorluğudur haliyle. Ama bu bir Roma'dır. Roma'yı burada anlamak çok zordur. Maalesef bugünkü tarih anlayışımız ve popüler anlayışımız itibarıyle biz Roma İmparatorluğu'nun ne olduğunu anlayamıyoruz. Roma İmparatorluğu sırf Hıristiyan demek değildir. Hıristiyan olduğu zaman da vardır, (politeist) pagan olduğu zaman da vardır. Romalılıkta bir millî dil, belirli bir dilin etnosu hâkim olduğu zamanlar da vardır ama her şeye rağmen öbür diller de onun yanında yaşar. Hiç şüphesiz, bu imparatorluklarda askerî dil herzaman bir tanedir. Roma'da orduda her zaman Latince kullanılmıştır. İster Mezopotamya sınırlarında olsun, ister uzak soğuk Germanya'nın sınırlarında bulunsun legyonda bu dil kullanılır, Doğu Roma ordusu da Helence konuşur. İster Mısır'da, ister Balkanlar'da ve Herson bölgesinde bulunsun, Helence konuşur. Osmanlı ordusu isterse Akdeniz kıyılarında, isterse Fırat-Dicle kıyılarında veya Habeşistan sınırlarında olsun, Türkçe konuşur.

Çünkü askerî dil, komuta dili çok önemlidir. Bunun gibi bürokrasi de tek dil kullanır, ama öbür dillere de yer vardır. İçtimaî hayata geçtiğimiz zaman diller çok çeşitlidir ve bu cemaatlerin içinde çeşitli inanç sahiplerinin kompartımanlar halinde yaşaması çok olağan karşılanmalıdır. Zaten o kompartımanlara mensup olanlar da dinî inançlarının dışında başka bir hayat düşünmezler. Bu imparatorluklarda bir dinden bir dine geçiş hoş karşılanmaz. Yani hâkim olan şey; bizden onceki Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlıktır. Bizans'ta birilerinin Hıristiyan olması tabii ki hayırhahlıkla karşılanır. Osmanlılar zamanında birilerinin Müslüman olması hidayete ennektir. Tabii çok hoş karşılanır. Ama bir Yahudinin Hıristiyan olması hoş karşılanmaz. 19. asra geldiğimiz zaman ise, böyle vakalar tabii olmuştur ve gittikçe de yayılmıştır. Bunun üzerinde durmak gerekir. Böyle bir imparatorluğun içinde şüphesiz ki millet, bir birliği ifade eder ve millet teşkilatının başı olan ruhani lider, Yunanca "Etnos" ve "Arhon" kelimelerinden oluşur, milletbaşıdır. Emark; sadece ruhani lider değil, malî, idarî, hukukî işlere bakan, hatta eğitim işlerine bakan liderdir. Ve çok enteresan bir oluşum, 1453 yılının kış aylarında ve hemen ardından 1454'ün Noel'inde (bu tabii Batı takvimidir) Ghennadios Sholarios, Fatih Sultan Mehmet tarafından davet edilmiştir ve bu davetin tasvirini ilk kez Babinger çizmiştir. Babinger'in ne Türkler ne de Ortodoks Kilisesi için hissi bir sempatı duyması mümkün değil; bir Bavyeralı Osmanisttir. Fakat burada çok orijinal olatak bu töreni anlatır. Patrik, asasını hükümdardan almıştır ve Fatih Sultan Mehmet, vezirlerle başka yöneticilerle yemek yeme alışkanlığını reddettiği halde, patrik ile birlikte öğle yemeği yemiştir ve yemekten sonra bütün vezirler patrike refakat etmektedirler. Kendisine kır at hediye edilmektedir. Bu kır at çok önemli bir hâkimiyet sembolüdür ve buna binerek, patrik bir milletin başı, hem de aşağı yukarı ortak bir milletin başı olarak patrikhaneye avdet etmektedir. Avdet ettiği patrikhane, şüphesiz burası değildir. Çünkü buraya 16. asır sonunda gelinmiştir. Henüz patrikhane şehrin ortasmdadır. Tahmmen bugünkü Fatih Camii'nin civarındadır ve ilk defa olarak kendisine Paleoglar devrinden beri Ortodoks inançtaki milletlerin sadece ruhani liderliği değil, idarî, adlî, malî liderliği ve maarif otoritesi olma görevini yüklenmektedir. Bu, Tanzimat'a kadar böyle devam edecektir. Çok önemli bir husustur ki bu dünyanın ortasında, sadece bu mezhebin dışında kalan yani Anti-Kalkedon dediğimiz kiliselerin birliğini temsilen bir Ermeni patrik vardır. Ve halen devam etmektedir. Yani İstanbul'a bir Ermeni patrik tayin edilmektedir. İstanbul'da Ermenile-

Fener Patrikhanesi, 22 Ekim 2001. İlber Ortaylı "19. Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bab-ı âli" başlıklı konuşmasını yaparken.

İlber Ortaylı Fener Patrikhanesi kütüphanesinde.

Patrikhanemizin Kütüphanesinde 22 Ekim 2001 Pazartesi günü, saat 18.00'de Sayın Prof. İlber Ortaylı tarafından verilecek "19. asra kadar Osmanlı Millet sistemi ve Bâb-ı âli" konulu konferansta sizleri aramızda görmekten mutluluk duyacağız.

Bilgi için
(212) 531 96 70 - 76
Ext. 105 - 106 veya 107

Adres
Sadrazam Ali Paşa Cad. No: 35
Haliç-Fener

rin ruhanî bir makamı yoktur, yani Ahdamar (Van), Çukurova'da Sis ve Erivan civarı Eçmiyazin Katalikoslukları ve Kudüs'teki patriklik dışında burada böyle bir makam yoktur ve patrikin kendisine denmiştir ki, sen artık milletbaşısın, etnarksın. Bu tamamen Roma sistemidir. Ruhanî liderinizin kim olduğu bizim için önemli değildir. Eçmiyazin'deki katalikos bile size tâbidir, vergisini size verir ve sizin jurisdictionunuza ve cezaî takibatınıza tâbidir. Bunun dışında aranızda nasıl bir ruhanî ilişki var, bizim sorunumuz değildir ve bu hal böyle de devam etmektedir ve o tarihte Anti-Kalkedon oldukları yani Kadıköy Konsülü'nün kararlarına katılmadıkları ve monofizist dendiği halde (burada şuna tabii işaret etmek zorundayız, bunu herhalde fehametlü efendimize size ve ruhanî zümre mensublarına değil ama yanlış olarak Batı dillerinin etkisiyle "jakobite" gibi kelimeler kullanılıyor ve mesela bundan hoşlanmıyor Süryani Kilisesi mensubları, bu doğru değildir ve yine monofizist ve diofizist gibi tabirler kullanılıyor ki, bunlar da argodur ve hafif hakaretamizdir. Bunları basm dilinde de kullanmamamız gerekiyor. Çünkü kilise mensupları bu tabirleri sevmiyorlar) 451 Kadıköy Konsülü'nün kararlarına iştirak etmeyen kiliselere Anti-Kalkedon = Kadıköy Karşıtı kiliseler denir ve bu iki grup, yani Mısır Kobt Kilisesi ve bunun dışında Süryani Kadim Kilisesi ve Ermeniler birara imparatorlukta aynı idareye tâbi tutulmuşlardır. Gayri resmî olarak ayrı malî hükümlere ve idarî bir teşkilata sahip olsalar da, idare bunları bir ölçüde tutmuştur. Ta ki 19. asır gelene kadar. Nihayet imparatorlukta çok önemli bir unsur, önemli bir Yahudi nüfusu vardır. Bunlar burada eskiden beri yaşayan, "Romanyot" denen, Bizans'tan kalma Yahudilerdir. Başkaca Ortaşark bölgesinde yaşayanlar var. Fakat büyük ölçüde İspanya, İtalya ve Portekiz yoluyla göç edenlerdir. 19. asırda bunların "Eşkenazi" (Almanyalı demek) dediğimiz "Yidiş" konuşan grup da katılacaktır ve bunları biz pek bilmiyoruz. Kültürel hayatımızda, 19. asrın Osmanlı Yahudiliği içinde bir klasik Akdeniz kültürünü saklayan ve çoğunluğu teşkil eden İspanya, İtalya, Portekiz kökenliler vardır. Artı metropolde pek görülmeyen Arapça'yı ve Ortaşark kültürünü muhafaza eden Yahudiler vardır. Fakat asıl önemlisi ta 17-19. asırlardan itibaren Doğu Avrupa'dan kaçıp, Osmanlı ülkelerine sığınan Yidiş konuşanlar vardır. Bu unsur bizi yapı olarak tamamlamaktadır. Bu imparatorluğun içinde hiçbir şekilde millet statüsü verilmeyen, resmen ayrı inanç sahibi olarak görülmeyen ama pratikte ve hatta Müslüman bilginler arasında tamamen ayrı gibi mütalâa edilen gruplar da vardır. Kimlerdir bunlar? Lübnan, Suriye ve Filistin'de yaşayan Dürziler. Kimlerdir bunlar? Yukarı Mezopotomya'da yaşayan Yezidiler ve Antakya ve Lazkiye'de yaşayan, bugünkü sınırlarımız içinde bulunan Nusayri dediğimiz grup ve tabii çok dağınık ve uygun biçimde yaşayan büyük ölçüde Türklerin mensub olduğu Alevi dediğimiz kırsal inançtaki Türkler, bilhassa Alevilik'i, Osmanlı dinî otoriteleri, idarî otoriteleri görmezlikten gelirler. Bu bir gerçektir. Yani öyle bir ayrılığı

bilseler bile, bilmiyor gibi görünürler. Nusayrileri, Yezidileri bilirler ve Dürzileri bilirler ama kamu hayatında Aleviler hiçbir şekilde söz konusu edilmez. İdarî hayatta Dürziler tıpkı Sünni Müslümanlar gibi mütalâa edilirler. Zaten asker de verirler. Çok iyi askerdirler. Onu da söyleyelim. Bugünkü İsrail ordusunda bile bunlar çok iyi savaşçı bulunuyorlar. Öbür Araplarla pek de bağdaşmadıkları için. Ama bunları millet teşkilâtı içinde göremeyiz. Şimdi burada büyük bir reform meydana gelmektedir. 19. asra geldiğimiz zaman, insanlar çok değişik bir yapının içine giriyorlar. Bizim 19. yüzyıldaki reformlarımız hem reformdur, hem değildir. Reformdur, zira bu yapı değişmektedir. Reform değildir, zira çok eskiden kalan âdetler devam etmektedir.

Madde bir; gayrimüslümlerin askerlik yapmadığı. Bu bizim tarih edebiyatımızda ve yanlış tarih bilgimiz dolayısıyla da siyasî edebiyatımızda son derece yanlış yorumlanan bir konudur. Gayrimüslümler askerlik yaparlar. Hem de oyle sandığımız gibi, tabip olarak, eczacı olarak, mühendis olarak değil; bayağı, muharip sınıflar içinde bulunurlar. Sırf subay olarak değil, nefer olarak da yaparlar. O kadar ki Osmanlı donanması, Noel'de ve Paskalya'da demir atar. Çünkü mürettebatın çok önemli bir kısmı yortu için eve gitmek zorundadır. Bunu sadece o zaman hekim Alexandross veya kimyager Polikarpos ile veya eczacı Dadyan Efendiyle falan sınırlayamazsınız. Düpedüz mürettebatın içinde her yerde ve orduda önemli miktarda gayrimüslüm vardı. Askerî mekteblerde okuyanları vardır. Bunları maalesef imparatorluğumuzun who's who'su, kim kimdir'i iyi hazırlanmadığı için bilmiyoruz. İsim isim biliyoruz. Mesela zannediyorum "Şalom" gazetesi yazarlarından Sara Yanarocak'ın babası muharip sınıftan subaydır, meslek sınıfından değil. Yani I. Cihan Harbi'nde zaten gayrimüslümler de askere alınmıştır ama daha evvel de bunun örnekleri vardır.

Önemli okullarımıza, imparatorluğun nüfusunun üçte biri gayrimüslüm addedildiği için (çünkü düzgün bir nüfus sayımı yapamadık) bu oranlarda tabip alınır, veteriner alınır, Mekteb-i Mülkiye'ye (idareci yetiştiren yere) talebe alınır. Yer için Hıristiyan cemaatler arasında bu nedenle çekişme olur. Mesela Ermeni Cemaati, Rum talebeyi daha fazla alıyorsunuz, bizden de o kadar alın gibi itirazlarda bulunurlar. Düzenlemeler yapılır zaman zaman. Ama her zaman için üçte bir talebe (numerus clausus) esası üzerinde gayrimüslümlerden alınır. Daha da ilginci, Osmanlı padişahı, son Roma imparatorudur. Selamlık resmine çıktığı zaman halife olarak (hilafetle padişahlık da çok ayrı şeyler değildir, çünkü hilafet ruhanî bir makam değil, idarî bir makamdır.), Cuma selamlığına çıktığı zaman selam kıtasının içinde gayrimüslüm milletlerin subay ve çavuşlarının bulunmasına dikkat edilir. O kadar ki 19. asırda, Ermeni Katolikler ve Latin milleti dediğimiz, yani Roma Katolik Kilisesi'ne mensup kişiler de "bizden de çavuş ve mülazım teğmen bulunsun" demişler, bu da kabul edilmiş. Muharrem 1295 (1886'ya gelen) bir ferman var bu konuda, II. Abdülhamit'in iradesi. Nihayet daha evvel bazı gruplara bitişik olan Hıristiyan zümreler bağımsızlık kazanmaktadır. Eylül 1299 ve daha evvel 1275, yani tamamı tamamına 1859 tarihinde Süryani patriğine, bir patriğe verilmesi gereken nişanlar, en başta birinci rütbeden Mecidi Nişanı verilir ve kilisenin kendi autocephalie'si tanınır. Gene dinî gruplar arasında Musul'da olduğu gibi münaferet gözlenmektedir. Bu kozmopolit imparatorluktur. Çok ilginç olaylardan birisi, 1856 yılında Trablusşam'da (Suriye'de) bir Hıristiyanın cenazesi el üzerinde taşındığı için, Müslümanların gürültü çıkarmasıdır. Çünkü, bunun bir hayvanın üzerinde nakledilmesi gerekir deniyor. Cemaatın el üstünde bir cenazeyi, naaşı taşıması Müslümanlara has bir âdetmiş orda ve bu çıkan arbedede suçlu olanlar, provokatörler zabıtanın takibi yüzünden kaçıyorlar. 1-2 ay sonra yakalandıklarında ve sorguları yapıldığında çok ilginç, tamamen Hıristiyan karşıtı provokasyon yapan bu adamlar, dağlardaki Maruni manastırlarında saklanarak vakit geçirmişlerdir. Yani buradaki bağlantıları, insanların yaşam biçimini kavramanın pek imkânı yoktur. Şart ki vesikanın dışında pratik hayata yönelmek, çok çok anıları dinlemek, aklı başında seyahatnameleri okumak gerekmektedir. Ancak bu toplumda insanların, modern bir toplumda olduğu gibi standart görevler ve ortak (üniform dediğimiz) yeknesak mevkiler içinde kavga etmeleri söz konusu değildir. Herkes kendi kompartımanı içinde kavga eder. Ermeni, kendi sınıfı içinde, Amira dediğimiz yuksek zümrenin insanlarıyla çekişir, onların yerini almak için uğraşır. Musevi aynı şekilde, kendi kompartımanı içinde, kendilerinin sorunları ve rakipleriyle çekişir. Rum Ortodoks cemaati için de bu böyledir. Ki 19. asrın etnik milliyetçiliği dolayısıyla bir müddet sonra Makedonlar, Bulgarlar, Helen unsurlarla çekişmeye başlamışlardır ve 19. yüzyılda mesela Bulgaristan tarihinde bilhassa, eğitim reformları sırasında Bulgar halkının çekiştiği asıl unsur, Bab-ı Âli'nin Türk-Müslüman memurlarından çok, Fener Patrikhanesi'nin mensubları ve temsilcileri olmuştur. Cemaatlerin içinde 19. yüzyılda yeni unsurlar ortaya çıkmaktadır. Trabzon'da, Girit'te, Arnavutluk'ta bazı zümreler mezheb ve inanç sahibleri, iman-ı aslilerine döndüklerini ifade etmektedir. Bunlar bizim gizli Hıristi-

yan dediğimiz zümredir. Eski Ermeni, eski Rum-Ortodoks inancında olup, 15-16-17. asırlarda muhtemelen fakirlikten, vergi vermekten kurtulmak için kendi inancını gizleyen, komşu köylerin de pek çok Müslüman olmadığını bildikleri fakat ses de çıkarmadığı gruplar.... Arnavutluk, Grid, Pontus bölgesinde bulunurlardı. Bunlar birdenbire "biz Hıristiyanız" diye çıkıyorlar ve hükümet bunları bazen orada Müslümanlarla aralarında büyük arbede çıkmasın diye sürmeye kalkıyor. Bazı ahvalde de etraftakiler "ne sürüyorsunuz canım, biz biliyorduk zaten onların ne olduğunu" diyorlar. Yanı böyle bir yapılanma ortaya çıkmaktadır. Fakat daha problematik olanı; 20. yüzyılın eşiğinde ve 19. yüzyıl Osmanlı coğrafyasında Balkanlar bölümünde pek tesiri olmamakla birlikte, yani Rum-Ortodoks, Museviler ve Müslümanlar arasında pek etki yaratmamakla birlikte, Şark Hıristiyanları denilen Ermeniler, Süryaniler, Suriye'deki Hıristiyanlar arasında Protestanlık yayılmaya başlamaktadır. Bu olayı maalesef laik dediğimiz tarihçilik, gereği gibi ciddiyetle ele almamıştır. Ruhanî zümre mensubları, Protestanlığın o zamanki faaliyetlerine karşı çıktıkları gibi, bugün de bu propagandayı belki pek hayırhah yorumlamıyorlar ve biz buna onun için dinî inanç çatışması da diyoruz. Aslında öyle değil. Din bir kültürdür. Dinî inancın etrafında bir kultür hasıl olur ve insanlar bunu kaybettikleri zaman, velev ki dillerini, lisanlarını saklasalar bile, artık yaşam biçimlerinde ve hayata bakışlarında değişiklik meydana gelir. Bunun nasıl bir vaka olduğunu anlamak için eski Sovyet coğrafyasına bakmak zorundayız. Şurası çok açıktır ki, Rusya'da kilise ve inanç, komünist idareden ağır darbeler yemiştir ve yaralanmıştır ve yeniden kilise hayata el atmaya kalktığı zaman, bazı yerlerde insanların bu kiliseye bağlanmadıkları görülüyor. Birtakım olumsuzluklar, imkânsızlıklar var; insanlar ailenin içindeki inancı gönülde saklasalar bile ritüeli kaybetmişler. Bu boşluktan ve ekonomik sefaletten istifade eden protestan gruplar yoğun bir propaganda yapıyorlar. Ve o memleketin bin yıllık Ortodoks kültürünü tahrip ediyorlar. Bu çok önemli bir yaradır ve biz beş sene evvel Bişkek'te 1997'de UNESCO'nun "Dinler Arası Diyalog" kongresinde bunu ele aldık ve ben de üzerinde durdum. Mühim olan Ortodoksluk veya Protestanlık meselesi değil. Biz burada din tartışmıyoruz, ama biz kültür tartışıyoruz. Dolayısıyla Protestanlık, bu ülkelerin kültürünü tahrip ediyor. Bu kadar açık bir şey dedik. Bu tabii tasvip gördü. Bunun üzerinde durmak gerekiyor. Aynen 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında Protestan faaliyetlerin neleri tahrip ettiğini anlamak için, pekâlâ günümüze bakarak durumu kavrayabiliriz. Ve bizim klasik millet sistemini altüst eden gelişmelerden biri budur. Milletler, yani eski inanç grupları, yeni bir gelişmeyle karşı karşıyadır ve bunun getirdiği gerilimler Rum Ortodoks Kilisesi'ni de, Süryanileri de etkisi altına almaktadır. Nihayet 19. yüzyılda, çok daha önemli bir şey, mezhep değiştirme işlemlerini aratmaktadır. Daha evvel millet statüsüne sahip olmayan Latin milleti, bir millet statüsüne sahip olmaktadır. Çünkü mesela Türkiye'de bir hayli İtalyan vardır. Yani, İtalya'da ekmeğini kazanmayan birtakım insanlar buraya gelmişlerdir. İyi de etmişlerdir. En azından karşı taraftaki mimariyi, Beyoğlu'nun mimarisini onlara borçluyuz. Onlar öğretmişlerdir bu mimari sanatını. İtalyanca çok yaygın konuşulan bir dildi. Vakıa, o bildiğimiz İtalyanca değildi. Napoli'den Toscana'ya, daha öteye Lombardiya'ya kadar birtakım lehçelerin karışımı. O lehçelerin kendi karışımı yetmiyormuş gibi, Ermenice ve Rumcayı da alıyor içine. Edmondo Amicis'nin dediği gibi "Bunu anlamak için" diyor, büyük İtalyan yazar; "bayağı ustalık lazım." Tabii zamanla bu zümre eridi. Buradan göç etti, hatta bugün bu insanların torunları artık İtalyanca bilmiyor. Yani benden genç İtalyanlar, artık İtalyanca konuşamıyorlar. Vedaha ilginci, Yukarı Mezopotamya'dan göç eden Süryani ve Keldani dediğimiz inanç sahibleri, bu kiliseye (Katolik olanları bilhassa) bu cemaate ilhak ettiği için, onlar da tabii o yerel dillerini bırakıyorlar. Bu sayede Türkçe konuşan Katolik bir cemaat çıktı ortaya. Bu, çok enteresan bir gelişmedir. Yani din, bazılarımızın zannettiği gibi, hayatımızdan çekilip gitmiş değildir. Mühim bir kültürel olay, değişim olarak halen devam etmektedir. Fazla vaktinizi almak istemiyorum. Şunun üzerinde ısrarla durmak gerekir. Bu, bir imparatorluktu. Bunun millet yapısı 19. yüzyılda darbeler yedi. Bu darbeleri yerken kendine has yeni mekanizmalar geliştirdi ve bunlarla da birlikte, bu siyasî imparatorluk yapısıyla birlikte, birçok şey tarihe karıştı. Ama o birçok şey elan yaşıyor. Bizim bilmemiz gereken, bu sistemi son derece akıllıca incelemek gereğidir. Zamanımızı iyi değerlendirelim ve hatta bazı problemler için bazı çözüm yollarını böyle edinelim. Hiçbir içtimai teşekkül, yani toplum, hiçbir siyasî teşekkül, yani devlet, tarihi reddetme ve görmezlikten gelme hakkına sahip değildir. Bunu yaptığı takdirde, ortaya çıkan gelişmeler hakikaten o toplumu şaşırtır ve kaosun içine sürükler, (istenmeyen etkilerin de karışmasıyla) hoşlanmayacağımız gelişmelerden mutazarrır olabiliriz. Burada tavsiye edilecek şey, ilmi gayret ve ilahi bir hikmettir. O inşallah herkese yardımcı olabilir. Beni sabırla dinlediğiniz için Patrik Cenaplarına ve sizlere teşekkürlerimi sunuyorum.

Hazırlayan: Atilla Lök

Öteki Mümkünlerin Kenti

Çatalhöyük

GÜNEŞ ÇELİKKOL

Fransız antik çağlar uzmanı Florence Dupont pek yakın bir gelecekte yeryüzünün keşfedilecek bir köşesinin kalmayacağını ve işte o zaman, seyahatlerimizi zamanlar arasında yapacağımızı söyler - aşağı yukarı. Gelgelelim, mekânsal boyutu olmayan bir zamanlar arası yolculuk yapmanın imkânı henüz yok (ve yakın gelecekte de olacağa benzemiyor). Farkı bir zamana yol alabilmek için kâh bir kitapçı dükkânına, kâh bir ihtiyarın barınağına ve bazen de tarih öncesinden kalma bir kente düşürüyoruz yolumuzu. Tabiî bu mantığı tersten de işletebilir, farklı bir mekâna doğru ilerlerken aslında farklı bir zamana ulaşmayı niyet ettiğimizi söyleyebiliriz.

18 Haziran Salı günü İstanbul'dan çıkışla Çatalhöyük'e doğru yol alırken, yalnızca güney doğu yönüne doğru birkaç yüz kilometre değil, geçmişe doğru da dokuz bin yıl gittiğimi söyleyebilirim, örneğin. Tabiî o gün oraya giden ben değildim yalnız. Çatalhöyük kazılarının malî destekleyiciliğini üstlenen Boeing firmasının bölgedeki beşinci yılı vesilesiyle düzenlenen ve firmanın basın danışmanlığını yürüten A&B Tanıtım tarafından organize edilen bu gezi, yerli ve yabancı pek çok konuğu biraraya getirmişti. Bu davet vesilesiyle halen Polonya'nın Poznan ve Birleşik Devletler'in Berkeley kentlerinden gelen araştırmacıların çalıştığı kazı alanı ziyaret edildi; 1994 yılından bu yana kazı çalışmalarının başında bulunan Cambridge ve Stransford üniversiteleri profesörü Ian Hodder'ın da katıldığı bir akşam yemeği yendi ve aynı günün akşamı yeniden başlangıç noktasına, İstanbul'a dönüldü.

Bu yazı, ister bir metafor olarak alınsın, ister düzanlamıyla okunsun, kendisine vesile olan o uçak yolculuğunun izlerini taşıyor: Uçak yolculuğunun önemli bir özelliği "yol"u ortadan kaldırmasıdır; nereden nereye gelindiğini aşamalar halinde görmenize de, iki mekânın birbirine nasıl ilişkin olduğunu anlayabilmenize de imkân tanımaz bu seyahat türü. Vardığımız yeri biliriz de, nasıl vardığımızı, vardığımız yerin yanı başında başka nelerin varolduğunu kestiremeyiz. Varış noktasına "yolculuk" nihayetinde ulaşmamış bir ziyaretçinin, ziyaret ettiği mekâna hangi yolların çıktığını, bu mekânın hangi güzergâhta yol alındığında karşılaşılan bir uğrak noktası olduğunu, sağında-solunda ve önünde-arkasında nelerin bulunduğunu kestiremesi yadırganmayacaktır umarım. Çatalhöyük'ü önceki sonraki bir süreçte anlamlandırmam, insanlık hikâyesinde belli bir yere konumlandırmam mümkün değilse de, kendisine ve kendisinden çıkan yollardan sökülmüş bir 'model olarak" ondan söz etmem imkân dahilindedir. Hem zaten orası, hemen tüm mümkünlüklerin yaşandığı bir yer değil midir?

Öteki Toplumlar, Öteki Mümkünlükler

Geride bıraktığımız yüzyılın ikinci yarısının hemen başlarında yoğunlaşan antropoloji/etnoloji çalışmaları, varlıkları o ana değin bilinmeyen veya yadsınan toplum kipleri ve modelleriyle tanıştırıyordu modern Batı insanını. Eskiden "ilkel" denegelen ve sonraları "yazısız" tanımlamasıyla işaret edilecek olan bu toplulukların bazısında en ağır yük kabile şeflerinin sırtına yıkılıyor, bazısında çalışmamak erdem sayılıyordu: Birarada yaşayabilmek için bir devlete ihtiyaç duymamış ve kimi defa yapay örgütlenmiş insan topluluklarıydı bunlar. Antropolog ve etnologların Afrika veya Güney Amerika'da yaşayan

(Üstte) Araştırmacılar kazı çalışmaları sırasında. (Yanda) Bu iskelet henüz iki gün önce çıkmıştı topraktan. Yaşını ve cinsiyetini günümüz teknolojisi sayesinde öğrenebileceğiz.

topluluklar üzerine yaptıkları son araştırmalarında elde edilen bulgular yalnızca iktisadî akıl ve devlet başlıklarında süregelen tartışmaları alevlendirmekle kalmıyor, farklı kentlilik, kamusallık ve biraradalık modellerini de gündeme getiriyordu.

Britanyalı arkeolog James Mellaart tam da bu tartışmaların olanca hızıyla sürdüğü bir tarihte, 1958 yılında başladı Çatalhöyük araştırmalarına. İnsanlığın varlığından henüz haberdar olduğu bu tarih öncesi medeniyet bir zaman sonra, andığınız tartışmalardaki yerini alacaktı. Devletsiz bir toplumun, sokaksız kentlerin, erkek egemen olmayan ailelerin bu gibi diğer mümkünlerin, mümkünlüklerini kanıtladıkları bir modeldi Çatalhöyük. Bu model, üzerinde durulmaya değmez miydi?

James Mellaart'ı günümüzde Konya'nın Çumra ilçesi sınırlarında kalan höyük alanına yönelten saikin ne olduğunu kestirebilmek kolay görünmüyor: Evet, neden burası? Yanıtlanması çok daha zor bir soru ise, dokuz bin yıl öncenin insanını Hasan Dağı'nın salgıladığı volkanlara da hedef olan bir bataklık arazisine yönelten etmenin ne olduğu. Kuşkusuz ki, hayli zorlu bir soru bu. Ama şunu biliyoruz ki, ne zaman, nereden ve nasıl geldiklerini ve yine ne zaman, nereye ve nasıl gittiklerini bilemediğimiz bu insanlar, liderlere ve merkezî idareye gereksinim duymaksızın birarada yaşamanın bir yolunu bulmuşlar.

Eşitlikçi Bir Toplumun İzlerini Eşelemek

Çatalhöyük medeniyeti yakın zamanlara değin "anaerkil" olarak değerlendiriliyor ve Ana Tanrıça Kibele kültünün varlığı bu değerlendirmenin kanıtı olarak sunuluyordu. Ne ki, yakın tarihli çalışmalar burada kurulmuş olanın anaerkil olmaktan ziyade kadın-erkek eşitliğine dayalı bir medeniyet olduğu iddialarını güçlendiriyor. Höyük kadınlarının vejetaryen olduğuna dair görece eski bir iddia aşınırken, kadın ve erkeğin aynı ürünlerle besleniyor olmaları eşitler arası bir ilişkinin varlığına dönük bir işaret olarak anlamlandırılıyor. Tabii eşitlik yalnızca kadın-erkek ilişkileriyle sınırlı değil. Yapılan kazılarda merkezî binaların ve saray tarzı yapıların bulunmayışı, dokuz bin yıl ardımızda duranın eşitlikçi bir toplum olduğuna dair savları güçlendiriyor.

Çatalhöyük'te bugüne değin on civarında ev gün yüzüne çıkarılabilmiş. Ancak gün ışığına çıkartılan bir ev, yalnızca "bir" ev olmuyor çoğu zaman: Binlerce yıllık zaman zarfında sayısız ev yıkılmış ve yine sayısız ev eski kalıntıların üzerinde inşa edilmiş olduğu için, "bir ev" değil, "üstüste binmiş birkaç ev" çıkıyor yerin altından. Kerpiç kullanarak yıkılan bu evlerin belki de en önemli özelliği pencerelerinin ve hatta kapının bulunmayışı. Çatalhöyük insanları evlerine damdan giriyor, daha doğrusu "iniyor"larmış vaktiyle. Haliyle, sokaksız bir kent burası: Sokaklardansa

damlar ve küçük meydanlar bağlıyor bir evi ötekisine.

Cam ve kumaş, uzmanlara bakılırsa, komşularını ziyarete damdan dama sekerek giden bu insan topluluğunca icat edilmiş. Kuzey ve güney olmak üzere iki kısımdan müteşekkil olan kentin iki (ki "Çatal" ismi, bu ikilikten kaynaklanıyor) insanları Hasan Dağı'ndan elde ettikleri camı, Ilıcapınar'dan aldıkları tuzu çevre kentlere de satmışlar. Ilk dönemlerden itibaren köpeği evcilleştirmiş; daha ileriki dönemlerde tarımcılığa yönclerek buğday, arpa ve bezelye yetiştirmiş; taş ve kemiği işlemiş ve çevre kentlerden, bolca işleyip kullandıkları obsidyen madenini ithal etmişler. Belki daha da önemlisi, hayli gelişkin sanatsal çalışmalar çıkarmışlar ortaya. Yaklaşık beş bin evin bulunduğu ve yirmi bin civarında nüfusun aynı anda yaşadığı tahmin edilen Çatalhöyük'te freskler halinde doğa resimleri ve portre çizimleri, sayısız duvar resmi bulunuyor. Bazı evlerin duvarları yüzden fazla defalar yeniden sıvandığı için, ara katmanlarda kalmış duvar resimlerine sıklıkla rastlamak dahi mümkün oluyor. Höyük insanlarının penceresiz evlerinin duvarlarını ise boğa başları ve Tanrıça kabartmaları süslüyor.

Gelişkin bir sembolizme ve renkli ritüellere sahip höyük insanları öldükleri vakit ise evlerinin hemen altına gömülüyorlar. Megalon tabir edilen bu evlerin tabanlarının hemen altı eşelenecek olduğunda, iskeletlerle karşılaşmak kaçınılmaz oluyor. Kadınlar ve erkekler birarada yaşadıkları gibi, öldükten sonra da yanyana gömülüyorlar.

Çatalhöyük çalışmalarında şimdiye değin katedilen mesafe, katedilmesi amaçlananın henüz pek uzağında: Kazılmayı bekleyen binlerce ev, görülmeyi bekleyen sayısız yapıt bekliyor yerin hemen altında. Dileyelim ki, bekleyenler utandırmasın bizi.

Arkeo-Logos

Bir zaman önce yine **Tarih ve Toplum**'da yayımlanan bir yazıma Yohanna'nın İncil'ine atıfla başlamıştım - aynı başlangıcı bir defa daha yinelemenin yadırganmayacağını umarım. Yohanna'nın yazdığı kabul edilen **İncil**, Batı insanının zihniyet dünyasını şekillendiren paradigmanın tam da merkezinde kurulmuş bir iddiayla başlar: "Başlangıçta söz vardı". Yohanna'nın yazdığı metin **Yeni Ahid**'in **İnciller** kısmında dördüncü sırada yer bulur kendisine. Ve bu metinlerle ilgilenmiş hemen herkesin hemfikir olduğu gibi konusu ve üsiûbu bakımından bu kısımdaki diğer üç **İncil**'den belirgin bir farklılık taşır. Yohanna'nın başlangıca "Söz"ü yerleştirmesi önemlidir - ancak bu ifadenin başlangıç sorunsalında tasarımlanması ise daha önemlidir, kanımca. "Başlangıç" kavramının kurulması ve başlangıçta varolanın neliğine dair tecessüs Batılı zihniyetin teşekkülünde merkezî bir rol üstlenmiştir.

Başlangıçta ne vardı? Yüz ve bin yıllar boyu tartışılan tam da bu olmuştur - ya da başlangıç: Ne vakit vuku bulmuştur? Antik Helen medeniyetinin insanları hiçbir şeyin olmadığı vakitlerde olanın (ki "vakit" de yoktur o vakitler henüz) boşluk (khaos) olduğu inancını taşımışlardır. Boşluğun içinde toprak (Gaia) vücut bulmuş ve bunu da diğerlerinin ortaya çıkması izlemiştir. Başlangıcın vuku bulduğu zamana dair dört bin yıl gibi kesin bir tarih veren **Eski Ahid** metinlerinde benzer bir yaklaşım göze çarpar. Tekvin, "Başlangıçta Tanrı, gökleri ve yeri yarattı" şeklinde başlamaktadır. Canlıların ve hatta halkların sahne alışı da, ilerleyen sayfalarda sıralanacaktır.

Başlangıç sorunsalı modern çağların felsefesini de meşgul etmiştir haliyle. **Eski Ahid** etrafında dönen teolojik tartışmalarla ilgilendiği anlaşılan Russell her şeyin başlangıcını birkaç saniye öncesine yerleştirir: "Binlerce yıllık bir tarih" de, yerleştirilenler arasındadır. Bu birkaç saniye fikri, günümüze daha yakın bir tarihte, çağdaş Fransız düşüncesinin yetkin isimlerinden Jean Baudrillard tarafından da kullanılacaktır - hem Russell ve hem de **Eski Ahid**'e göndermelerle. Çağdaş Fransız düşüncesinin diğer bir devi Jacques Derrida ise Helen ve Hıristiyan menşeili başlangıç tasavvurları üzerine kafa patlatacak ve "grammataloji" kavramını devreye sokacaktır.

Arkeoloji hiç de "sıradan" bir sözcük değildir ve icat edenlerin zihniyetlerini aydınlatabildiği oranda kurcalanmayı hak eder. Bu kelime "Başlangıç" manasına gelen "Arkê" ile yine Helen kültüründe "Söz"e işaret eden "Logos"un bir bileşimidir ve başlangıçta neyin olduğuna dair kelamı arama gayretini ifade etmektedir. Burada belirtilmesi gereken ise başlangıçta ne olduğuna dair sorunun yalnızca evrenin başlangıcı meselesinde gündeme gelmediği; "varolan"ın anlamlandırıldığı bir zamansal kesit olan "süreç"in başlangıcını ve o esnada varolanları tespit etmenin Batı düşünce sisteminin müracaat ettiği temel bir araştırma yöntemi haline geldiğidir. Başlangıcın izlerinin Helenlerin "Gaia" dedikleri toprakta aranması ise herhalde Batı kültür ve zihniyetinin temellerindeki Yunan-Hıristiyan-İbran sentezin hoş bir sürprizi olsa gerektir. Böylelikle de başlangıçtaki söz toprağın altında aranmıştır. Nitekim antikite bilgini Maurice Olender'nin **Cennetin Dilleri** kitabında etraflıca işlediği gibi Batı insanının önemli bir merakı da bu sözün hangi lisanda söylendiğidir: Filolog ve Hümanistler asırlar boyu Tanrı'nın, Adem'in, Havva'nın ve diğerlerinin lisanını öğrenmeye çaba göstermişlerdir: Flamanca, İbranca... yoksa Sanskritçe mi? Tanrı'nın lisanıyla konuşan halk olmak gibi bir paye acaba kime nasip olacaktır? Bu sorunun yanıtını arayan önemli bir insan kümesini de arkeologlar oluşturmaktadır haliyle...

Fransız filozof ve zihniyet tarihçesi Michel Foucault, arkeoloji kavramının son kırk yılda giderek her sahadaki "arkê" soruşturmaları için kullanılır hale gelmesine önayak olanlardandı: Zihniyetin, bilimlerin ve inançların ve her şeyin arkeolojisinden söz etmekteyiz artık. Bir de, arkeolojinin arkeolojisinden, gayet tabii: Sahi, insanlığın bu başlangıç merakı nasıl başlamış olmalı ki?

Son Veriler Işığında

Truva'nın Geç Tunç Çağındaki Önemi

HATİCE GONNET-BAĞANA

Tübingen Üniversitesi Eski Çağ Tarihi profesörlerinden Frank Kolb, 17 Temmuz 2001 *Berliner Morgen Post* gazetesinde, on beş yıldır Truva kazılarını büyük bir başarıyla idare eden ve aynı üniversitede Eski Çağ-Prehistorya profesörü Manfred Korfmann ve ekibinin çalışmalarını, Truva'nın M.Ö. II. bin yıl devirlerindeki önemini eleştiren ve inkâr eden bir makale yayımladı. Gereği olmaksızın medyaya aksettirilen çelişkili bilimsel görüşlere son vermek üzere, Tübingen Üniversitesi Rektörlüğü, 15-16 Şubat 2002'de "Die Bedeutung Trojas in der späten Bronzezeit" üzerine bir sempozyum tertipledi.

Özellikle, eski Anadolu tarihi, M.Ö. II. bin yıl uzmanları (J.D. Hawkins, F. Starke, G. Wilhelm, makalenin yazarı) tarihçiler, arkeologlar (D.W. Nieimeir, A. Müller-Karpe, H. Hauptman) davetliydiler. Sayısı bini geçen dinleyici kitlesi önünde uzmanlar Truva kazıları üzerine görüşlerini açıklayarak, Truva'nın Hitit şehri Vilusa'yla özdeşliğini ve M.Ö. II bin yıldaki önemini vurguladılar.

M. Korfmann ve P. Jablonka'nın M.Ö. II. bin yılda Truva'nın (VI. ve VII. katları) jeopolitik ve ticarî öneminin altını çizen teknolojik buluntular üzerine yaptıkları açıklamaları bile F. Kolb reddetti. Truva'nın önemli bir kent olmadığını, Doğu Akdeniz'le olan ticarî yolların dışında kaldığını, bunların Miletos'un (Hititçe Millavanda) kuzeyine çıkmadığını öne sürerek, Ege Denizi'ni bir ölü denize benzetti. Çanakkale Boğazı'nın girişinde, Truva'nın çok önemli coğrafi konumu nedeniyle, Avrupa-Anadolu ve Akdeniz-Karadeniz arasında en esaslı bağlantıyı kuran merkez kent olduğu bilindiği halde, F. Kolb, Truva kazılarının gerekmediğini de ileri sürmekten çekinmedi.

Bir tarih kitabı olmayan Homeros'un Ilyada'sı (M.Ö. 700 civarında) uzun zamanlar, ancak bir destanın verebileceği bilgileri verebilmiştir. Bazı noktalarda tarihsel gerçeklere dayanıyor olsa da, bu eser okunurken, olayların geleneksel değişikliklere uğramış olmaları ve ozan yaratıcılığının getirdiği tasalar göz önünde tutulmalıdır. Bunun gibi, M.Ö. III. bin yılında Mezopotamya'da *Gılgamış Destanı*, II. bin yıl Anadolusu'nda *Telipinu Mitolojisi* ve hattâ Ortaçağ Avrupası'nda *Roland'ın Türküsü* gibi diğer örnekler de sayabiliriz. Homeros uzmanlarından J. Latacz'a göre, Hititler ve Akalar (Mikenli Yunanlılar) arasındaki olaylar Truva destanlarına kaynak olmuş ve dolayısıyla İlyada'da izler bırakmıştır.

Arşiv belgelerinin ele geçmesiyle tarihsel olaylar ve sorular destan havasından çıkarak, abartmalardan sıyrılarak bilimsel dünyaya göç ederler. Batı Anadolu, özellikle Truva tarihi için çivi yazılı Hitit metinleriyle luvi dili (Luvice) hiyeroglif yazıtları, temel ve en zengin kaynakları oluştururlar. Sayelerinde - Truva'nın Hititçe adının Vilusa (Yunanca Ilios) olduğunu, daha ilk Hitit Kralı Labarna zamanında bile (M.Ö. XVII. yüzyıl). Truva'nın Akalar'la Anadolu dünyası (Hititler) arasındaki çekişmelerini ortaya koyarak, M.Ö. XIV. yüzyıldan bu yana, üç Truva kralının adını vermişlerdir: Kukkunni (Kyknos), Alaksandu (Alexandros) ve Valmu. - Madduvatta adındaki, Batılı kaçağın maceralarını anlatan metin, M.Ö. XIV. yüzyılın başında, Batı Anadolulu Attarissiya (Atreus) adında, yerli bir beyle, iki büyük Hitit Kralı IV. Tuthaliya ve oğlu, I. Arnuvanda arasın-

* Hititolog, Ulusal Bilimsel Araştırmalar Merkezi (C.N.R.S.) Louvre Okulu'nda öğretim üyesi.

daki çekişmeleri ilginç bir biçimde sergilemektedir. Biz Madduvatta'nın, metnin aktarmak istediği gibi, Attarissiya'nın kovduğu, sıradan bir kaçak olmadığı, aslında onun tarafından Hattuşa Sarayı'nda kargaşalıklar yaratmak üzere özellikle gönderilmiş bir ajan olduğu kanısındayız. Ne olursa olsun Madduvatta, Hitit kralının güvenini öylesine kazanmıştır ki, kral onu iki önemli Batı Anadolu Bölgesi'ne bey atamıştır (Zippasla Dağı, Sivrihisar bölgesindeki Murat Dağı ve Seha Irmağı bölgeleri = Hermos/Gediz). Buna rağmen, Madduvatta, hem Hitit kralına, hem Attarissiya'ya ihanet edip bütün Arzava ülkesini ele geçirmiştir (Miletos'un kuzeyinde kalan Batı Anadolu bölgeleri). - M.Ö. XIV. yüzyılda, Arzava Kralı Tarhundaradu ve Mısır Firavunu, III. Amenofis arasında yazılan iki mektup, Hitit krallarının Batı Anadolu'ya verdikleri önemi göstermektedir. Zaten Hitit prensesleriyle Batı Anadolu prensleri arasında düzenlenen politik evlenmelerin, bu bölgelere el koyarak, Akalar tarafından Batı'dan gelecek tehlikeleri önlemek için olduğu açıktır. - Arzavalı, Piyamaradu adında bir prensin, Vilusa'ya

Homeros'un Ilyada'sına konu olan ünlü kent Truva VI. Bu kent tarihin ilk kıtalararası savaşına sahne olmuştur.

(Ilios/Truva) ve Lazpa'ya (Lesbos/Midilli Adası) saldırması üzerine, Seha Kralı Manapatarhunda'nın yazılı isteğine cevap veren Hitit ordusu Vilusa'nın yardımına gelmiştir. Büyük bir olasılıkla, XIII. yüzyılın başında, Hitit Kralı II. Muvatalli ve Vilusa Kralı Alaksandu arasında imzalanan anlaşmanın kaynağı bu olaylardır. Anlaşma, Vilusa'nın (Ilios/Truva) Geç Tunç devrindeki önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. - III. Hattuşili devrinde, Aka kralının kardeşi Tavagalava'nın (Eteoklès) ve IV. Tutḫaliya devrinde yazılmış Miletos mektubu denilen ve Valmu adındaki Alaksandu'nun torunu olabilecek son Vilusa kralının adını veren iki mektup, bir yandan Hititlerin Batı Anadolu prensleriyle olan ilişkilerini, öbür yandan da Akalarla Batı Anadolu'daki rekabet içeren politikalarını ortaya koymaktadır.

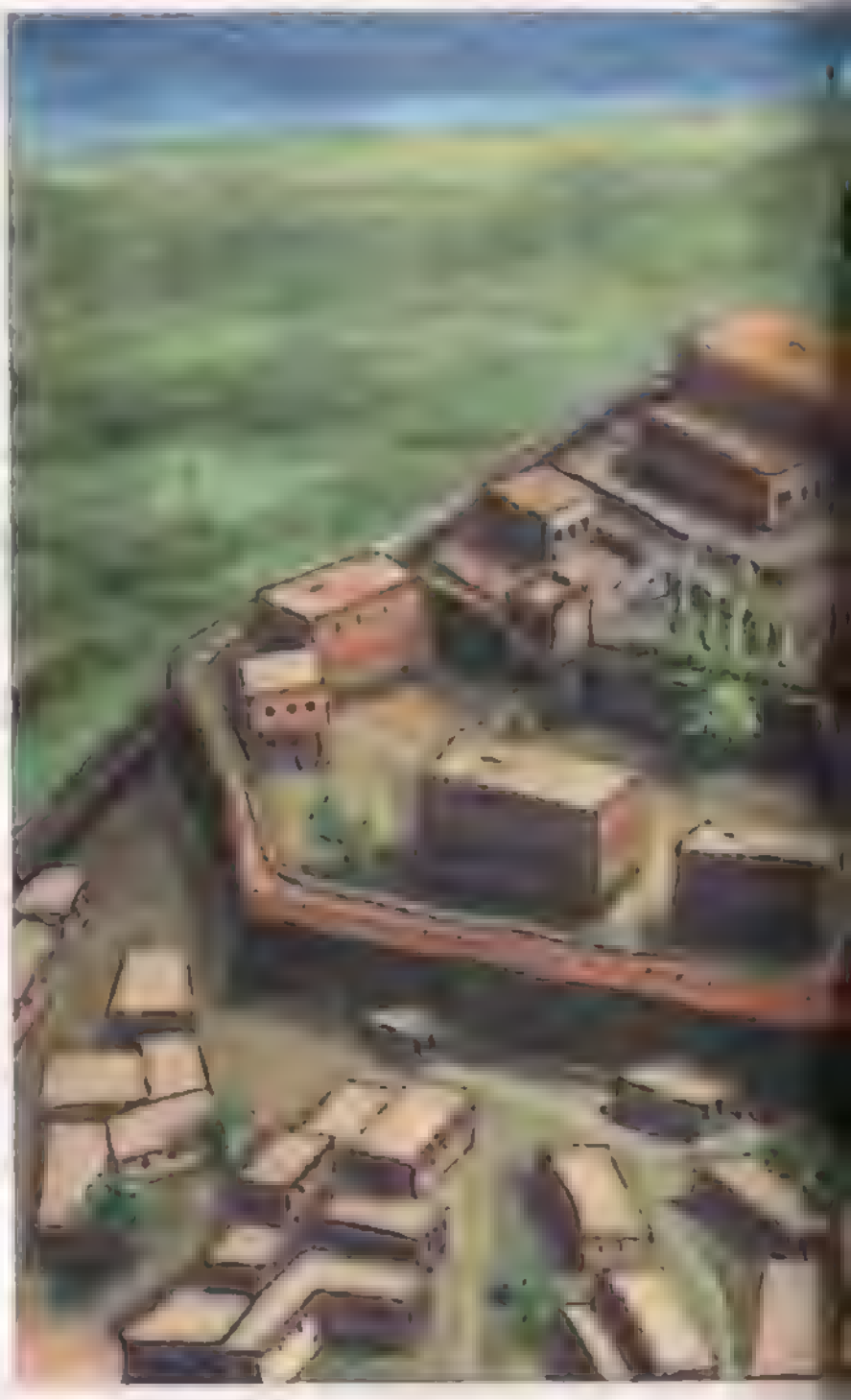

M. Korfmann ve ekibinin Truva'da gerçekleştirdiği arkeolojik çalışmalarla Hitit metinlerinin doğrulanmaları sayesinde araştırmalar dev adımlarla ilerlemektedir.

Truva'yı ele almadan önce, M.Ö. II. yüzyılda Batı Anadolu tarihini açıklayan son verilere değinmek istiyorum: İzmir'e yakın Karabel hiyeroglif yazıtının, J.D. Hawkins tarafından okunması, bir yandan, yerel krallık Mira'nın sınırını belirtmiş, öbür yandan da, çivi yazılı metinlerin çizgisinde, Mira'nın birbirini izleyen üç kralının adını vermiştir: Kupantakurunta, Alantalli ve yazıtın sahibi Targasnava. - Karabel'in güneyinde, Torbalı'nın batısında, Bademgediği Kalesi'nde, M. Meriç'in kazdığı kalenin olasılıkla Hitit kenti Puranda olabileceği varsayımını belirtmiştir. - Hititçe adı Apasa olup, Arza-

Truva ilk kurulduğu zaman deniz kenarındaydı (solda), fakat binlerce yıl içinde alüvyonla dolduğundan, şimdi denizden uzakta kalmıştır.
(Mağaradan Kente, Celal Tuna, İletişim Yayınları 2000).

va'nın başkenti Efes'in, Ortaçağ Ayasuluk kent duvarları dibinde, M.Ö. II. bin'e ait kale duvarlarının, M. Büyükkolancı tarafından ortaya çıkarılması çok önemlidir. - Daha güneyde, D-W. Niemeier'in idaresindeki Miletos (Millavanda) kazılarında, kenti yangına vererek tahrip eden II. Murşili'nin ordularının yangın izlerinin bulunması ve bunun gene aynı kralın Annalerindeki bilgilerle denk düşmesi çok güçlü bir veridir. - Son olarak da, Beşparmak (Latmos) Dağı'nda, A. Peszchlow Bindokat tarafından, büyük bir olasılıkla Hattuşa kral sülâlesinden bir "büyük prens"e ait hiyeroglif imzanın bulunması, Batı Anadolu'da Hitit kültürünün köklerini vererek, Orta Anadolu indinde Batı'nın önemini bir kez daha vurgulamaktadır. On beş yıldır Hititologların, Mikenogların çalışmaları, Homeros'un tekrar ele alınması ve bunlara yeni arkeolojik buluntuların eklenmesiyle elde edilen verilerin tümü bir noktada birleşmektedir: Truva'nın altın çağı, Geç Tunç devri = VI. ve VII. katlarıdır (M.Ö. XVII-XIII. yüzyıl). Truva VI'ya bir deprem son vermiştir. Restore edildikten sonra (Truva VII), savaş nedeniyle yıkılmıştır.

M. Korfmarın, haklı olarak, M.Ö. II. bin yılda Truva kültürünün Anadolu kültürü olduğunun altını çizmektedir: Bulunan çanak-çömleklerin çoğunlukla Anadolu tipinde olanları, ev, kent duvarları ve mezarların yapıları, ölüleri yakarak gömme tekniğinin oluşu. Bunlardan başka, kent kapılarının bazılarında, dikili taşların (stel) bulunması ve bunların üzerinde kaya-çanakları dediğimiz çukurcukların kazılmış olması. Orta Anadolu, Hitit geleneklerinden kaynaklandıklarını göstermektedir.

1999 yılında, Truva altkentinin güneybatısında, geniş bir kanalla toprak altından ilerleyen M.Ö. III. bin yıla ait bir mağara bulunmuştur. Bu kanal, Hititlerin yeraltı su yollarına (Düdenler) yönelik inançlarına göre, yeraltı tanrılarına götüren "kutsal yol"dur (Dingir, Kaskal, Kur). Truva'da bu kutsal yol, yukarıda sözü geçen, Hitit Kralı II. Muvatalli ile Truva Kralı Alaksandu arasında yapılan anlaşmada, tanık tanrılar arasında bulunmaktadır. Appaliuna adında, sonradan kentin adı Illios olduktan sonra (Truva VIII. ve IX. katları), adı Apollon'a çevrilen tanrıyı, Vilusa'nın tanrıları-tanrıçaları, dağ-ırmak ve kaynaklarını bu "kutsal yeraltı yolu" izlemektedir. Kutsal yolun ilk olarak Vilusa'yla olan Hitit anlaşmasında yer alması, Hititlerin Vilusa'daki bu yeraltı yolunu tanıdıklarını ve bu kutsal yolun M.Ö. II. binyılında da kullanılmış olduğunu kesinlikle ortaya koymaktadır.

Ayrıca, şimdiye dek Truva'da bir arşiv deposu bulunmadıysa da, bir kâtibe ait hiyeroglif mühürün buluntusu, arşiv deposunun var olduğunu gösteren kesin bir işarettir.

Hititologları, Mikenogları, arkeologları, tarihçileri bir araya getiren bu örnek sempozyumda verilen bildiriler, M. Korfmann ve ekibinin çalışmalarının bilimsel değerinin altını çizerek, Truva'nın özellikle, M.Ö. II. bin yıl Anadolusu'ndaki önemini bir kez daha vurgulamaya neden olmuştur.

Homeros'un anlatısına göre Akalar'ın bir hileyle Truva kalesine girmelerini sağlayan tahta atı gösteren bir resim. (Mağaradan Kente, Celal Tuna, İletişim Yayınları 2000).

Ece Ayhan'ın Ardından, Şiir, Tarih ve Sivillik Üzerine:

Lanetlenmişlerin Hikâyeleri

TUBA İKİZ

Sivil bir şair, kendi deyişiyle "sivillerin sivili" bir şair olarak yaşadı Ece Ayhan. Ve içindeyken dahi uzağında durmakla övündüğü Ankara'nın da, İlhan Berk'le sohbet ederken artık insanların üzerine yürüdüğünü söylediği İstanbul'un da uzağında veda etti hayata. İlkokula takunyayla başlayanların, parasız yatılıların, ancak aralarında bulunuyorken rahat edebildiğini söylediği tarih dışına savrulmuşların, ortaikiden ayrılanların, hal ve gidişi sıfır olanların yanında/içinde geçirdiği yetmiş bir yılın sonunda, ardında bir ünlem bırakarak ayrıldı aramızdan: Yort Savul!

"*Atlasları getirin! Tarih atlaslarını! / En geniş zamanlı bir şiir yazacağız*" dizeleriyle başlayan şiirinde sorduğu sorulara "harbi karşılık" vermeye çağırıyordu hepimizi: "*3. Bir, Yeryüzüne nasıl dağılmıştır / Tarihi dizinden okumaya ayaklanan çocuklar? / 4. İki, Daha yavuz bir belge var mıdır ha / Gerçeği ararken parçalanmayı göze almış yüzlerden?*" Hep birlikte, üç kez, bağırarak yazacaktık bu soruların yanıtını - kurşunkalemle de olabilirdi: *Yort Savul!*

Tarihi sarışınlar yazmıştı hep. Osmanlı tarihçileri -ki sarışındı hepsi- karaşınların tarihini yazmaya kalkışmışlardı. Kalemi ne zaman eline alsa veya ne zaman kendisiyle bir görüşme yapılsa yinelerdi bunu Ece Ayhan. İnsan sarışın olabilirdi belki ama karaşınlardan söz açmaya kalkıştığında kararacaktın: Kendisi de gençliğinde sarı saçlı, mavi gözlü değil miydi; kişi, isterse kararabilirdi. İğneyle kuyu kazanların her satırınaysa dört elle sarıldığını söylerdi. Mehmet Fuat Köprülü, Ömer Lütfi Barkan ve Halil İnalcık'tan Mete Tunçay, Şerif Mardin ve İlhan Tekeli'ye uzanan bir kuşağın metinleriydi bunlar; ama galiba en çok da İdris Küçükömer'inkilerdi. Ne ki, esas kaynağını, onlardan "daha yavuz bir belge" bulunmadığına inandığı yüzlerde buldu hep. Evine kapanan ve başını kâğıtlardan ötesine kaldırmayanın değil tarihçi, vakanüvis dahi olamayacağı inancını taşıdığını yazıyordu.

Tersine Çevrilen Tarih

Şiir ve anlatılarında, sarışınların tarihinden ihraç edilenlerin hikâyelerini anlattı Ece Ayhan. Varlık Vergisi'nin, Aşkale sürgününün, Struma faciasının, Stalingrad işgalinin yaşandığı günleri benzerine az rastlanılır bir başarıyla kâğıda geçirirken, Çanakkaleli orospu Melahat'in hikâyesini naklediyordu: Satır aralarında değil, anlatının omurgasında. Ya da isimsiz bir kimliğin hikâyesiydi anlattığı: "*Buraya bakın, bu kara mermerin altında / Bir teneffüs daha yaşasaydı / Tabiattan tahtaya kalkacak bir çocuk gömülüdür / Devlet dersinde öldürülmüştür.*" Ama her ne anlatılacaksa da, evvela Tanzimat'a, 1839'a gidilmeli, her şey yeni baştan düşünülmeliydi. Bir de, gayet tabii, sarışınların yazdıkları tersine çevrilmeliydi: "*(...) 5. Bir insan takviminde, 19. yüzyıl, bir padişah bir aslanla arkadaşlığı ilerletmiş ilerletir. / 6. Aslan kafesinden çıkartılır, padişah pençeleri arkasında, ikisi bir aşağı bir yukarı dolaşırlarmış. / 7. 'Cesaretli padişah, zincirsiz aslan' diyedir yazmış sapsarı kesildiği belli bir vakanüvis. / 8. Kara gözümde ve de kara gerçekte; cesaretli aslandır! padişah zincirsiz!*"

Yıldızı Tanzimat'la barışık değildi Ece Ayhan'ın - başından beri içinde yaşadığı Cumhuriyet'le de, hiç barışmadı. Tanzimat fermanına, daha en başında, fermanı ilan edenler ihanet etmiş, Cumhuriyet ise kendi

Ece Ayhan.

padişahlarını yaratmıştı. Bir Cumhuriyet başkenti olmakla atfettiği İstanbul'u haritalarından ağlayarak sildiğini, kendisinin bu cumhuriyette uyuyamadığını söyler.

Tanzimat'a da ince bir satirle yaklaştı şiirlerinde: "*1. Sanşın bir Bursa valisi, çekmiş kılıcını, vurur da vurur kuştüyü yastıklara; duvardan koparmıştır. / 2. Ah Tanzimat! Ah Tanzimat! Düzyazıya dönüşmeye başlamış bir vergiyi Defterdar'a toplattıramıyormuş.*" Aynı satirden Cumhuriyet de nasibini alacaktı -ki Çanakkaleli Melahat bu şiirde de yerini almıştır: "*(...) 4. Ben de şunu istiyorum: Çanakkaleli Melahat da bir Anafartalıdır. Çanakkale Cumhuriyet Meydanı'nda bir heykelinin dikilmesi! / Lapsekili Priapos'un heykeli tam karşısında. Ve dönecek! / 5. Evet, kimse artık onun peşinde değil. Peki ama gerçeklik nereye gidiyor? Aşk ve şiir nereye? / Şimdi vaktin padişah ya da padişahları kimdir yahu patron?*". 1908'in şiirini yazmayı ihmal etmemiş ve daha hayırhah duygularla yaklaşmıştır buna Ece Ayhan: "*Gül gibi çocukları / gelmemiş sabahtan okula / bütün o külüstür kanları / çamaşır sermemiş bahçelere / ilk tramvay işçileri grevi kalıpçıda / üç recep salılarda bir ikinci meşrutiyet*".

Tarih: Farklı Bir Mekân ve Lisan

Ece Ayhan şiirindeki tarih yalnızca somut bir tarihselliğin şiirselleştirilmesinden ibaret kalmaz. Geçmiş yaşantıların, her birisi zengin çağrışımla donanmış lisanlar, fantazmalar ve tecrübelerden oluşan birikimi, Ece Ayhan şiirinin adeta imgelem rezervlerini oluşturur. Tarih, bazen mekândır ve şiirin görsel boyutunu kurar: "*1. Bir oda kiralamıştır Ortaçağ'dan. Yer yatağından yatıyor. / 2. Giriyor bir kumru içeri camdan çatlak. 'Burada soyunabilir miyim?' der. / 3. Ve kadınlar yağmağa başlıyor eski kente*". Bazen, ancak kendisinde kurulabilen anlamlarla birlikte geçmişte kalmış bir lisan girer devreye: "*Sanskritçeye çekilmiş atlar gibi geceleri / o geceleri soyutlanmış uykular ağıyor parmaklarımdan*". Bir de, belki hiç doğmamış, belki tam onu sevmeye başladığımızda ölen, "viski bize profesyonel bir orospu kadar pahalı geliyor" diyenlerce "bunlar bizim" diye sahiplenilen Vedha'lar vardır ki, böyleleri hemen her tarihte bulunmuşlardır. Farklı zamansal kesitleri çağrıştıran sembollerin birbirinin ardı sıra devreye sokulduğu bir şiirde değişmeden kalan tek şey olan Vedha'nın kaderi, en azından, rejimler kadar süratle değişmeyecektir:

"*Vedha'lardan birinde Musa kumar oynuyor / Peygamberlik bir meslek oldu //...// (Siz kendinizin kaçıncı peygamber olduğunuzu sanıyorsunuz) / Hangi rejim için / (O kadar çabuk değişiyorlar ki?) //...// (Kaçıncı Vedha'da vardı bu) / Bir ay vardı / Ay çıkınca gitmeliydim oysa / Gidin unutun diyorlardı / Vrangel'in orduları bile unutuldu masaların başında //...// Bir Got sürüsü için / Genç Vedha anlamsız bir Vedha'ydı / Vizigot Kralı Alerik -takma adıyla- Ayıların ayısı tütün sarar / (Çağının en kötü tütün saran kralı*".

... Bir Sivil Şairin Ölümü

On sekiz yaşında asılan Stelios Kardaras'ın, Üç Kale alanında teşhir edilen Aris Velukiotis'in, "sıkı delikanlı" Erdal Eren'in sözünü ederken "Bu çığlıklarda 'baba' ya da 'baba kavramı' hiç yoktur" diyordu Ece Ayhan: "Acaba, insanoğlunun, bir gerçeklikte babasız olduğunu onlar da biliyorlar mı ki?". İnsanlık hukukunda oğulların babalarını red haklarının olduğundan, babalarını kendi elleriyle toprağa gömen oğullardan söz ediyordu deneme ve söyleşilerinde. O, tarihin piçlerinin, yeryüzünün lanetlilerinin şiirini / tarihini yazdı. Ardından söyleyebileceğimiz sözlerin belki de en anlamlısını, tam on yıl önce yazdığı "Bir sivil şairin ölümü" şiirinde yine kendisi kaleme almıştı:

"*Beyoğlu'nda. Sakızağacı Caddesi'nde, devletin hem dışında, hem de karşısında olarak, bir pezevengin ve bir orospunun oğlu olarak, biz de diyoruz ki: / 'Şiir, şiirde kalmaz efendiler! Kalmamıştır da! / Evet, bir şiirde dizgi yanlışı olabilir! / Ama, baba düşüncede? Asla!*"

1913 Yılında Kurulan

Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA*

Tunalı Hilmi Bey (1871-1928), Sultan II. Abdülhamit'in "istibdâd" rejiminden kaçarak, Mısır ve Avrupa'dan Osmanlı İmparatorluğu'na muhalefet etmek zorunda kalmış olan Jöntürkler arasında en ilginç kişiliklerden birisidir.[1]

İttihât ve Terakki Cemiyeti, Sultan II. Abdülhamit'i 24 Temmuz 1908 günü II. Meşrutiyet'i ilan etmek ve "istibdâd" dönemine bir son vermek zorunda bırakınca, Tunalı Hilmi Bey de Avrupa'dan İstanbul'a dönen Jöntürkler kervanına katılmıştır. Ancak, Tunalı Hilmi Bey yurda dönen diğer pek çok İttihât ve Terakki Cemiyeti üyesi gibi siyasete atılmamış, hamasi nutuklar çekmemiş, parlamento seçimlerine katılmamış, devlet katında gösterişli görevler üstlenmeye hiç mi hiç gayret göstermemiştir.[2] Tam tersine, Bolu yöresinde, 1914 nüfus sayımı verilerine göre 42.059'u Müslümân olmak üzere, köyleriyle birlikte toplam 43.488 nüfusa sahip bulunan,[3] Karadeniz Ereğli kasabasının kaymakamlığı gibi oldukça mütevazı bir görev

Tunalı Hilmi.

üstlenerek, İstanbul'un şaşaalı II. Meşrutiyet günlerinden uzak kalmayı tercih etmiştir.

Tunalı Hilmi Bey'in Karadeniz Ereğli kaymakamlığını sürdürdüğü yıllarda ortaya atmış olduğu ilginç bir girişim olan Karadeniz Ereğlisi Evlendiricilerİ Cemiyeti, 16 Ocak 1910 tarihinde kurulmuştu.[4] Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti ile ilgili olarak daha önceden de bazı yayınlar yapılmıştır.[5] Biz de *Tarih ve Toplum* dergisinin Mart 2002 tarihli 219. sayısında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarının zor koşulları altında yürütmüş olduğu "kadın işçileri evlendirme kampanyası"na ve bu arada Karadeniz Evlendiriciler Cemiyeti'ne de ayrıntılı bir şekilde değinmiştik.[6]

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kadın işçileri zoraki evlendirme kampanyası, aslında İttihât ve Terakki Cemiyeri iktidarının bir süredir geniş kapsamlı olarak sürdürdüğü "millî aile" kampanyasının bir uzantısıydı.[7] Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nin kurulmasından bir süre önce, daha II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında, İttihâtçı'ların yönetimindeki dâhiliye nezâreti ülkede "cihâz" (çeyiz) ve "başlık" gibi adlar altında alınan paraların ödenemeyecek boyutlara ulaştığı ve bunun sonucu olarak kız kaçırma olaylarının arttığına dikkatleri çekmek zorunda kalmıştı. Osmanlı toplumundaki genel ahlâki normlara ve özellikle de şeriata aykırı görülen bu durumun, kötü toplumsal sonuçlara yol açmakta olduğu düşünülmekteydi. Dâhiliye nezâreti bütün vilayetlere bir

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

İstanbul sokaklarında sıkça karşılaştığımız dilencileri gösteren iki kartpostal.

tamim göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa ülkelerinde görülen benzerleri gibi "evlenmeyi kolaylaştırıcı dernekler" kurulmasını istemişti.[8]

İşte bu ortamda, 1910 yılı başlarında, ünlü İttihâtçı'lardan Tunalı Hilmi Bey kaymakam olarak atanmış olduğu Karadeniz Ereğlisi'nde "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti" isminde bir evlendirme derneği kurmuştu.[9] 16 Ocak 1910 günü İttihâtçı kaymakam Tunalı Hilmi Bey'in başkanlığında, kazanın ileri gelenleri tarafından resmen kurulan bu cemiyet, Tunalı Hilmi Bey tarafından hazırlanmış olan altı sayfalık nizamnameyi de ufak tefek bazı düzeltmelerle aynen kabul etmiş ve Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizâmnâmesi adı ile yerel bir matbaada bastırmıştı.[10]

Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizâmnâmesi'nde yer alan birinci maddede, "vatan, boşluk, zürriyetsizlik (yeni nesiller yetişmemesi) yüzünden tehlikededir," saptamasında bulunulmaktaydı. Aynı maddede, Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nin kuruluş amacı vücutça ve akılca sağlıklı bütün "yetişmiş kızları, delikanlıları bir an evvel evlendirmek" olarak özetlenmişti. On beş yaşından büyük kızların ve on sekiz yaşını doldurmuş genç erkeklerin hemen evlendirilebilmesi ve bir an evvel çoluk çocuğa karışabilmesi için, cemiyet masraflı düğün âdetleri, başlık parası, "ana baba hakkı," "ağırlık bedeli" gibi geleneksel engellerin aşılmasına çalışacaktı. Cemiyet ayrıca, fakir ve kimsesiz olan gelin ve damat adaylarına "ev, tarla, sermâye, yahûd çiftçilik levâzımı tedârik etmek" görevini de üstlenmişti.[11]

Cemiyet üyelerinin tamamı erkeklerden oluşmaktaydı. Cemiyetin genel kurulunu oluşturan bu üyeler Ereğli'nin önde gelen memur ve eşrafı arasından seçilmişti. 16 Ocak 1910 pazar akşamı ezanî saatle 4:00'de Ereğli'de bulunan Osmanlı İttihât ve Terakki Kulübü'nde toplanan ilk genel kurulda bir de yönetim kurulu oluşturulmuştu. Cemiyetin yönetim kurulu, kaymakam Tunalı Hilmi'nin başkanlığı altında, nizamname gereği, dördü evli üçü bekâr toplam yedi üyeden oluşmaktaydı. Evli üye olarak, yönetim kurulu başkanı kaymakam Tunalı Hilmi Bey'in yanı sıra, Karamahmûdzâde Mehmed Bey, Kahya Kadîr Efendi ve Kalfa Anderya Efendi, bekâr üyelerden de Mazlûmcuzâde Haydar Bey, Müdde-i Umûmî Muâvini Râmiz Bey ve Orman Fen Me'mûru Şevki Bey Karadeniz Ereğli Evlendiriciler Cemiyeti'nin yönetim kurulunda yer almışlardı.[12] İdâre Meclisi üyeleri de daha sonra kendi aralarında yaptıkları oylama sonucunda Tunalı Hilmi Bey'i "reis" ve Mazlûmcuzâde Haydar Bey'i de "sandıkkâr" olarak seçmişlerdi.

Toplumsal Tarih dergisinin 103. sayısında yayımlanmakta olan Arşiv-

بایبورد

مسلمان دیلندیرمزلر

جمعیتی

۱۳۲۹

Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti Nizamnamesi'nin kapağı.

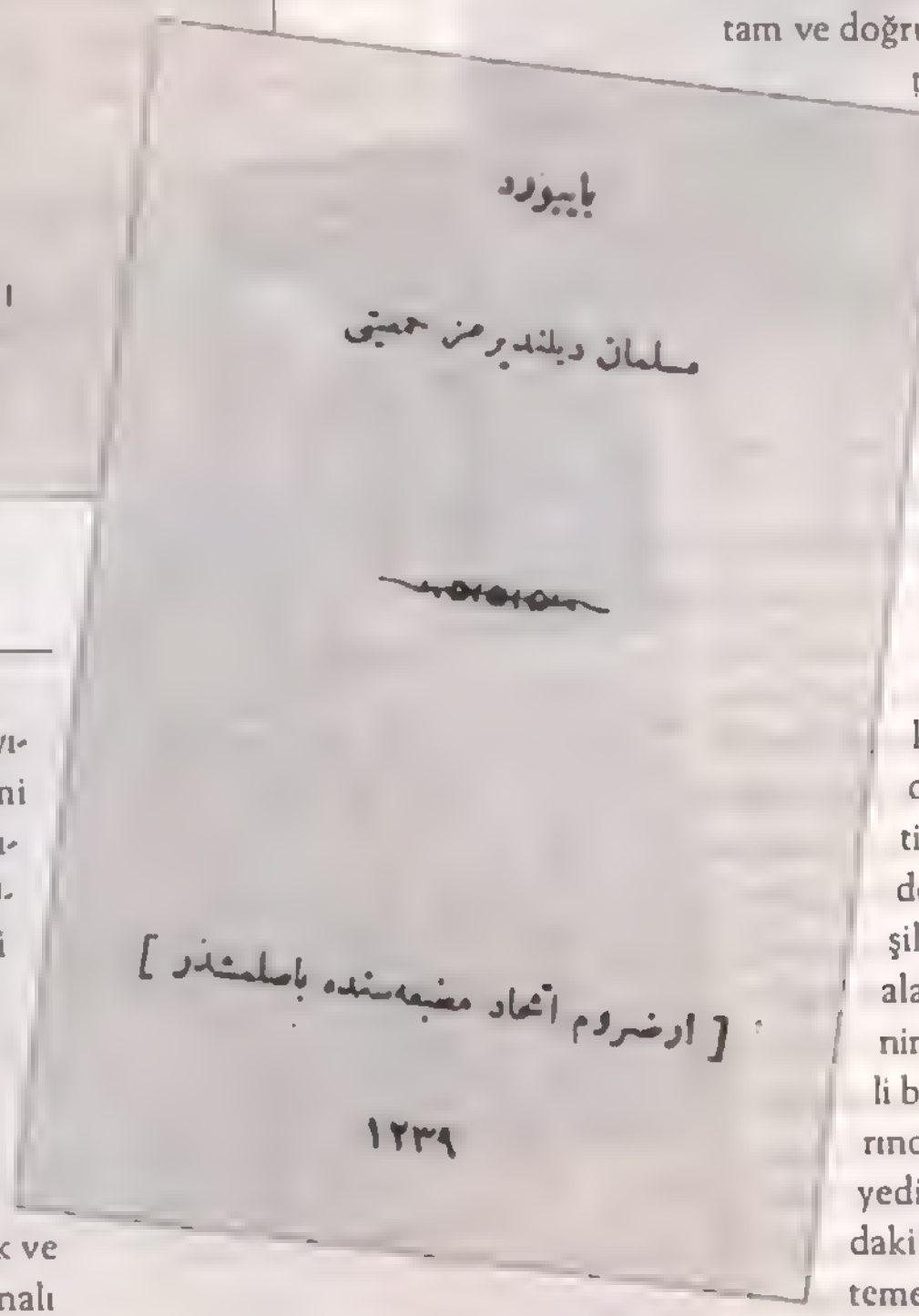
بایبورد

مسلمان دیلندیرمز جمعیتی

[ارضروم اتحاد مطبعه‌سنده باصلمشدر]

۱۲۳۹

den "Bir Belge" dizimizin 41. sayısında, ünlü Jöntürk Tunalı Hilmi Bey'in Karadeniz Ereğli kasabasının kaymakamı bulunduğu 16 Ocak 1909 tarihinde, kazanın ileri gelenlerinin onun önderliğinde kurmuş oldukları Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nin öyküsüne ilişkin çeşitli yeni belgeler de yayımlamış bulunuyoruz.[13] Ancak, bu yazıda ele almak ve söz etmek istediğimiz konu, Tunalı Hilmi Bey'in kaymakamlık yaparken Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'ni kurduğu Karadeniz Ereğlisi'nden sonra atanmış olduğu diğer görev bölgesi olan Bayburt'ta 1913 yılında başlatmış olduğu diğer bir hayır kuruluşu: Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti.

1914 nüfus sayımı rakamlarına göre, Bayburt, 64.289'u Müslümân'lardan oluşmak üzere ilçe nüfusu köyleriyle birlikte toplam 77.462 kişiye ulaşan büyük bir kasabadır.[14] Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti, Hicri 1331 yılının Ramazân ayına tesadüf eden 28 Ağustos 1913 günü, Bayburt kaymakamı Tunalı Hilmi Bey'in önderliği etrafında toplanmış olan Bayburt kazasının esnaf, eşraf ve mülkî erkânı tarafından kurulmuştur. Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti'nin nizamnamesi önce Erzurum'da İttihât Matbaası'nda yedi sayfa olarak yayımlanmıştır.[15] Ancak, bu risalenin kendi baskı tarihine varıncaya kadar çeşitli dizgi yanlışları ile doludur. Bu nedenle, cemiyet nizamnamesi Tunalı Hilmi Bey'in daha önce Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nin nizamnamesini bastırmış olduğu Samsun'da Avnizâde Cemîl matbaasında bir kez daha bastırılmıştır.[16] Ancak, nizamnamenin bu beş sayfalık yayınında da çeşitli dizgi yanlışlarının yanı sıra, çeşitli yerlerde bazı kelime ve satır atlamaları vardır. Bu nedenle, Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti'nin yazımızın sonunda yer alan nizamnamesini yeni harflerle yayına hazırlarken, her iki nizamnameyi de göz önünde bulundurarak, tam ve doğru metne ulaşmaya çalıştık. Yazımızın dipnotlarında ise her iki baskının sayfa numaralarına birden atıfta bulunmayı uygun gördük.

Bayburt Müslümân Dilendirmez Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesinin ekinde, "Kazâ Kaymakamı Tunalı Hilmi Bey'in da'veti üzerine cemiyeti kuran temel âzâ" olarak otuz iki kişi gösterilmiştir.[17] Tamamı erkeklerden oluşan bu otuz iki kişilik kurucu listesinde yer alan ilk on beş kurucu üyenin hepsi Bayburt'ta görevli bulunan devlet memurlarından ibarettir. Kalan on yedi üye Bayburt toplumundaki saygınlıklarına ve muhtemelen gelir durumlarına göre sıralanan Baydurd esnafı ve eşrafından oluşmaktadır.[18]

Cemiyetin "Dilendirmezler Ocağı" adıyla anılan ilk yönetim kurulu şu isimlerden oluşmaktadır: Birinci Re'îs: Müftü Mehmed Sa'îd Efendi; Ikinci Re'îs: Mollâ Muhammedlioğlu Mehmed Efendi; Bâşkâtib: Sarâycıklı Derviş Efendi; Müfettiş: Hâcı Dursunoğlu Şükrü Efendi; Sandık-

Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti Nizâmnâmesi

(Erzurum: İttihât Matbaası, 13[2]9), 7 s.

(Samsun:Matbaa-i Cemîl, 1329), 5 s.

Madde 1- Bayburt'ta "Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurulmuştur.

Madde 2- Cemiyet kısaca söylemekle maksadını bildirmiş, hatta husûla gelmiş olmak ümidini besleyerek, i'lân eder ki: işin, işlemenin dostudur; işsizliğin, dilenciliğin düşmânıdır. İmdi işsizliği bahâne edinerek dilenciliğe girişmiş, yâhûd girişecek olanlara iş bulmayı sadakanın en makbûlü gibi tutar.

Madde 3- Cemiyet her işsize iş bulmaya borçlu değildir. Yaşça, başça, sağlâmlıkça, san'atça, işçilikçe ve her türlü yaşayışça göze çarpar bir hâlde güçlü bulunanlar, Cemiyete katiyyen sığınamaz. Cemiyet yalnız bir hastalık, bir felâket, belki de bir tâlihsizlik yüzünden düşmüş olanlara açıktır.

Madde 4- Cemiyet münâsip gördüğü bir işi işlemeyenden [Erzurum: s. 2] hemen elini çeker. Eğer o kimseyi dilencilikte görür ise hükümet vâsıtasıyla derhâl cezâlandırır.

Madde 5- Köylü dilenciler, dilenciliklerine köylerinde de asla müsâade edilmemek, fakat köylüleri tarafından hâllerine göre geçinmeleri te'mîn edilmek üzere köylerine, kazâlı olmayan dilenciler ise kazâdan dışarıya hükûmet vâsıtasıyla tard etdirilir.

Madde 6- Cemiyet, şehirli güçsüzlere nüfûs başına on beş yaşından aşağı yukarı itibârıyla yazın 40-60, kışın 60-80 parayı geçmemek üzere gündelik verir. Güçsüz, hem kendisi hem de nafakası şer'an üzerine vâcib kişileri besleyemez olanlardır. [Samsun: s. 2]

Nafakası şer'an üzerine vâcip kişileri besler olan bir güçsüze bakmaları için şer'iyeye mürâcaatla işini neticelendirmek de cemiyetçe bir vazifedir. Cemiyet bu vazifelerini "Dilendirmezler Ocağı" adıyla anılır bir idâre hey'eti ma'rifetiyle görür.

Madde 7- Dilendirmezler Ocağı ihtiyâca göre umûmî içtimâ'larda azaltılır, çoğaltılır. Fakat en azından beş âzâdan mürekkepdir. Biri birinci re'îs, biri de ikinci re'îsdir. Biri başkâtib, biri müfettiş, [Erzurum: s. 3] biri de sandıkkârdır. Öbürleri ocak âzâsıdırlar. Haftada bir kere muntazaman başkâtibliğin da'vetiyle fevkalâde olarak toplanırlar. Karârlarını ekseriyet, fakat "güçsüz karârı"nı mevcût âzânın dörtde üç reyi ile verirler. Bunun karârı olmaksızın bir akçe sarf edilemez.

Re'îsler cemiyetin de re'îsleridir. Birinci re'îs dâimâ belde müfettişidir. İkinci re'îsle berâber cemiyetin hâricte mes'ûlleridir.

Başkâtib muhâberâtla hesâbın gayrı kuyûdâtdan, müfettiş tahkîkâtla güçsüzlere müteallik tahvîlâtdan, sandıkkâr tahsîlâtla hesâbâtdan, cemiyetin de dâhilde mes'ûlleridir.

Merci', vâsıta başkâtipliktedir.

Mürâcaat eden, bir yoksul ise başkâtiblikten bir "hüviyyet kâğıdı" alır. Müfettişliğe götürür. Muâmele Dilendirmezler Ocağı karârıyla biter. Ocak'ın birinci re'îsden mâadâ âzâsı altı ay için umümî içtimâlarda intihâb olunurlar.

Madde 8- Umûmî içtimâ'lar Ağustos'la Şubat'da olmak üzere yılda iki def'a, re'îsliğin içtimâ' gününden on beş gün evvel kazâdaki bütün cemiyet âzâsına [Erzurum: s. 4] gönderilecek da'vetiyeler ile vukû' bulur. Dilendirmezler Ocağı'nın üçte iki, yâhût cemiyetin kazâdaki âzâsının üçte biri tarafından başkâtipliğe verilecek mazbata üzerine de fevkalâde olarak vâki' olur. Geçmiş, gelecek altı aylık işler, hesâplar ve terakkîler hakkında ma'lûmât alınır, görüşülür. Karârlar verilir, intihâplar yapılır. [Samsun: s. 3]

Azâdan fevkalâde bir şâkirliği görülenlere mukâbele vazifesi de îfâ olunur.

Madde 9- Azâ, "Sâ'iler" ve "Dilendirmezler" adıyla iki koldur.

Sâ'iler cemiyete duhüliye olarak en azından bir çeyrek mecidîye Sâ'iler sadakası verip yazılanlar; her nerede olur ise olsun, "Müslümân dilenmez, dilendirilmez" emelini ta'kîp etmek, ettirmek vaadinde bulunanlardır. Kazâda mukîm Bayburt kazâlılar bu kısma yazılamazlar.

Dilendirmezler nereli olursa olsun. Cemiyete girerken en azından bir çeyrek mecidîye dilendirmez sadakası, hem girdiğinin ilk ayında, hem de her senenin Mart'ıyla Eylül'ünde en azından yarımşar mecidîye aylar sadakası verenlerdir. Sadakasını zamânında vermeyen isti'fâsını vermiş [Erzurum: s. 5] sayılır. Cemiyete yine girebilirse de yine dilendirmezler Sadakası verecekdir. Koldan kola geçenler de en azından bir çeyrek mecidiye verir.

Dilendirmezler gönüllerinde "katı bir merhamet", rûhlarında "Müslümân dilenmez, dilendirilmez" emelini taşırlar. Kim ki rast geldiğine sadaka vermekten kendisini alamaz, der-akab za'ifının kefâreti olarak, yani acıdığı kimseyi düşkünlükten mutlak sürette kurtarmak emeliyle, vazifesiyle hükûmete, yâhûdud cemiyete haber verir. Vermezse ikinci bir kefâret karşısında bulunarak Cemiyet Sandığı'na hemen bir yıllık zekâtını, sadakasını yatıracakdır.

Madde 10- Cemiyet âzâsı yedi kişiye kadar inmiş, bunların da reyleri birleşmiş ise fesh edilebilir. Yine o şart ile ki fesh karârını verenler cemiyetin bütün vârını alarak Edirne'ye gidecekler, orada ömürlerinin sonuna kadar İslâm yoksulları için çalışacaklardır.

Madde 11- Bu nizâmnâme cemiyet âzâsının kazâda mevcût üçte iki reyi ile ta'dîl edilebilir.

Madde 12- Cemiyetin mührü, nizâmnâmesi, kendisi hükûmetçe tanınmıştır. [Erzurum: s. 6]

fî 25 mübârek Ramazân sene 1331 ve fî 15 Ağustos sene 1329.

kâr: Balor Beyi Hâfız Hayreddin Bey; ve üyeler: Cezâ Re'îsi Arslan Bey; Süleyman Paşâoğlu Hasîb Bey; Ağâoğlu Hüsnü Bey; Belediye Re'îsi Ankuvioğlu Hâcı Mehmed Efendi; Ulemâdan Müftüoğlu Hâcı Nâzım Efendi; Seğmenoğlu İlyâs Efendi; Tahsîl Me'mûru Alişân Bey; Esnâf Şeyhi Halîl Ağâ; Şangâhlı Hâcı Mustafa Efendi; Develioğlu Nuri Efendi; Karslı Arslan Çavuş; Ziver Efendi.[19] Cemiyetin kurucu üyeleri ve cemiyetin ılk yönetim kurulunu oluşturan isimler arasında Bayburt kaymakamı Tunalı Hilmi Bey yer almamaktadır. Yönetim kurulunun görev dağılımına bakıldığında, cemiyetin aktif yönetim kurulu üyeliklerinin Bayburt esnaf ve eşrafının önde gelenlerine dağıtılmış olduğu dikkatleri çekmektedir.

Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti kendisini "işin işlemenin dostu; işsizliğin, dilenciliğin düşmanı" olarak ilan etmiştir. Cemiyetin kuruluş amacı, "işsizliği bahâne edinerek dilenciliğe girişmiş, yâhûd girişecek olanlara iş bulmayı sadakanın en makbûlü gibi tutar" sözleriyle açıklanmıştır. Ancak, cemiyet her önüne gelene yardım etmek niyetinde de değildir. Bayburt'ta işsizlik nedeniyle dilencilik yapmak zorunda kalanların giderek artmakta olduğunu fark eden kaymakam Tunalı Hilmi Bey, bu talihsiz kişilere yardımcı olmak için Bayburt Müslümân Dilendirmez Cemiyeti'nin kurulmasına önderlik etmiştir:

"Cemiyet her işsize iş bulmaya borçlu değildir. Yaşça, başça, sağlâmlıkça, san'atça, işçilikçe ve her türlü yaşayışça göze çarpar bir hâlde güçlü bulunanlar, cemiyete katiyyen sığınamaz Cemiyet yalnız bir hastalık, bir felâket, belki de bir tâlihsizlik yüzünden düşmüş olanlara açıktır. Cemiyet münâsip gördüğü bir işi işlemeyenden hemen elini çeker. Eğer o kimseyi dilencilikte görür ise hükûmet vâsıtasıyla derhâl cezâlandırır."[20]

(Üstte) Mezarlıkta sigara içen çingene dilenciler. (Sağda) Dilenci kadın ve çocuğu.

Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti, şer'i usûllere göre bakınakla yükümlü oldukları kişileri emeğiyle beslemekte zorluk çeken veya onları doyuramayan Müslüman Bayburtlulara birer iş bularak, çalıştırmak amacıyla kurulmuştur. Cemiyetin nizamnamesinde "güçsüz" adıyla anılan bu kişilere, kendileri de dahil olmak üzere bakınakla yükümlü oldukları on beş yaşından yukarı her kişi için yaz mevsiminde gündelik 40-60 para, kış mevsiminde de gündelik 60-80 para yardımda bulunmaktadır. Ancak, bu paranın yalnızca ekmek ve odun almaya yetebilecek kadar az olduğunu hemen belirtelim. Ayrıca, Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti'nin, Bayburt'ta Ramazan ayı nedeniyle iyice artmış olduğu anlaşılan dilencilere karşı bir önlem olarak kurulmuş olduğunun anlaşıldığını da eklemek gereklidir. Cemiyetin dilencilere karşı uygulamak istediği politikalar gereği, Bayburtlu olmayan bütün dilenciler kaza sınırları dı-

şına çıkarılacağı ve Bayburt'un köylerinden kasabaya dilenmek için gelmiş olanlar köylerine teslim edileceği gibi, cemiyetten yardım aldığı halde gizli gizli dilenmeye devam edenler de cezalandırılacaklardır.[21]

Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti'nin yönetim kuruluna "Dilendirmezler Ocağı" adı verilmiştir. Cemiyetin ilk yönetim kurulu otuz iki kurucu üyenin on

Bayburt'u tasvir eden bir gravür.

Kazâ kaymakamı Tunalı Hilmi Bey'in da'veti üzerine cemiyeti kuran temel âzâsı:

Topçu Yüzbaşısı Mahmüd Efendi
Topçu Tabibi Rıf'at Efendi
Topçu Baytan Osmân Efendi
Posta Müdürü Nuri Efendi
Eytâm Müdürü Fahri Efendi
Sıhhıye Baytarı Abdürrahman Efendi
Rüşdiye Müdürü Ali Fehmi Efendi
Aşâr Kâtibi Yakûb Efendi
Evkâf Me'mûru Fehmi Efendi
Mütekâid Kolağası Esad Efendi
Divân-ı Umûmiye Me'mûru Hamdi Efendi
Mal Müdürü Refik Ekrem Efendi
Müfredât Kâtibi Sabri Efendi
Ormân Me'mûru Hakkı Efendi
Erzincan'da Muallim Bayburt'lu Mahmüd Kemâl Efendi
Dava Vekili Şerîf Efendi
Dava Vekili Tevfik Efendi
Dava Vekili Ziyâ Efendi
Tüccârdan Durâk Efendi
Hocaoğlu Hâcı Mahmüd Efendi
Hocaoğlu Hâcı Mehmed Efendi
Debbâğ esnâfından Şükrü Efendi
Otelci Muhiddin Efendi
Bakkâl Hasan Efendi
Çakıroğlu Nâzım Efendi
Pamukçuoğlu Hâcı Yüsuf Efendi
Erzûrum'lu Tevfîk Efendi
Tuzcuzâde Şâmil Efendi
Keskinoğlu Hamdi Efendi
Debbâğ İbrâhim Ağâ
Bilâi Çavuş
Hâcı Bey [Samsun: s. 5]

Cemiyetin temel âzâsından, Dilendirmezler Ocağı:

Birinci Re'îs: Müftü Mehmed Sa'îd Efendi
İkinci Re'îs: Mollâ Muhammedlioğlu Mehmed Efendi
Bâşkâtib: Sarâycıklı Derviş Efendi [Erzurum: s. 7]
Müfettiş: Hâcı Dursunoğlu Şükrü Efendi
Sandıkkâr: Balor Beyi Hâfız Hayreddin Bey
Azâlar : Cezâ Re'îsi Arslan Bey
Süleyman Paşâoğlu Hasîb Bey
Ağâoğlu Hüsnü Bey
Belediye Re'îsi Ankuvioğlu Hâcı Mehmed Efendi
Ulemâdan Müftüoğlu Hâcı Nâzım Efendi
Seğmenoğlu İlyâs Efendi
Tahsîl Me'mûru Alişân Bey
Esnâf Şeyhi Halîl Ağâ
Şangâhlı Hâcı Mustafa Efendi
Develioğlu Nuri Efendi
Karslı Arslan Çavuş
Ziver Efendi.

yedisinin katılımıyla oluşturulmuş geniş tabanlı bir meclis görünümündedir. Yönetim kurulu haftada bir kez toplanmakta, yoksul bir kişiye yardım bağlanması için cemiyetin bütün yönetim kurulu üyelerinin oylarının en az dörtte üçü ile alınması gereken "güçsüz karârı" haricindeki tüm yönetim kurulu kararları da ekseriyetle alınmaktadır. "Güçsüz karârı" çıkarttırmak ve cemiyetten yardım almaya başlamak isteyen bir yoksulun cemiyetin başkâtibinden bir hüviyet kağıdı alması, cemiyetin müfettişinin bu başvuruyu incelemeye koyup şahsın gerçekten yoksul olup olmadığını belirlemesi ve nihayet cemiyetin yönetim kurulu üyelerinin en az dörtte üçünün bu kişiye yardım bağlanması için oy vermesi gerekmektedir.[22]

Fahri üyeleri saymazsak, Bayburt Müslümân Dilendirmezler Cemiyeti'nin üyeleri de "Sa'iler" (çalışkanlar) ve "Dilendirmezler" olarak iki ana kısıma ayrılmıştır. Sa'iler, Bayburt'ta ikamet etmeyen cemiyet üyeleridir. Cemiyete girerken, cemiyete en az bir çeyrek mecidiye sadaka vermekle yükümlüdürler. "Dilendirmez-

ler" olarak tanımlanan asıl üyeler ise Bayburt'ta yaşayan kişilerden oluşmaktadır:

"Dilendirmezler gönüllerinde katı bir merhamet, rûhlarında 'Müslümân dilenmez, dilendirilmez' emelini taşırlar. Kim ki rast geldiğine sadaka vermekten kendisini alamaz, derakab za'ifinin kefâreti olarak, yani acıdığı kimseyi düşkünlükten mutlak sûrette kurtarmak emeliyle, vazifesiyle hükûmete, yâhûdud cemiyete haber verir. Vermezse ikinci bir kefâret karşısında bulunarak Cemiyet Sandığı'na hemen bir yıllık zekâtını, sadakasını yatıracaktır."[23]

Dilendirmezler, cemiyete girerken en az bir çeyrek mecidiye dilendirmez sadakası, girdikleri ilk ayda ve onu izleyen her yılın mart ve eylül aylarında da yarımşar mecidiye aylar sadakası vermekle yükümlüdür. Sadakalarını düzenli olarak ödemeyen üyeler cemiyetten istifa etmiş sayılmakta, yeniden cemiyete girmek istedikleri taktirde ise birikmiş sadakalarını ödemekle yükümlü tutulmaktadırlar.

Sa'iler'den dilendirmezlere geçmek veya tam tersini gerçekleştirmek de mümkündür. Bu tür üyelik değişikliklerini gerçekleştirebilmek için, cemiyete en az bir çeyrek mecidiye ödemek gerekmektedir.[24]

Bayburt Müslümân Dilendirmez Cemiyeti'nin genel kurulu da her yıl iki kez, şubat ve ağustos aylarında olmak üzere altı ayda bir toplanmaktadır. Cemiyetin altı aylık uygulamaları, hesapları ve Dilendirmezler Ocağı seçimleri genel kurulda gerçekleşir. Genel kurul toplantısı, cemiyet reisinin toplantı tarihinden en az on beş gün önce bütün üyelere davetiye göndermesi yoluyla herkese duyurulmak zorundadır. Dilendirmezler Ocağı üyelerinin üçte ikisi veya cemiyetin Bayburt'ta oturan azalarının üçte birinin davetiyle cemiyetin genel kurulu olağanüstü olarak da toplantıya çağrılabilmektedir.[25]

Bayburt Müslümân Dilendirmez Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesinin onuncu maddesi, cemiyetin günün birinde kapanması halinde cemiyetin mal varlıkları ile neler yapılması gerektiğini de karara bağlamıştır. Çok ilginç ve idealist bir çözüm öneren bu maddeyi de olduğu gibi aşağıya almakla yetiniyorum:

"Cemiyet âzâsı yedi kişiye kadar inmiş, bunların da reyleri birleşmiş ise fesh edilebilir. Yine o şart ile ki fesh karârını verenler cemiyetin bütün vârını alarak Edirne'ye gideceklerdir, orada ömürlerinin sonuna kadar İslâm yoksulları için çalışacaklardır."[26]

NOTLAR

1 Ünlü Jöntürk Tunalı Hilmi'nin yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: "Hilmi (Tunalı)," **AnaBritannica**, Cilt. XV, (İstanbul: Ana Yayıncılık, 1994), ss. 282-283. Ayrıca, Tunalı Hilmi Bey'in siyasi ve edebi görüşleri için bkz: "Tunalı Hilmi'nin Halk Hakimiyeti Risalesi ve Anayasa Tasarısı," **Tarih ve Toplum**, Cilt. I, No. 3, Mart 1984, ss. 24-31.

2 Tunalı Hilmi Bey'in siyasi görüşleri hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bkz: M. Şükrü Hanioğlu, "Tunalı Hilmi Bey'in Devlet Modeli," **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt. XXXVIII, No. 3-4, 1982, ss. 107-144. Tunalı Hilmi Bey'in edebiyatta Türkçülük ve Türkçecilik eğilimleri için bkz: Metin And, "Tunalı Hilmi ve Dilde Özleşme Üzerine Oyunu," **Türk Dili**, Cilt. XXI, No. 219, Aralık 1969, ss. 216-220.

3 Kemal Karpat, **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, (Madison: University of Winsconsin Press, 1985), ss. 184-185.

4 **Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizâmnâmesi**, (Samsun: Matbaa-i Avnizâde Cemil, [1325]), s. 4.

5 Hamide Koyukan, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti," **Toplumsal Tarih**, Cilt. V, No, 27, Mart 1996, ss. 21-23.

6 Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası," **Tarih ve Toplum**, Cilt. XXXVII, No. 219, Mart 2002, ss. 27-40.

7 Zafer Toprak, "The Familiy, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918," Edhem Eldem (Ed.) **Premiére Recontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne**, (İstanbul and Paris: Éditions Isis, 1991), içinde: ss. 441-452; Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet Döneminde Devlet, Aile ve Feminizm," İsmail Kara (Ed.), **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Cilt. III, (Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), içinde: ss. 228-237.

8 "Teshîl-i İzdivâç Cemiyetleri," **Şehrah**, 8 Haziran 1911, s. 2. Zikreden: Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Millî Aile," **Tarih ve Toplum**, Cilt. IX, No. 51, Mart 1988, s. 37. Bu yazının yer aldığı **Şehrah** gazetesi hakkında bkz: Zafer Toprak, "Bir 'Evrâk-ı Muzırra': Şehrah Gazetesi," **Tarih ve Toplum**, Cilt. VII, No. 37, Ocak 1987, ss. 45-47.

9 Hamide Koyukan, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti," **Toplumsal Tarih**, Cilt. V, No, 27, Mart 1996, ss. 21-23

10 **Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizâmnâmesi**, (Samsun: Matbaa-i Avnizâde Cemil, [1325]), 6 s.

11 **Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizâmnâmesi**'nin transliterasyonu için bkz: Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge (41): Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti (1910)," **Toplumsal Tarih**, Cilt. XVII, No. 103, Temmuz 2002, ss. 21-23.

12 Hamide Koyukan, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti," **Toplumsal Tarih**, Cilt. V, No, 27, Mart 1996, ss. 21-23; **Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizâmnâmesi**, (Samsun: Matbaa-i Avnizâde Cemil, [1325]), 6 s.

13 Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge (41): Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti (1910)," **Toplumsal Tarih**, Cilt. XVII, No. 103, Temmuz 2002, ss. 21-23.

14 Kemal Karpat, **Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social Characteristics**, (Madison: University of Winsconsin Press, 1985), ss. 170-171,

15 **Bayburd Müslüman Dilendirmez Cemiyeti**, (Erzurum: İttihât Matbaası, 13(2)9), 7 s.

16 **Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti**, (Samsun:Matbaa-i Cemîl, 1329), 5 s.

17 **Bayburd Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti**, Erzurum: ss. 6-7, Samsun: s. 4.

18 A.g.e., Erzurum: ss. 6-7, Samsun: s. 4.

19 A.g.e., Erzurum: ss. 6-7, Samsun: s. 5.

20 A.g.e., Erzurum: ss. 1-2, Samsun: s. 1.

21 A.g.e., Erzurum: s. 2, Samsun: ss. 1-2.

22 A.g.e., Erzurum: ss. 2-3, Samsun: s. 2.

23 A.g.e., Erzurum: s. 5, Samsun: s. 3.

24 A.g.e., Erzurum: ss. 4-5, Samsun: s. 3.

25 A.g.e., Erzurum: ss. 3-4, Samsun: s. 2.

26 A.g.e., Erzurum: s. 5, Samsun: s. 3.

"Eğitmenlikten Öğretmenliğe..."

SELÇUK UYGUN

Bu yazıda, Türkiye'de ilginç bir uygulama olan eğitmen konusu ele alınacaktır. Konu incelenirken ilk olarak, eğitmen kurslarının açılış nedenleri üzerinde durulacak; sonra, eğitmen kursları ve eğitmenlerin uygulamaları konusunda, eğitmen Ramazan Yılmaz'ın anlatılanlarına yer verilecektir.

Eğitmen Uygulaması Öncesi Genel Durum

Turkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş ve daha sonraki yıllarında en büyük uğraşlarından biri, cehaletle mücadeleydi. Bu mücadelede halkın okur yazarlığı her zaman öncelikli konulardandı. 1928 yılında başlatılan okuma yazma seferberliği "Millet Mektepleri" ile doruğa ulaşmasına karşın, 1930'lu yılların başından itibaren bu seferberliğin heyecanı gittikçe düştü.[1]

Milli Eğitim (Kültür) Bakanlığı'nın hazırladığı rapora göre, 1935 yılında zorunlu öğrenim çağındaki çocuk sayısı yaklaşık 1.800.000'dır. Bunlardan ancak 678 bini ilkokullara kayıtlı görünmektedir. Okula kayıtlı olanların 308 bini kent ve kasaba okullarında, 370 bini köy okullarında okumaktadır. Köylerde yaşayan 13 milyon 401 bin nufusun %12'sini oluşturan 1.608.000 çocuktan yaklaşık bir milyon yüz bini okula gidememektedir.[2]

Köylerimiz, genelde birçok açıdan geri bir yaşantı içindeydi. Üretim araç, biçim ve ilişkilerinin ilkelliği, bunların doğal sonucu olarak tüm yaşayış, düşünüş ve inanıştaki gerilikler çok çarpıcı ve uyarıcı idi.[3] Tüm bu olumsuzluklardan kurtulmanın yolu, eğitimden geçiyordu. Eğitimin en önemli öğesi ise öğretmendir. Cumhuriyet'in büyük bir öğretmen ihtiyacı vardı, ancak, imkânları da sınırlıydı. Ülkenin bu ihtiyacı karşılayacak öğretmenleri yetiştirebilmesi için ne ekonomik ne de öğretmen yetiştiren kurumları yönünden yeterli gücü vardı.

1935-1936 öğretim yılında ilkokullara öğretmen yetiştiren 13 ilköğretmen okulu ve buralarda 2.805 öğrenci bulunuyordu. Bu, yılda ortalama 600-650 yeni öğretmen yetiştirilecek demekti. Oysa yılda yaklaşık 800 öğretmen değişik nedenlerle meslek dışı kalıyordu.[4]

Farklı Bir Öğretmen Tipi Yetiştirme Yolunda

1935'de gerçekleşen devrin tek partisi CHP'nin kurultayında gündemin önemli konularından biri, nüfusun %80'ini oluşturan köylülerin okutulması idi. Bu kurultaydan sonra toplumun cehaletine çözüm bulmak ve yeniden bir eğitim seferberliği başlatmak için arayışlara girişildi. Ancak, sorun çok büyüktü. Türkiye'de kırk binden fazla köy vardı. Kırk bin köyde yaşayan halkın haklarını ve ödevlerini öğrenebilmesi, okur yazar olması nasıl sağlanacaktı? Şehir ve kasabalardaki okullar bile yeter derecede öğretmen bulamazken, kırk bin öğretmen nereden bulunacaktı?[5]

İlk olarak, 1936 yılında az nüfuslu köylerde açılacak 3 sınıflı okullara öğretmen bulmak için askerliklerini çavuş olarak yapmış olanlardan yararlanma düşüncesi ortaya atıldı. Çünkü, askerde çavuş olanlar ya daha önce millet mekteplerinde ya da askerde

---

* Selçuk Uygun, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, ESTT Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi ve Doktora Öğrencisi.

** Bu makale Prof. Dr. Yahya Akyüz'ün danışmanlığında yapmakta olduğumuz "Öğretmenlik Mesleğine İlişkin Bir Sözlü Tarih Araştırması (1938-1950)" adlı doktora tez çalışması sırasında hazırlanmıştır.

okuma yazmayı öğrenmişlerdi. Bu nedenle onları yetiştirmek zor olmayacaktı. Fakat, çavuşlardan yararlanma düşüncesine öğretmenlik mesleğinden gelenlerin hemen tümünün ilk tepkisi olumsuz oldu; çünkü bunu, öğretmenlik mesleğini küçültücü ve yozlaştırıcı buluyorlardı.[6] Yöneticilerin bu konuda tereddütleri vardı. Kısa sürede ve çok sayıda öğretmen yetiştirmek için "çavuş-öğretmen" düşüncesi pratik bir yoldu. Bu düşüncenin Atatürk'ten geldiği yönündeki duyumlar da fikrin kabulünü kolaylaştırdı.[7]

Böylece, 1936 yılının sonunda, Eskişehir Mahmudiye'de "Eğıtmen Yetiştirme Denemesi"ne başlandı. Burada yetiştirilenler, stajyer olarak Ankara köylerine gönderildiler ve gittikleri köylerde büyük başarı gösterdiler. Bundan sonra eğitmen kursları yaygınlaştırıldı. Eğitmen yetiştirme uygulaması, 5-6 aylık yoğun kurslar şeklindeydi. Eğitmen deneme kurslarının olumlu bir sonuç vereceğine iyice ınanıldıktan sonra, 11 Haziran 1937 tarihinde 3238 sayılı "Köy Eğitmenleri Kanunu" çıkarıldı. Eğitmen uygulaması, okuma yazma konusunun ötesinde, toplum kalkınmasını da hedef alıyordu. Bundan dolayı, bu farklı öğretmen tipine "Eğitmen", tek eğitmenin bulunduğu köy okullarına da "Eğitmenli Köy Okulu" adı verildi. Eğitmenli köy okulları üç yıl süreliydi. Bunlardan ara sınıflarına öğrenci alınmıyordu. Öğrenciler üçüncü sınıfı bitirdikten sonra kendilerine diploma veriliyor, sonra yeni dönem için birinci sınıfa öğrenci kaydı yapılıyordu. Tam zamanlı temel eğitimi gerçekleştirmede eğıtmenler, geçiş döneminin öğretmenleriydi.[8] Eğitmen yetiştirme modeli, Köy Enstitüsü olarak gelişıtirildi. Böylece, farklı tipte bir öğretmen yetiştirme anlayışı önem kazandı.

1936 yılında yetiştirilen eğitmenlerle köylerde 79 eğitmenli okul açıldı. Bu sayı, 1946-1947 öğretim yılına gelindiğinde 8403'e ulaştı. Boylece köy çocuğu okuma fırsatı buldu. Ülkemizde okuma yazma oranının artmasında, eğitmenlerin önemli yeri vardır. Çok az bir ücretle (başlangıçta, on lira) köylerde görev alan eğitmenlerin köy kalkınmasında, köy okulunun yapımında ve Cumhuriyet değerlerinin köylere ulaştırılmasında önemli etkileri oldu.

(Üstte) 1939 tarihinde eğitmen kursunu bitirip görevlerine başlamak için hazırlanan eğitmenler.
(Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nde öğrenciler dikiş dersinde.
(Albüm, *Hürriyet Dergi Grubu, 1998*).

Köy okullarına gönderilen gönderilen eğitmenlerin ellerine verilmek uzere "Kılavuz Kitaplar" da hazırlandı. Kısa süre kurstan geçirilen eğitmenler için, pedagojik bilgileri kapsayan bu kılavuzlar çok önemliydi. Örneğin bır saatlık ders için, eğitmene kılavuzda dersi şu şekilde yapması önerilmekteydi.

1- Geçen derste tembih ettiğin şeyleri yapıp yapmadıklarını yokla. Yanlış yapanları düzelttir. Hiç yapmayanlara yaptır.

2- Kitabın 7. sayfasındaki yazıları birkaç çocuğa okut.

3- Sayfanın sonundaki soruların cevabını defterlerine yazdır.[9]

Başlangıçta erkek olan çavuşlardan yararlanma düşüncesiyle ortaya çıkan eğıtmenlik düşün ve uygulaması ol-

gunlaşınca, az da olsa, kadınlardan da eğitmenler yetiştirildi.[10] Eğitmen denemesinden kısa bir süre sonra, 1938'de açılan ve 17 Nisan 1940 yılında yasalaşan Köy Enstitüleri sistemi içinde, 17 Nisan 1948'e kadar eğitmen yetiştirilmeye devam edildi.

Yaşayan Bir Eğitmenle Görüşme

Başlangıçta emeklilik hakları dahi olmayan, az bir ücretle, uzak ve en küçük köylerde sessiz bir sabır ve köylüce bir dayanıklılıkla çalışan eğitmenler,[11] Türk eğitim tarihi alanında sözlü tarih çalışması yaptığım için, beni ilgilendirdi. Yakın tarihimizde ilginç bir uygulamanın ürünü olan bu eğitmenlerden en az biriyle görüşmeyi çok istiyordum. O yıllarda eğitmen kurslarına nasıl gidildi? Bu kurslara kimler öncülük etti? Kurslarda neler yapıldı, nasıl bir eğitim programından geçirildiler? Atamaları nasıl yapıldı? Gittikleri yerlerde ne tür sorunlarla karşılaştılar?.. Bu ve benzeri sorular belki yazılı kaynaklarda cevap bulmuştu, ama uygulamanın içinde bulunmuş birisinin anlatacakları benim için önemliydi. Tarihin süzgecinden geçmiş yazınsal belgelerin dışındaki canlı tanıklıklar, bana ayrı bir heyecan veriyordu. Bu tür tanıklıkların, yazınsal anlatılanlara farklı bir boyut getirebileceğini düşündüm.

Ramazan Yılmaz adında emekli bir eğitmenin Manisa Salihli ilçesinin Adala kasabasında yaşadığını öğrendim ve kendisiyle 15 Temmuz 2001 tarihinde evinde görüştüm. Bu görüşmeyi önce, ses bandına aldım ve oradan yazıya aktardım. Yazıya aktarılmış bu ham veriyi yayına hazırlarken hem okuyucuyu hem de görüşme bütünlüğünü gözeterek tekrar düzenledim. Sözlü tarih tanıklığının yayın kurallarına uyarak Ramazan Yılmaz'ın anlatısını olduğu gibi, anlatım diline dokunmadan, okuyuculara iletmek istedim. Bunu yaparken de dipnot ya da parantez içindeki açıklamalar ve anlatım bütünlüğünü bozmadan koyduğum ara başlıklarla okuyuculara yardımcı olmak istedim.

Eğitmen Ramazan Yılmaz

İlk Yıllar, Askerliği

"1914'te doğmuştum. Yedi kardeşmişiz, hepsi hepsi ölmüş, bir ben kalmışım. Ailecek çiftçilik yapardık. Gördes'in Cıcıklı Köyü'nde doğmuşum, 1914'te. Askere 938 senesinde gittim. Okuma yazmayı, 928'de ilk yeni yazı çıktığında bir ay gece mektebinde okudum. (...) Gündüz hayvanlarımızı güderdim, akşam gece mektebinde okurdum. Askere gittim, çavuş oldum. Üç sene askerlik yaptım. (...) Oradan, sonra okur yazar olduğum için çavuş karısına ayrıldım. Dört ay çavuş kursunda durdum."

Eğitmen Kursuna Gidişi

"Terhis oldum; bir sene sonra eğitmen kursuna gittim.[12] Önceden eğitmen vardı köyümüzde; eğitmenliği o bıraktı. Mali durumları iyiydi. Ben amele olarak çalışıyordum. Gördes'e gittim; ilköğretim müdürü vardı. Ona söyledim: Borlulu Hasan Bey'in kardeşi. O, "yok kalktı" dedi. Ondan sonra, bir ara, Borlu'nun nahiyesi vardı, kalkan nahiye vardı.[13] Orada gezici başöğretmen Oğuz Bey vardı; köye gelmiş. "Köyde eğitmen kursuna gitcek var mı?" diye sormuş. Benim gittiğim de duyuldu. Beni çağırtmış, vardım. "Eğitmen kursuna gider misin?" dedi. "Gönderirseniz giderim" dedim. Kalktım, bir ara, temmuz ayının kaçıydı bilmiyorum. Eski Borlu'ya vardım, beni çağırtmış; vardım. "Ne o bey?" dedim. "Yarından tez elden toplan. Kızılçullu Köy Enstitüsü'ne gitceksin.[14] Orda eğitmen kursu açıldı" dedi. "Elimize bir belge vermicek misiniz?" dedim. "Belgeyi ben gönderdim" dedi. (...) Yaya olarak Salihli'ye kadar gittim. Salihli'den trene bindim, vardım. Basmane'den Kızılçullu'ya yaya olarak gittim. Sordum eğitmen kursunu; gösteriverdiler, vardım. Eğitim şefi vardı. İzzet Bey; onu buldum, anlattım durumu, "Benim evrak geldi mi? Ben eğitim almak için geldim" dedim. "Hayır gelmedi ya, sen devam et. Ben senin evrağını isterim" dedi. Biz devam ettik, çalıştık. (...)"

Eğitmen Kursunda

"Biz 4 ay eğitmen kursunda kaldık. Gündüzleri ders, akşamları karartma var, Alaman Harbi var. Işık yok; gündüz ne öğrendiysek o. Haftada bir, bir buçuk gün ziraat, bir buçuk gün sanat, üç gün okuma yazma, altı gün. Velhasıl bir ay kala, bir buçuk ay kala biz ordan, (...) Aydın'a mı bağlı nere bağlı, Oraklar Köy Enstitüsü? (...) Köy Enstitüsü yapılacakmış; ora tavla yapmaya gittik. Bir ay, bir buçuk ay mı kerpiç kestik. Bir yağmur yağdı, kerpici aldı, eritti. Taş çektirdiler orda; 9. Devre eğitmen kursu olarak (...) bir tavla, hatta avlusu da vardı; orda bir tavla yaptık.[15]

Velhasıl, ordan, onu bitirdikten sonra Germen'in bir köyüne, Reis denen köyüne tatbikata gittik. Ordan, nasıl ders verildiğini öğrendik. Ders vermeye gittik. Öğretmenler ders verdik. "Şölle yapın, böyle yapın" onu öğrettiler. (...) Oranın bir eğitmeni varmış, o ders verdi. Sonra biz de sıraylan ders verdik. Tatbikat bu şekilde oldu. Yani memlekete vardığımız zaman ders bu şekilde verilcek!"

Eğitmen Olarak Köyüne Dönüş

"Ordan döndük, bize bir emir geldi. Hadi bakalım geri şeye. Kızılçullu'ya; Kızılçullu'ya geldik. Bir iki teneke buğday verdiler tohumluk, bir kat elbise, bir de ayakkabı. Tohumluk buğdayı sattım. Getirip de ne yapcam tohumu dedim.[16] Kalktık eve, bura geldik. Burda üçüncü sınıfı bırakmış arkada, 19 talebe. (...) Saçayak Köyü'ne geldim. Orda üçüncü sınıfı devraldım ve okuttum, ondan sonra yola devam

ettik. On beş sene o köyde çalıştım. (...) Baraj olup su altında kalınca Gördes'in aynı köyü Saçayak, Gördes'in Cıcıklı Köyü; Cıcıklı Köyü; Cıcıklı Köyü'ne tayinimi çıkarttım. Orda 16 sene 7 ay çalıştım."

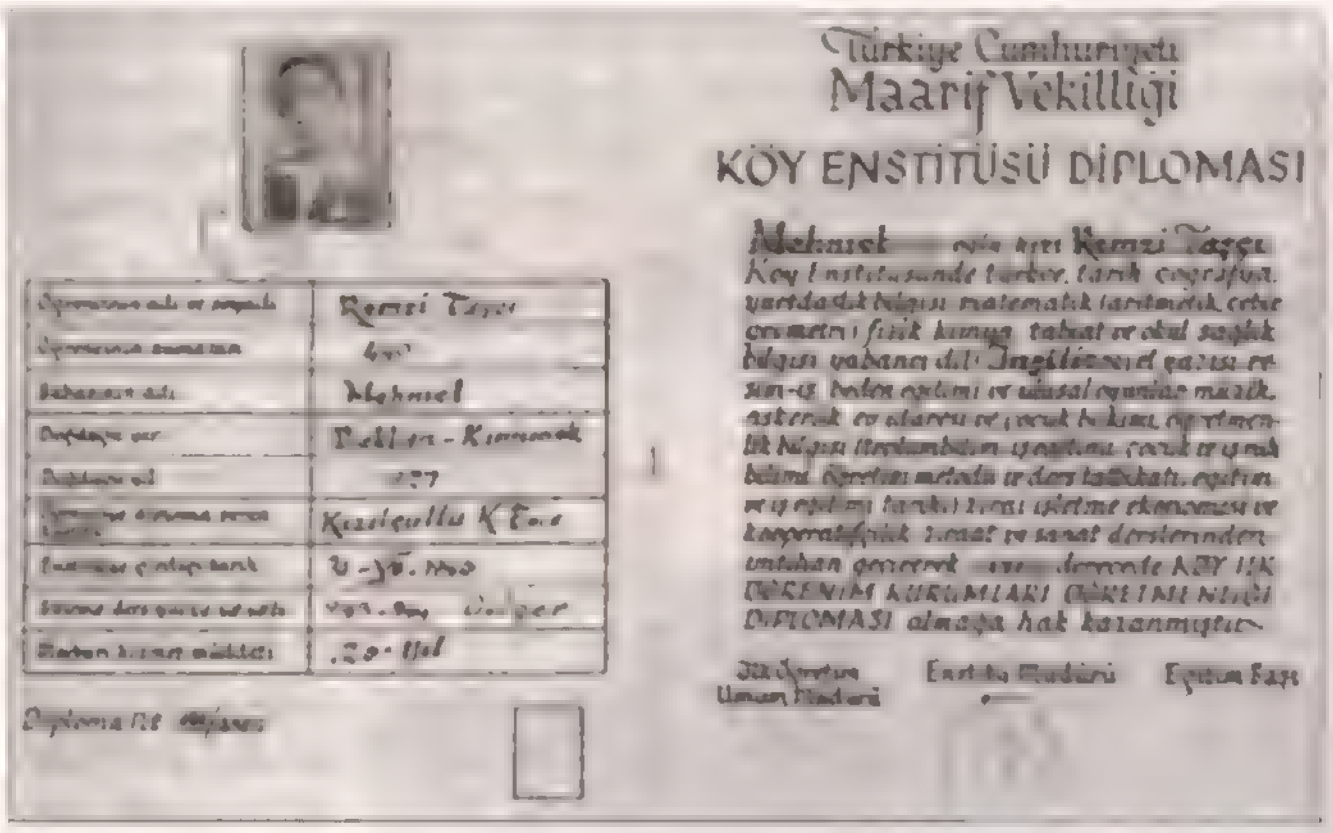
Türkiye Cumhuriyeti
Maarif Vekilliği
KÖY ENSTİTÜSÜ DİPLOMASI

Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekilliği Köy Enstitüsü diploması.
(Albüm, Hürriyet Dergi Grubu, 1998).

Eğitmen Kursunda Dersler

"(Eğitmen kursunda), dersleri öğretmen verirdi bize. Dersler şu: Okuma yazma, matematik. Ondan sonra sosyal bilgiler diye bir şey yoktu o zaman. Eğitmene, eğitmenlere ait ayrı bir kitap vardı, Yurt bilgisi diye. Onları okuduk, onları öğrettiler. Öğretmenler hakikaten çok çalıştı. Ama biz, geceleri karartma olduğu için, ben okuma yazmayı bildiğim içün, şeyi öğrenemedim, bayağı kesiri. Hatta içimizden arkadaşlar, Demirci'den (Manisa'nın kazası) sekiz taneydi, çarpma tablosunu öğrenmeden gitti. Arkadaşlar! dedim; "Ere, çavuş kursunda biz imtihana girdik, 5 kişi kazanamadı. Ere, bizi bir imtihana tutarlarsa hiçbirimiz eğitmen olamaz!" (...) Köye geldik, o şekilde geldik."

Köyde Eğitmen Olarak İşbaşında

"Birinci yıl, ikinci yıl, üçüncü yıl kılavuzu vardı. Öğrencilerine vereceğin bütün dersler harfi harfine onda yazılı. Yani birinci sınıfta fişler nasıl yazılacak, nasıl olacak falan bütün hepsi onda yazılı. Birinci sınıfı, ikinci sınıfı, üçüncü sınıfı; beni yetiştiren o kılavuzlardır. O zaman ben kursta çok az bir şey öğrendim. Allah razı olsun öğretmenlerimizden! Ben zaten matematiği burda biliyodum. Matematikten bir şey, tek, hatta günümüzde üçüncü sınıfta onuna, yüzüne, binine çarpma yok. Sıfırlar o sayının önüne konur. Öyle yazardık. Ondan sonra onuna, on beşine, yirmi beşine, on dokuzuna, yirmi birine çarpma ezbere, üçüncü sınıfta ezbere. Ezbere çarptırırdık. Gösterirdim çocuklara, yazardım; şu şekilde olacak. Ona göre çocuklar yazardı. Bizim dönemimizde para diye birşey vardı. On para, yirmi para, kırk para, elli para. Kırk para bir kuruş. Müfettiş geldi, Halil Yıldırım isminde. Bir çocuk kaldırdı; talebe, üçüncü sınıfta. 'Oğlum bir para kaç santim yapar?' Çocuk yazdı: 2,5. 'On para kaç santim yapar?' Onun sıfırını 2.5'uğun sıfırını çizdi. 'Ne yaptın?' dedi. 'Efendim 2.5'uğu onla çarptım, buçukta sıfır okunmadığı için sıfırı çizdim,' dedi. (Müfettiş), 'Hakikaten hoca çalışmışsın matematikte' dedi. Benim aldığım raporlar hep iyidir. Okulu bitirdikten sonra ben, arkadaş, iki arkadaş çalıştık; 10 sene mi ne? Dışarı çıktıktan sonra dışarda ere birinci sınıfsa toprakta, çöple hece yazdırırdım, yazı yazdırırdım. Ere ikinci, üçüncü sınıfsa okulun arkasında beton vardı böğle, betonun üstünde kitapla bir saat ders yapardım. İşim yok başka; onun için benim yetiştirdiğim talebelerden, on tane mi, on iki tane mi öğretmen, öğrencim var. Emekli oldu hepsi. On tane mi, sekiz tane mi köy imamı var. bir tanesi de hâkim oldu. (...)"

Eğitmen Kursunda Arkadaşlıklar ve Öğretmenleri

"(Kızılçullu Köy Eğitmen Kursu'nda barınma, yeme içme) durumları eyiydi. Fena değildi. Alaman Harbi zamanındaydı. Aynı talebelerle giderdik. Aynı talebelerle beraber yemek yerdik. Yemeğimiz aynı çıkardı.

Arkadaşlarımızla ilişkilerimiz, zaten ben bilmiyom otuz kişi miydik, kırk kişi miydik bilmiyom, sayısını bilmiyom. İyiydik, neyleyelim birbirimizi. Herkes kendine (...) Baraka diye bir yerde yatardık. Beş kişi bir kümeydi. Beş kişiye bir öğretmen (verirlerdi); hatta ben beşinci kümedeydim. öğretmenim Somalı, Savaştepe'den Kasım Kürkçü isminde çok çalışkan, çok efendi bir öğretmenimdi. "Çok bir şeyler öğretem" dedi. Bir türlü bayağı kesiri öğrenemeden geldim."

Görev Başında Yaşadığı Sorunlar

"Eğitmenken, en çok bizim (sorunumuz), kazaya gitmek, toplantılara gitmek gelmek (için) vesayit yok. Salihli'den arabalar gece kalkar, gece saat dörtte, üç buçukta, dörtte yola ineriz. Onunla giderdik. En çok karşılaştığımız zorluklar bunlar. İkincisi, yazdığımız evrakları Köprübaşı Okulu'na ulaştırmak için güçlük vardı. Köyün adamı biraz vahşi. Çoğu akrabam. "Arkadaş! Cuma günü Borlu'ya gitcek varsa bize haber versin, evrak

Kızılçullu Eğitmen Kursu'na katılanlar ağaçlardan meyve toplarken. (Albüm, Hürriyet Dergi Grubu, 1998).

göndercez": Ayın 15'inde bir devam raporu vardı bizim. her ayın 15'inde; kaç öğrenci devam etmiş, hasta ne kadar, izinli ne kadar? O devam raporunu göndermek mecburiyetindesin. Kimse olmuyo. Bu iki güçlük vardı. (...) Ekmek zaten yok. Gaz lambası (var). Ekmeği burdan götürüyoruz. Ekmeği örtüyoz. Ekmek küfleniyo. bir haftalık, burdan götürüyoruz. Fırın yok, bakkal yok. Ondan sonra dükkân yok. Gave yok, elektrik yok. Hep gaz lambasınla çalıştım."

Maaş Durumu

"Maaşlarımız, başladığımda 18 lirayla başladım. "Ayni Yardım" ismende 6 ayda bir 15 lira verirlerdi. (...) Demokrat Parti iktidara gelip de, Menderes Başbakan olunca %50 zam yaptı. 100 lira maaş aldık. 100 lira 500 liraya kadar, senelerini bilmiyom, 300 liraygana 300-350 miydi, Personel Kanunu çıktı, 968'de. Personel Kanunu çıkınca (...) 16. dereceden başladık.[17] Çalıştığım 20 yılı borçlandık.[18] Onlar dahil olunca, ondan sonra 3500 liralık 3500 lirayla emekliye ayrıldım."

Ders Etkinlikleri

"Ben ekserayat birinci, ikinci sınıfı alırım. Çünkü öğretmesi zor değil. Birinci, ikinci sınıfı bana verirlerdi. Erdoğan Pınar isminde Manisa'nın Çobanhisar Köyü'nden bir müfettiş geldi. Arkadaşım da Çobanhisarlı, onun hemşerisi. Üç sınıf var bende. Dedim, "efendim, şurası birinci sınıf, şurası ikinci sınıf, şurası üçüncü sınıf." "Teker teker okutalım, yazdıralım" dedi. Çocuklara güveniyom. "İyi" dedim. Birinci sınıftan dört çocuk kaldırdı tahtaya. "Köyümüz yeşil yamacın üzerine kurulmuştur", yaz. Efendim bunların birinci sınıf tabii. Hepsi de yazdı. Yalnız birisi imla hatası yaptı. "Bravo hoca!" dedi. "Doğru çocukları gezelim. Bugün sende misafirim" dedi. Böyle yetiştirdim. Üçüncü sınıfa kadar. (...) Yani talebenin çokluğuna göre öğretmenle beraber çalıştık. Öğretmen döndü, beşi alıyo; eğer dört beş çok olursa ben birden üçe kadar alıyodum. Bize üçüncü sınıfa kadar emir var. Üçten yukarı yok. Belgeyi, biz eğitmen olduğumuzdan üçüncü sınıftan verirdik. O zaman öyleydi. Üçüncü sınıfı bitirdik mi yazardık, gönderirdik kazaya. Vilayete tasdike gider, geri gelir. Mezun olan öğrencilere, üç sınıftan mezun olana diploma verirdik. Memur olduğumuz zaman zaten öğretmenle çalıştık. Bütün mesuliyetler okul müdürüne aitti. Ben yalnız ders ile uğraşırdım."

Diğer Öğretmenlerle İlişkileri

"(Öğretmenin) birinle biraz anlaşamadık. Samsun'un Ladık kazasının, hele bilmem ne köyündendi. O arkadaş ilk geldi; onunla biraz anlaşmadık, anlaşamadığımız oldu. Ondan sonra gelen arkadaşla o kadar samimiydik, o kadar! (...) Birbirimizden hiçbir şikâyetimiz yoktu. Yeni bir işi olup da, çok mühim bir işi olup da şayet kazadan izin alma durumu olmadan, gitcek hastası, daha bir şey olduğu zaman dersine ben girerdim. Zaten bir öğretmen var, o da okul müdürü. Bir de ben, eğitmen, iki kişi."

Özlük İşleri

"Bizi, karakol onbaşılarını, 968'de Personel Kanunu çıkınca memur statüsüne aldılar. Ondan önce biz ücretli çalışıp maaşı öyle alıyoduk. Mesela bu temmuz ayını çalışıyorduk, maaşımızı öyle alıyoduk. 968'de Personel Kanunu çıktıktan sonra memur statüsüne girince maaşı önden aldık."

Ders Planı-Teftiş

"(...) Zaten, dağın başıydı köy, Cıcıklı Köyü. İşte bir saat çocuklarla çalışırdım, ondan sonra kalkar günlük raporu yapardık. Günlük plan yapardım. Yıllık plan, aylık plan yapmadım hiç. Hatta müfettiş dedi, "neden plan yapmadın?" "Ben günlük plan yapıyom, çalışmak için" dedim. Mustafa Parlar isminde bir müfettiş, "mevzuat istiyo hocam" dedi: "Talebe burda, ben de burdayım. Ona göre" dedim. Son biri geldi, ayrılcağıma yakın. "Seni, arkadaşın biri" dedi. Yaşar Bey isminde bir müfettiş vardı,

"çok metediyo". Hoca! dedim. "Ben ayrılcam. Talebe burda, ben de burda, talebeye göre, çalışma durumuna göre rapor ver. Bana (çok olsa) kademe ilerlemesi vermezsin. Bir dönem geri bırakırsın!"

Köylülerle İlişkileri

"Köylülerle ilişkimiz, gerçekten çok az denecek kadar azdı. İlişkimiz eyiydi, yanımıza gelip bizimle alakadar olan, konuşan yok. İki öğretmen başbaşa veya orada bir komşumuz varsa onunla konuşurduk. İlişkilerimiz eyiydi. Aramızda köylülerle, dedikodu, gavga mavga yok, öyle bir şey yoktu. Biz de aynı vatandaş, onlar da. Aynı onlarla beraber, zaten ayrılık yapamazsın. Eğitmen olarak zaten köyden ayrılık yapamazsın. Onlarla konuşacaksın, mümkün mertebe. (...)"

İnkılapların Anlatımı

"Bütün çocuklara, Atatürk'ün yaptığı inkılaplar, inkılap deyince çocuk bir şey anlamıyo. Yenilikler, yani Atatürk'ün yaptığı yenilikler nedir? (...) Atatürk'ün inkılaplarını tamamen öğrettik."

Son Söz

"Fakir bir aileydim ben; fakir ailenin çocuğuydum, ne anlatayım. Eğitmen kursuna gittik geldik. Gene fakirim ben. Zengin değilim. Hamd olsun devletin verdiği üç beş kuruşla idare oluyoz.[19]"

Eğitmen deneyimi ve bir eğitmenin yetişme ve meslek hayatına ilişkin sözlü anlatılarından çıkarılabilecek başlıca sonuç ve değerlendirmeler maddeler halinde şunlardır:

1- Eğitmen uygulaması ülkenin içinde bulunduğu zaruretlerden ortaya çıkan pratik ve kısa yoldan öğretmen yetiştirme çabasıdır.

2- Bu yolla, birçok köy, üç sınıflı da olsa, bir öğretmene kavuşmuş; köy çocukları okuma yazma fırsatı bulmuş ve köy yaşantısında değişiklikler oluşturulmaya çalışılmıştır.

3- Eğitmen uygulaması, köy için yeni tip öğretmen yetiştirilmesi konusunda Köy Enstitülerine giden yolda önemli bir aşamadır.

4- Eğitmenler için hazırlanan kılavuz kitaplar, eğitmenlerin yetersiz oldukları alanlarda kendilerini yetiştirmelerinde önemli bir boşluğu doldurmuştur.

5- Eğitmenler okuma yazma seferberliğine yeni bir hız kazandırmış, özellikle kırsal kesimlerde okur yazarlığın artmasında etkili olmuşlardır.

6- Eğitmenlik uygulamasında görülen bazı aksaklıklar da olmuştur:

- Bazı eğitmen adaylarının seçiminde yeterli özen gösterilmemiştir.
- Eğitmen kursiyerlerinin yetiştirilmesinde de bazı yetersizlikler görülmüştür.
- Eğitmenlerin hizmet-içi eğitimleri yeterli değildir.
- Eğitmenlerin çok az bir ücretle çalıştırılmaları, onların etkilerini sınırlandıran nedenlerden biri olmuştur.

Bir dönem eğitimimizde önemli bir boşluğu dolduran eğitmenleri ve bu uygulamayı daha sağlıklı değerlendirmek için, o dönemin koşullarını göz önünde tutmak gerekir. Ramazan Yılmaz'ın anlatıları bu savımızı destekleyen canlı bir örnektir.

NOTLAR

1 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 2001'e)**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s.366.

2 Bahattin Uyar, **Tonguç'un Eğitmenleri**, Öğretmen Dünyası, 2000, Ankara, s.66.

3 Hürrem Arman, **Piramidin Tabanı I.** Ankara, 1969, s.193.

4 Engin Tonuç, **Bir Eğitim Devrimcisi: İ. Hakkı Tonguç**, Güldikeni Yayınları, Birinci Kitap, 2001, s.273.

5 K. Nami Duru, "Kültür Sahasında Bir Deneme", **Kültür Bakanlığı Dergisi**, Sonkânun 1937, s.133.

6 Tonuç; **a.g.e.**, 2001, s.271.

7 Uyar, **a.g.e.**, 2000, s.78; Y. Akyüz, **a.g.e.**, 2001, s.354.

8 Niyazi Alunya, **Köy Enstitüsü Sisteminin Düşünsel Temelleri**, Özkan Matbaacılık, Ankara, 2000, s.9.

9 **Köy Eğitmenleri İçin İkinci Yıl Öğretim Kılavuzu**, İstanbul Devlet Basımevi, 1939, s.7.

10 Uyar, **a.g.e.**, s.239.

11 Talip Apaydın, **Karanlığın Kuvveti**, Arat Yayınevi, İstanbul, 1967, s.41.

12 Ramazan bey, eğitmen kursuna gittiği tarih konusunda pek kesin konuşamıyor. Ancak onun daha sonraki anlatılarından da anlaşılacağı üzere 9. devre eğitmen kursuna katıldığı kendi ifadesinden anlaşılıyor. Her yılın 1 Nisan'ında başlayan kursların 9. devresi 1944 yılına rastlar (bkz. Yalman, A. Emin: **Yarının Türkiye'sine Seyahat**, Köy Enstitüleri e Çağdaş Eğitim Vakfı Yay., üçüncü baskı, 1998 (ilk baskısı 1944), s.149.

13 Demirköprü Barajı'nın altında kalan eski yerleşim yerini kastediyor.

14 30 Ekim 1937'de eski Amerikan Koleji'nin görkemli yapılarında kurulan Kızılçullu Köy Öğretmen Okulu'nda (daha sonra Köy Enstitüsü adını alacaktır, 1940) bir kardeş kurum olarak Nisan 1938'de Kızılçullu Eğitmen Kursu açılmıştır (bkz. Uyar, **a.g.e.**, s.228).

15 "Tavla": Atların barındığı ahır, at ahırı (bkz. **Türkçe Sözlük**, TDK, 2. cilt, s.1430).

16 Köy Eğitmenler Kanunu'nun 5. maddesine göre köylere eğitmen olarak görevlendirilenlere Tarım Bakanlığı bütçesinden parasız tohum, fidan, damızlık, ziraat aletleri gibi gereçler verilirdi. Bundan amaç, köylerin sosyo ekonomik yaşamına olumlu yönde katkı sağlamaktı. "Tarım Bakanlığı'nın eğitmenler eliyle köylere soktuğu buğday ve arpa cinsleri, köylüler tarafından "eğitmen buğdayı", "eğitmen arpası" şeklinde adlandırılmıştır. Eğitmenler köylere, birçok yeniliğin girmesinde, bu şekilde öncülük etmiştir" (Öztürk, C., **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1996, s.149).

17 Ayrıntılı bilgi için: "326 sayılı yasa ile Köy Eğitmenleri Kanunu kaldırıldı ve eğitmenler aylıklı kadrolara geçirildi. Buna göre tüm eğitmenlerin ittibakları 14. dereceden kadroya yapıldı. Ayrıca atamaları, yükselmeleri, ödül ve ceza işlemleri ilkokul öğretmenleri hakkındaki hükümlere uyduruldu. Bunların, sait köylerde çalışmaları koşulu eskisi gibi sürdü" (bkz. Uyar, a.g.e., 2000, s.340).

18 Eğitmenler ücretli çalıştıkları için emeklilik hakları yoktu. Sonradan çalışmış oldukları süreleri borçlanarak emeklilik haklarını kazandılar.

19 Emekli Sandığı verilerine göre Ocak 2002 tarihinde bir eğitmen (3. derece 2. kademe, 1600 ek göstergeye sahip) ayda 333.470.000 TL almaktadır. Türk-İş'in Ocak ayı (2002) hesaplamalarına göre dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 308, yoksulluk sınırı ise 935 milyon liradır (**Türk-İş Haber Bülteni**, 28 Ocak 2002).

Babıâli Basınında 43 Yıllık Bir Dergi Var!

ESER TUTEL

On üç yaşındaydım. Okullar henüz kapanmıştı, tatile yeni çıkmıştık.

Bir gün öğle vakti, Beyoğlu, İngiliz Sarayı'nın yanı başından aşağıya kıvrılan Kalyoncukulluk Caddesi'ndeki her zaman defter, kalem, silgi, milgi ve de mecmua aldığım Rum aktarın vitrininde *Derbi* adlı bir dergi ilgimi çekti. Kapağında yarış atlarının fotoğrafları vardı. Fiyatına baktım, 15 kuruştu. Geçmiş zaman, unutmuşum. Yanlış hatırlamıyorsam, derginin 13. sayısıydı. Nasıl olmuş da o güne kadar böyle bir derginin farkına varmamıştım, çok şaşmıştım.

Hemen bir *Derbi* alıp eve koştum. Baştan sona bir solukta yutarcasına okudum. Meğer her pazar, Ankara'da at yarışları yapılmaktaymış! Derginin orta sayfasında o pazar koşulacak yarışların programı vardı; yan tarafında da yarışları hangi atların kazanacağına dair bir tahmin yazısı!

Hangi atlar koşuyor! Bu atlardan hangileri favori, hangileri değil? Hangi at sürpriz yapabilir? Bütün bunlar bu dört sayfalık derginin sayfaları arasındaydı. Ayrıca bir önceki pazar günü yapılan yarışlar bütün ayrıntılarına varıncaya kadar anlatılıp sonunda tek tek teknik sonuçlar veriliyor, öteki sayfalarında da yarışçılık âleminden kısa kısa haberler yer alıyordu.

En çok merakımı çeken şey, o haftanın yarış programı olmuştu. Programda liste halinde koşulara kayıtlı atların sahibi, anası, babası, yaşı, erkek mi dişi mi olduğu, rengi ve o koşuda binecek cokeyin adı veriliyordu.

Derbi'nin En Sadık Okuru Oluyorum!

Ertesi haftayı iple çektim; niçin mi? *Derbi* çıksın da alıp okuyayım diye... Çıkınca da hemen aldım, yine baştan sona yutarcasına okudum... Ve, daha sonraki haftalarda çıkanları da aldım, adeta yedim, yuttum... Artık ben de kendimce atları tanımaya, hattâ iyi-kötü tahminler yapmaya başlamıştım. Ertesi hafta çoğu tahminlerimin doğru çıktığını görünce de seviniyordum. Bu arada, teyzemin oğlu, yaşıtım Semiral Bilbaşar'a da haber vermiş, muhakkak bir *Derbi* almasını tembih etmiştim. Uzun sözün kısası, ikimiz de kısa zamanda *Derbi*'nin en sadık okurları olup çıkmıştık.

O günlerde 1946 yılı Ankara ilkbahar yarışları koşulmaktaydı. Öğrendim ki, yaz başında atlar İstanbul'a gelecek, yarışlar İstanbul'da Veliefendi'de koşulacaktı. Sonra? Sonbaharda yeniden Ankara koşuları başlayacak ve ta yılbaşına kadar sürecekti. Sonradan öğrendim: Meğer, yarışlara iki, iki buçuk ay kadar ara verildikten sonra İzmir yarışları başlar, daha sonra yine Ankara ilkbahar koşuları yapılır, bu böyle hep sürüp gidermiş.

1946 yılı Ankara ilkbahar koşularında her yılın en önemli yarışı olan Gazi Koşusu'nu Nuri Oğlakçı'nın Mine adlı dişi safkan tayı kazandı. Bürücek ikinci, Levent üçüncü oldu... Cumhurbaşkanlığı Koşusu'nu da Bürücek'in kazanıp, Karatepe'nin ikinci, Levent'in üçüncü olduğunu da yine *Derbi*'de okuyup öğrendim. Reşat... Bahri... Horvat... Davut... Zekeriya... Şakir... Sokolay... Ahmet... Hepsi de o yılların en iyi cokeyleriydi. Bana sanki her bindikleri atı birinci getiriyorlar gibi geliyordu. En iyi atlar da hep Fikret Yüzatlı, Fehmi Simsaroğlu, Mehmet Karamehmet, Ahmet Atman, Nuri Oğlakçı, Nuri Midilli gibi at sahiplerinindi.

Ah, Bir At Yarışına Gidebilsem!!!

O güne kadar hiç at yarışına gitmemiştim. Atları çok sevmeme rağmen hiç yarış atı da görmemiştim. Bilseniz, ne çok istiyordum, bir yarış atını yakından görmeyi... Hele hele en çok sevdiğim Karatepe'yi... O yaşta, Beyoğlu'ndan kalkıp ta Veliefendi'ye gitmeme doğal olarak bizimkiler mü-

M. Nimet Ülken

Yıllar öncesinin bir Veliefendi hatırası. Soldan sağa: Antrenör Şeref, Handikapör ve Ankara Veteriner Md. Necati Ünsal, Antrenör İhsan Elmas (Beyaz Şapkalı), Derbi'nin sahibi Nimet Üyken, gazeteci Sedat Evrenos, yarış atı sahibi Mehmet Karamehmet, Hipodrom Müdürü Fendun Onuntak. Ön sıralar: Eski cokey Davut Akdı, cokey "Horoz" Ahmet Uslu, cokey Cemal ve bir seyis. Yıl: 1950'lerin ortaları olsa gerek.

saade etmiyorlardı. O zamanlar çok kızıyorsam da şimdi hak veriyorum onlara... Yapabileceğim tek şey *Derbi*'nin sahibi Nimet Üyken'e mektuplar yazarak atlar ve yarışlar hakkında sorular sormak, cevaplarını da "Okuyucu Mektupları" köşesinde vermesini istemekti. Ben de öyle yaptım.

Neler mi soruyordum? İlk Gazi Koşusu'nu hangi at kazandı? Atlar mı daha çok koşar, yoksa kısraklar mı? Arap atlarıyla İngiliz atlarını niçin aynı koşuda koşturmuyorlar gibi sorulardı sorduklarım... Ya da, hangi at şu mesafeyi en hızlı kaç saniyede koştu? Veya İngiliz atları, Arap atları koşuyor da Türk atları niçin koşmuyor gibi çocukça sorulardı.

O hafta değilse de, ertesi hafta *Derbi*'de cevapları gördükçe şaşmaktan kendimi alamıyordum. En hoşuma giden yanı da cevabın özellikle bizzat benim adıma verilmesi oluyordu. Adımı, okuyucu köşesinde de olsa, matbaa harfleriyle basılı görmek, bilseniz nasıl sevindiriyordu beni...

İlk Kez Veliefendi'de Yarış Seyrediyorum!

İlk kez yarışa, yine teyzemin oğlu Semiral Bilbaşar'la 1948 yılında, İstanbul yarışlarının ancak son haftasında gidebildim. O zamana kadar hep *Derbi*'nin sayfalarında fotoğraflarını gördüğüm yarış atlarını nihayet yakından canlı olarak gördüm! Bu da bilseniz beni nasıl heyecanlandırdı! Her biri birbirinden güzel yarış atları... Rengârenk formalarıyla o kısacık boylu cokeyler... Padokta atını seven at sahipleri... Ahşap kuledeki, ellerinde dürbün, hakemler... Ceplerinde tomar tomar biletler, tuttuğu atın birinci gelmesi için avazı çıktığınca bağırmaktan sesleri kısılan yarış hastaları... Hepsi hepsi Veliefendi'deydi...

Dünyalar benim olmuştu sanki! O gün Veliefendi'de, işgal yıllarında yapılan, İngilizler'den kalma eski beton tribunden arka arkaya beş koşuyu izleyen ben, kendimi sanki sihirli bir dünyada sanıyordum!

Ve, Biz de Bir Yarış Dergisi Çıkartıyoruz!

Böylece at yarışlarını yıllarca hiç aksatmadan hep *Derbi*'den izledim. Oradaki kalabalığın aksine müşterek bahisle değil de atlarla, yarışlarla ilgileniyordum. Yıllar sonra, lise sıralarındayken ben de teyzemin oğlu ve aşkever üçüncü bir arkadaşla bir olup harçlıklarımızla bir yarış dergisi çıkardık. Tam elli yıl geçti üzerinden... Düşünüyorum da, bugün masal gibi geliyor!

1952 yılının mart ayıydı... On birinci sınıftaydım. *Hipodrom* koymuştuk özene bezene çıkarttığımız derginin adını... Önce Türkiye Yayınevi, sonra Sulhi Garan, daha sonraları da Duygu Matbaası'nda bastık dergimizi... Topu topu 2.000'di baskı sayısı... Fiyatı mı ne kadardı? 25 kuruş! Yani hayli pahalı bir dergi olmuştu bizimki!

Bir at meraklısının ilgisini çekecek neler neler yoktu ki dergimizin içinde! Bir hafta sonra başlayacak İzmir yarışlarından da haberler vardı, Fransa'daki son koşulan koşulardan da... Sipahi Ocağı'ndan yapılmış röportaj da vardı, bir cokeyin yaşamını anlatan hikâye de! İzmir yarışları henüz başlamadığı için o sayıda doğal olarak program ve tahmin yazısı yer almıyordu; ama üçümüz de en doğru tahminleri bizim yapacağımız inancı içindeydik.

İyi, güzel de, yanı başımızda, *Derbi* gibi güçlü bir rakibimiz olduğunu düşündükçe keyfimiz kaçıyordu. Aslında baskımız da, kâğıdımız da *Derbi*'den daha güzeldi. Ama yarış me-

DERBİ

GAZİ KOŞUSU

DERBI

(Üstte) 16 Aralık 1975 tarihli Derbi *gazetesinin başlığı ve 15 Haziran* Derbi *gazetesinin ilk sayısı.*

raklıları, yedi yıldan beri çıkmakta olan *Derbi*'nin tiryakisi olmuşlardı; bizimkinden çok onun tahminlerine güveniyorlardı. Onların bu alışkanlıklarını kırmak, birkaç yüzünü olsun bizim dergiye çekmek pek de kolay olacağa benzemiyordu.

Her Hafta Bir Aksilik!

Rakibimizden çok satmak için, ondan çok önce piyasaya çıkmanız gerekiyordu ki, işte bu çok zor oluyordu. Klişelerin yapılması, yazıların dizilmesi, sayfaların bağlanması, baskıya girmesi, elimizi ne kadar çabuk tutarsak tutalım, her hafta bir aksilik çıkıyor, gecikiyorduk.

Vakit kaybetmemek için makineden ıslak ıslak çıkan dergilerden 250'sini koltuğumun altına sıkıştırıp ta Beyazıt'a kadar bayilere dağıtırken, teyzezadem de 400 kadarını kucaklayıp taksiye atlıyor, nefes nefese Beyoğlu'na dağıtmaya koşuyordu.

Geçmiş zaman, aklımda kalmamış, Ankara'ya kaç adet, İzmir'e kaç adet yolluyorduk, bilemeyeceğim. Aboneler mi? Postayla adreslerine gönderilecek dergileri geceleyin evde bir güzel bantlayıp adreslerini yazıyor, ertesi sabah erkenden Beyoğlu Postanesi'nden postalıyordum. Bütün bu gayretlerimize rağmen 500'den fazla satamadığımızı görüyorduk.

Derbi ile rekabetimiz kolay olmadı. Aslında başlangıçta kâr etmedikse de, öyle büyük bir zarar da etmedik. Rakip dergi *Derbi*'nin sahibi, hani birkaç yıl önce mektupla sorular sorduğumuz Nimet Üyken, bizi hoşgörüyle karşılıyor, karşısında bizi hasım değil, iyi niyetli genç birer rakip olarak görüyordu.

Sonunda, ben lisede bir yılımı kaybettim, teyze oğlumun da yedek subaylığı bir yıl kadar geriye kaydı. Kâğıt alacak para, matbaaya ödenecek borçlar giderek kabarınca 1953 yılının eylülünde dergiyi kapatmak zorunda kaldık. Hayatımda o günkü kadar büyük bir boşluk içine düştüğümü hiç hatırlamıyorum. Bir anda öylesine büyük bir boşlukta kalmıştım ki, bu boşluğu neyle ve nasıl dolduracağımı bilemediğimden epey bir süre bocaladım, durdum.

Kimdi *Derbi*'nin Sahibi M. Nimet Üyken?

Derbi'yi M. Nimet Üyken adlı bir gazeteci çıkartıyordu. İstanbul, 1919 doğumluydu. Hukuk Fakültesi'nde okuyup, avukat olmuş, ama kendini Babıâli'de bulmuştu. *Tanin*, *Yeni Sabah*, *İstanbul Ekspres*, *Vatan*, *Cumhuriyet* ve *Yeni Gazete*'de çalışmış, bu arada yapısına çok ters gelen avukatlığa pek de heves etmemişti.

Yarış mecmuası çıkartmak Nimet Üyken'in nereden mi aklına gelmişti? Bizim gibi: Atlara olan merakı ve sevgisi yüzünden!

1930'lu yıllarda, Harbiye'nin bahçesinde atlı engel atlama müsabakaları yapılırdı ve belli bir zümrenin yakın ilgisini çekerdi. O yıllar, Türk binicilerinin Avrupa parkurlarında büyük başarılar kazandıkları yıllardı.

- "1938 yılında -ki o sırada 19 yaşında bir gençtim- arkadaşım Nejat Akdemir'le birlikte bu engel atlama yarışmalarını izlemek üzere Harbiye'ye gittik," diye anlatıyor Nimet Üyken.

"O yıl Atatürk'ün dört süvarisinin, Yzb. Cevat Gürkan, Yzb. Cevat Kula, Yzb. Eyüp Öncü ve Üsteğmen Saim Polatkan'ın Avrupa'da kasırga gibi estikleri, Roma'da bütün Avrupa binicilerini geride bırakarak Mussolini Kupası'nı kazandıkları o müthiş yıldı. Binicilik yurtta büyük ilgi görmeye baş-

lamıştı. Bu arada sivil biniciler de asker binicilere taş çıkartırcasına engel yarışmalarına katılıyorlardı. Konkurhipiklerde de müşterek bahis oynanmaktaydı ki, bu bahislerin de engel atlama yarışmalarının rağbet görmesinde payı vardı. İlk Ganyan'ı, Plase'ye bu konkurhipiklerde gördüm.

"O yıl, ilk kez Veliefendi'ye de giderek at yarışı izledim. 1938 yılı, Romans, Dandi, Karanfil gibi safkanların koştuğu yıldı. Prens Halim Sait Türkkan'ın Romans adlı o müthiş kısrağı, 1940, 41 ve 42 yıllarında cokeyi Davut'la arka arkaya üç yıl Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı kazanacak, yıllarca egale edilemeyen bir rekorun sahibi olacaktı."

"O yıllarda Ankara Radyosu da cumartesi günleri bir gün sonraki yarışlarla ilgili tahmin programı yayımlanmaktaydı. Önceleri dünya yarışçılığını çok iyi bilen, amatör binici Sait Akson hazırlardı bu programı, sonraları da babadan atçı, sonradan bankacı Abdurrahman Atçı... O dönemde yarış izleyenlerden günümüzde hayatta olan bir ben varım, bir de Kemal Tamer, Ahmet Kara, Semiral Bilbaşar gibi iki ya da üç at sahibi..."

Önce *Şampiyon*... Arkasından *Kamçı*...

İşte, o günlerde Nimet Üyken bir at yarışı dergisi çıkartmayı aklına koymuş. Çıkartmış da... Yıl, 1942... *Şampiyon* adlı bu dergi nedense fazla uzun ömürlü olmamış... Arkasından *Kamçı* diye bir ikinci dergi daha çıkartmış... O da tutmamış...

Ama Nimet Üyken yılmamış, üçüncü bir dergi çıkartmak için bir kez daha kollarını sıvamış. Yıl, bu sefer 1945... Biliyorsunuz, derby, İngiltere'de her yıl koşulan dünyanın en büyük at yarışıdır. İnşallah bu üçüncü mecmuada adı gibi büyük olur diyerek adını *Derbi* koymuş. İlk sayısını 1945 yılının 25 Eylül günü çıkartmış. Siyah-beyaz, dört sayfa, fiyatı da 15 kuruşmuş. Bizde sık görülen bir şey değil, ama bir süre sonra fiyatını 10 kuruşa indirmiş!

- "Böylece 43 yıl aralıksız sürecek olan bir maceraya ilk adımımı atmış oldum," diyor Nimet Uyken... "Hemen her yıl rakip bir yarış dergisi çıkıyor, fakat çok geçmeden kapanıyordu. Ama *Derbi*, yıllarca kendi alanında tek dergi olarak yayımlandı. Ortalama baskı sayısı 3.000-3.500 arasında değişiyordu. Bu arada 1949-50 yıllarında satışımız 8.500'e yükseldi.

"İlk yıllarda ocak, şubat, mart aylarında yarış yapılmadığı için, bu ölü sezon sırasında dergiyi çıkartmıyordum. Bu, derginin kapanması demek değil, sadece yayına kısa bir süre ara vermek demekti. Ama 1950'den itibaren dergiyi, ölü sezonda da yayımlayarak hiç ara vermeden çıkarmayı sürdürdüm. Gün oldu, alışılagelen dergi boyunda, tipo düz makinede bastık; gün oldu, boyunu değiştirdik, büyüttük, küçülttük... 1980'den sonra da gazete boyutunda, rotatifte bastık. Gerektiği zaman arada bir, özel ya da ilave sayılar çıkarttık. Yılbaşlarında takvim ilavesi verdik. Kısacası, okurları memnun etmek için elimizden gelen her şeyi yapmaya çalıştık. Böylece, 43 yıla yakın bir süre *Derbi*'yi yaklaşık iki bin sayı yayımladık."

Bu arada bir de yarış atına ortak olup koşturmak istemiş. 1959'da sınıf arkadaşı Namık Katırcıoğlu ile ortak olduğu safkan Arap atı Zahide 94'ün tayı imiş. Ne yazık ki, İstanbul'a girdiği daha ilk yarışından ayağı bir daha koşamayacak derecede sakatlanmış. Bu olay üzerine, bir daha at mat alıp koşturmamaya yemin etmiş.

Günümüzde Koşu Bültenleri Revaçta!

Bu arada kimler çalışmamış ki *Derbi*'de... At sahibi ve antrenör Aziz Yener... Amatör cokey ve yarış yazarı Sedat Evrenos... Yarış atı sahibi, deniz subayı Yavuz Senemoğlu... Mecmuacı, senarist, romancı Oğuz Özdeş... Yazar, antrenör ve handikapör Cevdet Karataş... Cokey ve antrenör Metin Körmükçü... Teknisyen ve tahminci Saffet Okyar... Veteriner Ragıp Sıral... Ankara muhabiri İsmail Aktaş... Ankara muhabiri Gazanfer Kurt... İzmir muhabiri Adil Tügel... Muhabir Sedat Sezaver...

Ayrıca foto muhabiri olarak da Hilmi Şahenk... Mazhar... Mehmet Sürenkök, İlhan Demirel, Mehmet Biber... Mahmut Küçük... İsmail Hakkı... Bülent Giz... Özkan Şahin... Hamit Kınaytürk...

İyi de, sonunda, 43 yıllık koca bir çınarın devrilmesi gibi yılların *Derbi*'si de kapanmaktan kurtulamamış!

Nimet Üyken derginin kapanma kararını ne gibi bir gerekçeyle verdiğini şöyle ifade ediyor:

- "Eskiden yarış meraklıları bugünküne kıyasla sayıca çok azdı. Buna rağmen okuyucu vasfı yüksek olan bir kitleyi teşkil ediyordu. Yazarlarımız atçılık ve yetiştiricilik konusu ile, özellikle yarışçılık konusunda uzman olan kişilerdi. Zamanla bunların bir kısmı aramızdan ayrıldı; bir kısmı da yazı yazmayı bıraktı. Bunun dışında bayi teşkilâtında büyük değişiklikler oldu. Ve koşu bültenlerinin sayısı hızla arttı. Bu durum bizi zor durumlara sokunca, artık yayınımızı kesmenin doğru olacağına kanaat getirdik."

Günümüzde artık birer yapraklık koşu bültenleri yayımlanıyor. Bültenin bir yüzünde o günkü koşuların programı, arka yüzünde de tahminler ve atların hafta içinde yaptıkları çalışmaların rekorları var... Anlaşılan, ülkedeki okuma alışkanlığı edinememiş insanlar, at yarışlarında da çoğunlukta... Bu bültenlerde ne yarış yerinden röportajlar yapılıyor, ne de eski yarışlar, eski atlar anlatılıyor. Varsa yoksa bahisler, tahminler ve tutulan dereceler... Gazetelerdeki koşu programları da aynı görüşle hazırlanıyor... En büyük gazetenin programında bile koşunun adı önemsenmediği için olmalı, yazılmıyor!

Besbelli elli yılda her şey gibi yarış gazeteciliği de değişmiş. Yazık ki gelişmemiş, sadece değişmiş, o kadar... İnsanın ister istemez "Ner'de eski dergileeer... Ner'de şimdiki bültenler..." diyeceği geliyor

TURGUT KUT

Ahmet Hâşim "Gourmet" mi? Yoksa...

Hâşim, özellikle perhizine hiç dikkat etmemiştir; çünkü güzel yemek yemeyi çok seven ve İstanbul'da nerede neyin yenilebileceğini çok iyi bilen bir gourmet'dir. Bütün dostları onun bu tarafı üzerinde ısrarla dururlar. Yusuf Ziya Ortaç'a göre, Hâşim yemek bahsi açınca en iştahsız ve en tok adamlarda bile bir fil iştihası uyanır. Bir gün sevinçten gözleri ışıldayarak ziyaretine geldiği Yusuf Ziya'yı bir sütçü dükkânına götürebilmek için şöyle dil döker: "Hâce, Virjil'in bütün kırlarını, çiçeklerini bir lokma halinde yemek ister misiniz? Bendenizle beraber beş on adım zahmet ediniz! Şuracığa, Eminönü'nde bir sütçü dükkânına. Orada size bir lüle kaymak ikram edeceğim. Ama siz bir lüle kaymak yemeyeceksiniz, Virjil'in bütün şiirlerini yiyeceksiniz!"

Yusuf Ziya bunları anlattıktan sonra sözlerini şöyle tamamlıyor: "Onun böyle Eminönü'nde Bulgar kaymakçısı, Balıkpazarı'nda Kandiyeli börekçisi, Bahçekapı'da Acem pilavcısı, hasılı İstanbul'un her köşesinde tatlısıyla, tuzlusuyla meşhur bir yeri vardı." Abdülhak Şinasi de arkadaşının obur denecek kadar çok yediğini, seçkin lokantaları değil, yemeklerinin lezzetinden emin olduğu kıyıda köşede kalmış aşçı dükkânlarını ve yağlı yemekleri tercih ettiğini, hatta bir keresinde davetli olduğu bir evde kendisi için itina ile hazırlanmış ev yemekleriyle karnını tıka basa doyurduktan sonra boş bulunup "Keşke Beyazıt'taki falanca lokantada şöyle iyi bir yemek yeseydik!" dediğini anlatır. Hâşim'in daha kötü bir huyu vardır; kil yemekte, hatta bazen dostlarını da bu lezzetli şeyden yemeleri için zorlamaktadır.

Tanpınar da Hâşim'in odasındaki masanın üzerinde mavi bir çanakta kilin eksik olmadığını, zaman zaman ağzına atıp çiğnediğini, misafirlerine de ikram ettiğini, bu ikramı reddedenleri bütün sevimliliğini takınarak "Hele bir tadın, bakın ne kadar memnun olacaksınız, ağzınızın içinde sanki bütün bir peyzaj eriyor" diye kandırmaya çalıştığını ve kandırdığını anlatır. Sonra kile kakule de ilave edilmiş ve Hâşim ziyaretine gelen bütün dostlarına kakuleli kahveler içirmeye başlamıştır. Son derece hassas ve cömert bir ev sahibidir ve en büyük zevklerinden biri dostlarıyla birlikte yemek yemektir. Mütevazı sofrasında her gün birkaç arkadaşı mutlaka bulunur. Her güzel yemeği başlı başına bir sanat eseri olarak görür; ona göre medeniyetlerde mutfağın rolü kütüphaneden aşağı değildir. Domatesli yemeklere, özellikle domatesli pilava düşkündür ve nasıl pişirildiklerini küçük not defterine özenle not etmiş, hatta Frankfurt'ta yattığı hastanenin ahçısına domates yemeği pişirmesini öğretmiştir. Yakın dostu Abdülhak Şinasi'nin aksine bütün meyveleri seven Haşim, doktoru Nuri Fehmi'ye göre kavuna ayrıca düşkündü. Başka bir dostunun "Meyve nefasetinin bire ircaı lazım gelse, üzüm, kavun, şeftali ve portakaldan hangisini tercih edersiniz?" şeklindeki sorusuna "Bunlar müstakil imparatorluklardır, hiçbiri diğeriyle mukayese edilemez!" cevabını vermişse de, kavuna özel bir ilgi duyduğu bu meyve hakkında müstakil bir yazı kaleme almasından anlaşılıyor:

"Sonbahar meyveler mevsimidir. Bu itibarla, hakiki bahar ancak bu mevsimdir. En asil nebatlar mahsullerini bu aylarda yenilecek bir hâle getirir: Üzüm, incir, nar, kavun ilh... gibi."

Perhiz Dönemi

Hastalıkları onu bu büyük zevkinden mahrum eder; doktorların tedavi diye akıllarına gelen ilk şeyin perhiz ol-

masına fena halde içerleyen Hâşim, çocuk gibi, ilaçları içmekte ne kadar nazlanıyorsa gizli gizli yemek yiyip perhizini bozmakta da o kadar kararlıdır; ama hastalık iyice ilerleyip de sevdiği yemeklerden tamamen mahrum kalınca, bütün gourmetliği ile su içmeye yönelir. Masasında irili ufaklı şişelerde İstanbul'un belli başlı kaynak sularından örnekler vardır: Karakulak, Hamidiye, Taşdelen, Çırçır, Kestane, Kısıklı, Halkalı, Kayışdağı, Çamlıca, Kocataş vb. Mina Urgan, Hâşim'in bu sulardan birkaç yudum içmesini istediğini ve "Söyle bakalım bu hangisi?" diye sorduğunu anlatıyor. Bilemeyince Hâşim bütün kaynak suları arasındaki lezzet farklılıklarını anlatmaya başlarmış.

Sıkı perhiz günlerinde kendisinin yiyemediği yemekleri yaptırıp davet ettiği dostlarına ikram eden ve bundan büyük zevk alan Hâşım'in son yazısı da yemekler hakkındadır. *Mülkiye* mecmuasının 26 Mayıs 1933 tarihli birinci sayısında "Yemek" başlığıyla yayımlanan yazısında, Gandi'nin İngilizlerle yaptığı siyasi pazarlıkta güçlüklerle karşılaştıkça oruca sarıldığı için sonunda sarılığa yakalandığından söz ederek Sokrat'ın "Aşk da, kin de beslenmeye muhtaçtır" sözünü nakletmiş, kendisini "et yiyen asil kurdun akrabalığından ot yiyen aptal koyun akrabalığına düşüren" hastalığından yakınıp "sofra örtüsünün mukaddes beyazlığı üstünde kızarmış etlerden muattar kokuların tüttüğü" saate övgüler dizdikten sonra yazısını şöyle noktalamıştır: "Sebzenin zayıflattığı bu satırları yazarken, Gandi'nın aç ve kuru vücudunu düşünüyorum. Gözümün önüne bütün hayat, kudret ve faziletlerinin ölü gibi baygın bıraktığı çorak bir ova geliyor."

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Hâşim, ciddi bir etseverdir; fakat zaman zaman hayvanseverliğinin galip gelerek sebzeye yöneldiği de olur. 1928 yılındaki Paris seyahati sırasında, Fransız mutfağından bıkmış ve sebze yemeklerini özlemeye başlamıştır. Bu özlemini anlattığı "Sebze Yiyiciler" başlıklı yazısında, Fransızların et ve şarap düşkünlüğünü şöyle anlatır: "Yalnız Fransa toprağı üzerinde yaşayanların boğazından, her gün biftek, rumstek, rozbif ve şatobiriyan şeklinde muazzam bir dana, öküz, domuz, keçi, at ve eşek sürüsü geçer ve Seine Nehri genişliğinde de bir şarap nehri bu sürüyü aynı yoldan rakip eder." Bu beslenme tarzı, onu senelerdir bilmediği bir hazım sıhhatine kavuşturmuşsa da, ruhunun "tüylü, dişli ve tırnaklı mahlûka inkılâb ettiğini hissetmek ezâsıyla rahatsız olmaya" başlamıştır. Bir gün camekânında asılı listede hiç et ismi geçmeyen Büyük Güneş adlı bir lokantaya girer. Hayal ettiği sebze cennetini işte bulmuştur. Hiçbir canlının hayatına mal olmayan ve tahammür etmiş hiçbir maddenin karışmadığı zengin bir mönü. Beğendiklerini ısmarlar ve "içinde ibadethane sükûn ve edebinin hüküm sürdüğü bu lokantaya üç gün devam ettikten sonra uzviyetimin tedricen bir masum çocuk uzviyetine döndüğünü, ruhumun artık zehirli tahammürata sahne olmamaya başladığını zevkle" hisseder.

Bu cümleleri okuyan birisi Hâşim'in artık etyemezlikte karar kıldığını düşünebilir; hayır, o yine et lehine bir sonuca varacaktır. Bir süre sadece sebzeyle beslendikten sonra bütün Avrupa halkını "masûm sebzehar milletlere musallat olmuş kanlı ve uzun dişli bir canavar sürüsü" olarak görüp sömürge siyaserini et aramak hırsıyla açıklamaya başlamış ve anlamıştır ki "bütün müsmir hayat hırslarının mahreki ettir ve batîülhareke sebze yiyiciler, etle tegaddi etmeğe alışıncaya kadar pençeli hayvanların âciz bir şikârı olmağa mahkumdur".

Son Dönemi

Hastalığının verdiği korkunç ıstıraba rağmen şiir yazmaya çalışan Hâşim, 1933 yılı içinde üç şiir neşreder: *Bahçe*, *Süvari*, *Ağaç*. Birkaç şiire daha başlamışsa da tamamlamaya vakit bulamamıştır. Bu arada, çoğu dörtlüklerden oluşan üçüncü şiir kitabının hayalini kurmakta ve -Rifat Necdet Evrimer'in verdiği bilgiye göre- Latin şairi Ovidius'tan tercüme ettiği *Sevmek Sanatı*'nı basılması için Maarif Vekaleti'ne göndermek üzere tekrar gözden geçirmektedir. Aynı tercümeden Tanpınar da söz eder, ayrıca Paul Valery'nin *Eupalinos*'unu Türkçe'ye kazandırmak istediğini kaydeder. Ancak sağlığı artık uzun boylu çalışmasına hiç uygun değildir; resmi görevlerini bile yerine getiremeyen şair, yalnız yaşadığı Bahariye'deki evinde bakımsız kaldığı için bir ara Alman Hastanesi'ne yatırılmıştır.

Hâşim'ı Alman Hastanesi'ne götüren dostlarından Yusuf Ziya Ortaç, onun yataktan kalkıp giyinmek için çıktığını, aradan yarım saat geçtiği halde dönmeyince merak-landığını ve zavallı şairi mutfakta akşamdan kalma domatesli pilavı kaşıklarken bulduğunu anlatır. "Ne yapıyorsun Hâşim?" diye telaşlanan dostuna, boynunu büküp mahzun bir eda ile "Bırak Yusuf Ziya, nasıl olsa hastanede tuzsuz kabak haşlamasından başka şey yedirmeyecekler. Ve nasıl olsa öleceğim, bari ağız tadıyla öleyim!" diyen şair, gerçekten bir aylık bir perhizden ve tedaviden sonra yapılacak fazla bir şey olmadığı gerekçesiyle evine gönderilir.

Beşir Ayvazoğlu, *Ömrüm Benim Bir Ateşti. Ahmet Haşim'in Hayatı, Sanatı, Estetiği, Dramı*, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s.284-85; 289-92; 296-97

40'lı Yıllarda Bir Doğu Karadeniz Köyünde

Mütevazı Miras Taksimi

İSMAİL KARA

Köyümde, Güneyce/Rize'de geçirdiğim 2001 yazının tatil günlerinde, yeşile doymak, temiz hava teneffüs etmek, yıl içinde okuyamadığım bazı kitapları okumak dışında ara meşgalelerim yine "mutadı üzre" idi. Bir taraftan köyün derleme sözlüğüne son şeklini vermeye çalışırken[1] bir taraftan da eski mimarî tarzını yansıtan binaların, köyde kullanılan eşyaların fotoğraflarını çekiyor, varlıklı ve tahsilli ailelerin tarihî evraklarına, eski kitaplarına, sararmış fotoğraflarına ulaşmak için vakit ayırıyordum (Serde *Bir Köy Risâlesi* başlıklı kitabı yazmak da var).

Köyle ilgili birçok belgeye, birçok yeni bilgiye, halk kültürüyle alâkalı bazı dinî-folklorik risâleye ve fotoğrafa ulaştım. Bu evraklardan bir kısmı da yazımıza konu olan, mahallemizden merhum Emin Çavuş'un (Alemdar) kendisi ve ailesiyle alâkalı belgeler, fotoğraflar, bir ara köyün muhtarlığını da yapan babası Mustafa'nın mühürleri idi.[2] Bu evrak içinde

Emin Alemdar, İnşaat çavuşuyken.

beni en çok heyecanlandıran Emin Çavuş'un babadan kalma mal ve ev eşyalarının bir kısmını, kardeşi Tahsin'le taksim etmelerinin tutanağı oldu. Belgenin altında şahitler ve imzaları da yer alıyor. Bundan yaklaşık 60 sene önce bir Doğu Karadeniz köylüsünün mal varlığı, "önemli" ev eşyaları ve değerleri konusunda doğrudan veya dolaylı bilgiler, dökümler ve ipuçları veren bu belgeyi okur okumaz yayımlama düşüncesi doğdu ve muhtemel başlıklar sökün etti.

Aşağıda belgenin bütününü mahallî kelimelerin açıklamalarıyla birlikte bulacaksınız.

Emin ve Tahsin'in kız kardeşleri de var. Fakat görüleceği gibi taksimatta onların herhangi bir şekilde adları geçmiyor. Kızkardeşler, ya genellikle yapıldığı gibi kaza merkezine gidip "parmak basarak" karşılıksız veya mütevazı hediyelerle hisselerini erkek kardeşlerine devretmişler veya böyle bir muameleye bile ihtiyaç hissedilmeden devretmiş kabul edilmişler. Ailenin arazi varlığı da var şüphesiz. Fakat arazi taksimatı bu belgede ne yazık ki yer almıyor. Muhtemelen ekili araziler ve otlaklar daha önce veya daha sonra taksim edilmiş ve ayrıca zabta geçirilmiştir.

Yazının başlığında "mütevazı miras" dediğime bakmayın. Bugünden geriye doğru baktığımızda doğru gibi gözüken bir başlık bu. Mirası taksim edilen aile, 40'larda amcaoğullarına göre gerilemiş olmasına rağmen köyün var-

* Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

1 Bildiğim kadarıyla bir köyle sınırlı olarak yapılmış ilk derleme matbu sözlük olan bu çalışma Güneyce/Rize Sözlüğü-Bir Doğu Karadeniz Köyünün Hafızası ve Nâtıkası adıyla Ekim 2001'de Dergâh Yayınları arasında neşredildi.

2 Eski ahşap evlerini betonarme ile yenilediklerinden sonra aileden kalma eski evrak ve eşyaları "temizlerken" talebimiz üzerine bu evrakları bize emanet eden Emin Çavuş'un oğlu Emir Alemdar'a teşekkür ediyorum.

lıklı ve itibarlı sülalelerinden birine, Alemdaroğulları'na, Vahitlar'a mensup. Ev eşyaları arasında iki tanecik de olsa porselen tabağın olması bunun en açık delili olmalı. Porselen tabak deyip geçmeyin, çocukluk hayatım boyunca sadece mahalle camimizin hocası rahmetli Hafız Şaban'ın, caminin oturma yerindeki (mahalli tabirle *dersane*deki) ahşap ve kilitli dolapta itina ile sakladığı porselen tabağı gördüğümü hatırlıyorum (elbette daha sonraki yıllarda onun porselen tabak olduğunu öğrenecektim). Rahmetli hocamızın nefesi kuvvetli ve şifalı idi. Sabah namazından sonra "okunmak" için getirilmiş küçük hasta çocuklar, ruhsal hastalıklara yakalanmış kadınlar (daha ziyade genç kadınlar, gelinler) caminin avlusundaki 5-6 kişinin rahatlıkla oturabileceği uzun "kanepe"de hocayı beklerlerdi. Hoca bazı sorular ve yoklamalarla önce hastaların rahatsızlığını teşhis eder, ondan sonra da hastalığına göre okur, üflerdi. Yarı sesli, heyecanlı ve "istahlı" okurdu (okurken çıkardığı farklı seslerin izleri hâlâ kulağımdadır). Bir kısmına su okuduğu da olurdu. Bazılarına ise bu nadide porselen tabağın içine silinmez kalemle dıştan içe doğru, dairevî olarak *kâse yazar*, sonra da yazdığı âyet ve duaları suyla yıkar ve hastanın tavsiye ettiği zamanlara uygun olarak içmesi için bir kaba koyarak verirdi. Ben de hocanın meraklı takipçisi tabii. Rahmetli mahalle hocamızın hangi tür hastaya hangi âyet ve duaları okuduğunu, kâse yazarken hangi âyet ve duaları, hangi sıra ile yazdığını tespit etmemiş olmama hâlâ vahlanırım.

Başka bölgelerin miras taksiminde büyük ihtimalle görülemeyecek hususlardan biri de gürgen "ağaçlar"ının -evet sadece gürgen ağaçlarının- titizlikle tavsif ve taksimidir. *Petek* (arılı kovan) ve boş kovanların dökümünden de anlaşılabileceği gibi bunun ana sebebi bölgede yaygın olan orman (meşe) arıcılığıyla alakalıdır. Kutru bir-birbuçuk hatta iki metrelik ve asırlık devâsa gürgen ağaçları şüphesiz tahta kerestesi ve odun için de yörenin en dayanıklı ve bereketli ağaçlarıdır. Bir büyük gürgenden tamamı ahşap birkaç odalık tahta, dallarından da bir-iki kış yetecek ateşe dayanıklı, köz tutan (o kadar ki akşam yatarken gürgen közlerini veya yanmakta olan gürgen odununun ucunu küle gömerseniz sabah kalktığınızda canlı köz bulur, dolayısıyla bir kibrit tasarrufuyla ateşi tutuşturursunuz) odun elde etmek işten değil. Fakat orman arıcılığına elverişli bir gürgen ağacı çok kıymetli bir varlıktır ve ancak tabii afetler neticesinde yıkılmış veya kırılmış olması halinde tahta ve odun için işlenir(di). Sadece bunlar için kesilmeleri nadirdi. Çünkü her gürgenin mevkii, yüksekliği, kıvamı ve duruşu (güneş, rüzgâr alıp almaması, önünün açık ve kapalılığı, dallarının kalınlık, açıklık-seyreklik ve müsaitliği vb. dolayısıyla) arılı ve boş kovanlar için elverişli veya cazip olmaz. Her bereketli senede oğul kaçırmayan, güneşe dönük olduğu ve rüzgâra sırtını verdiği için arılı kovanları uzun yıllar yaşayan gürgen ağacına paha biçilir mi? Onların duruşlarına, dallarının sıklık veya seyrekliğine, boyuna, yaprak yoğunluğuna, bulunduğu mevkie göre adları bile vardır: Çapraz, Sufan, Betağaç, Kartağaç, Asmaağaç, Petekluk ağacı, Patoti, Tersbakan, Yanbakan, Dikme, Eğriağaç, Dedekanın ağacı, Çatal, Fidan, Uzunağaç, Büyükağaç, Kısaağaç, Çifteağaç, Beykananın ağacı, Tekağaç...

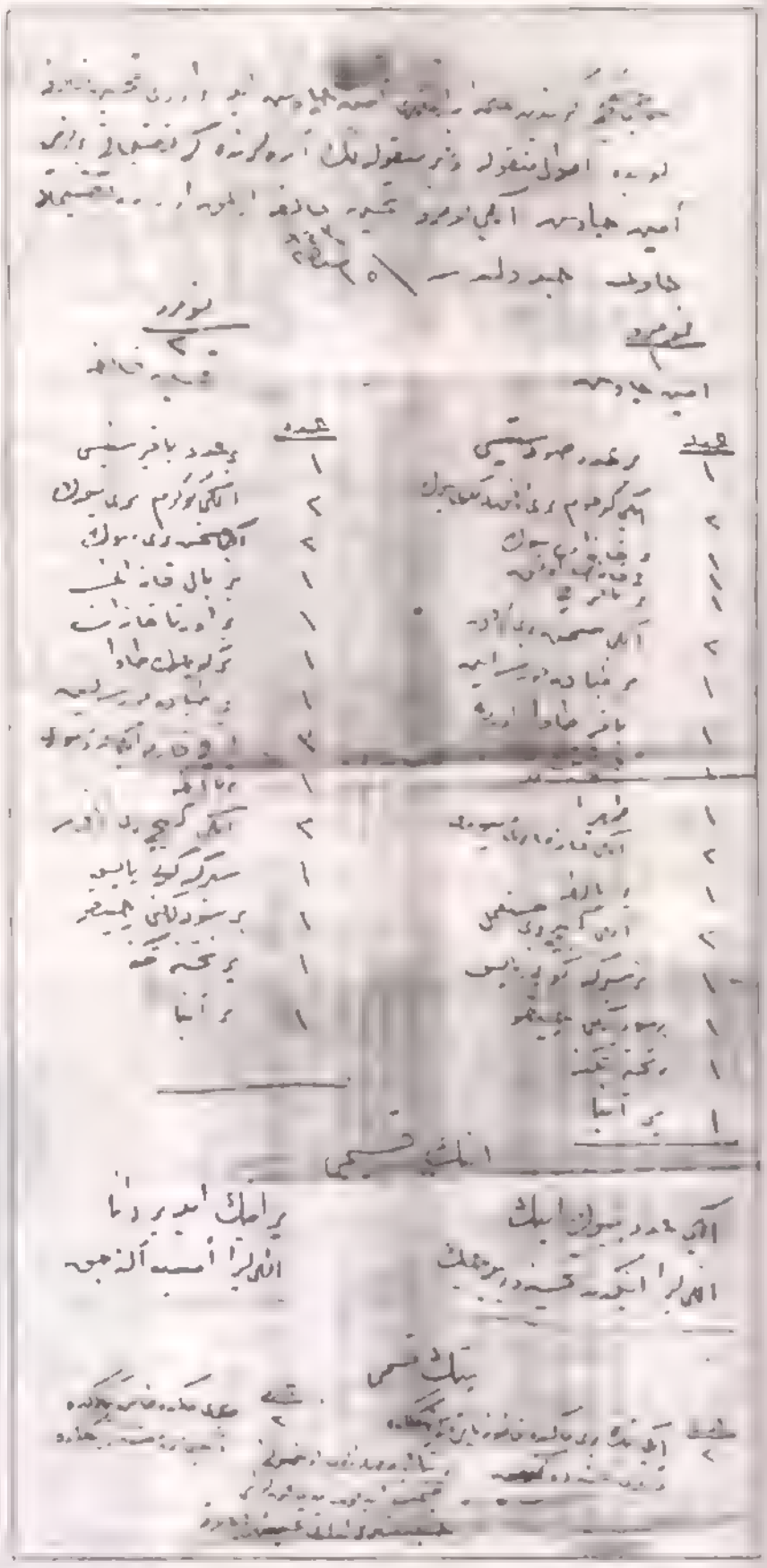

Burada neşrettiğimiz miras tutanağının ilk sayfası.

Köyümüzün orman arıcılığı açısından en bereketli ve balı çok kaliteli olan yeri belgede de geçen Maki (mahalli söylenişi ile *Maçi*) idi. Buranın balını hususi kılan sadece köye göre hayli yüksekte olması değil başka yerde olmayan bollukta ıhlamur ağacı/çiçeği, *komar-tsifin* çiçeği (ormangülünün pembe ve sarı türleri) ve aşısız (mahalli tabirle *yabani*) bodur karayemiş ağacı/çiçeği ihtiva etmesiydi. Bereketli senede Maki'deki bir kovanın kapağını açtığınızda dışarıya yayılan

kuvvetli rayihanın bir tür sarhoş edici etkisi de bu çiçeklerden mütevellitti. Hangi akla hizmettir bilinmez Trabzon Orman Müdürlüğü 80'li yılların sonlarında bu yamaçtaki yüzlerce, asırlık gürgen, çam ve ıhlamur ağacını diplerindeki bodur çalılıklarla birlikte doğradı, kesti, biçti ve taşıdı. Anlayacağınız Orman Müdürlüğü birçok özelliğe sahip bir ormanı herkesin gözü önünde katletti. Onların yerine birkaç yaşında bir tür çam dikti.

Emin Alemdar 1320 (1904)'de Güneyce (eski adları: Hacı Şeyh köyü, Varda)/Rize'de doğdu. Köyde bir müddet muhtarlık da yapmış olan Alemdaroğlu Mustafa b. Miktat'ın oğludur. Köyde Hacı Hafız diye meşhur Sipahioğlu Yusuf Efendi'den[3] hafızlığını tamamladı. Köydeki ilkmektepte okudu. 17. 5. 1341 tarihli ve Dersaadet Süleymaniye Ahz-ı Asker Şubesi'nden kendisine verilen askerlik belgesinde "okur yazar" olduğu da belirtilmektedir. Devlet Demir Yolları'na bağlı olarak Akçadağ/Malatya'da 8 yıl yol çavuşluğu yaptı. Bu yüzden köydeki lakabı Emin Çavuş'tur. 1939'da hastalığı sebebiyle bu görevinden ayrıldı ve bir müddet tedavi gördü. 1954 yılına kadar köyde rençberlikle, Ankara'da inşaatçılıkla uğraştı. Hafız olduğu için 1954 yılında vekil imamlığa geçti, uzun müddet Rize/İkizdere'ye bağlı Şimşirli (Komes) köyünde imamlık yaptı. 1980 yılında emekliye ayrıldı. 12. 8. 1994 tarihinde vefat etti.

Yayımladığımız belgede babadan kalma malları paylaştığı küçük kardeşi ve uzun yıllar Ankara'da kalfalık, inşaat müteahhitliği yapan Tahsin Alemdar ise 1972 yılında vefat etti.

Hacı Şeyh Köyü'nden Alemdaroğulları Emin Çavuş ile biraderi Tahsin Kalfa[nın] köyde[ki] emvâl-i menkule ve gayn menkule[leri]nin aralarındaki taksimatı.
Bir numero Emin Çavuş, iki numero Tahsin Kalfa olmak üzre taksimatı hâvi cedveldir.
Fî 15 Nisan 943.

I. Ev Eşyası

Numero 1 **Emin Çavuş**	**Numero 2** **Tahsin Kalfa**
1 adet su testisi	1 adet bakır sini
2 güğüm -biri ufak diğeri büyük-	2 güğüm -biri büyük-
1 kazan -büyük-	2 sahan -biri büyük-
1 kazan -ufak-	1 bal kazanı[7]
1 bakraç	1 orta kazan
2 sahan -biri ufak-	1 küçük tava
1 tabak -forselin (porselen)-	1 tabak -forselin (porselen)-
1 tava -orta-	3 kazma -iki adet sivri-
1 Çini tepsi	1 balta
1 Tahra	2 kebiç -biri ufak-
2 kazma -biri sivri[4]-	1 Sirke küpü -papes-
1 balta	1 süt leğeni -çinko-
2 kebiç[5] -biri müstamel-	1 tahta tekne
1 sirke küpü -papes[6]-	1 ayna
1 süt leğeni-çinko-	
1 Tahta tekne	
1 ayna	

II. İnek Kısmı

2 adet büyük inek	1 inek ile 1 dana
50 lira inekten Tahsin'e verilecek	50 lira Emin'den alınacak

III. Petek Kısmı

2 petek -biri Maki'da Katona yanındaki peteklukte[8] diğeri Anbet'te-	2 petek -biri Maki'da taş petek- lukte, diğeri Karameşe'deki peteklukte-

Bir petek fazla olup 15 lira kıymet edilip 7,5 lirası hesaptan tenzil edildi, Tahsin'in alaka[sı] kesildi.

1 Köyde ve bölgede çokça hafız yetiştiren bu zatın hal tercümesi ve tedris tarzı için bkz. İsmail Kara, **Kutuz Hoca'nın Hatıraları-Cumhuriyet Devrinde Bir Köy Hocası**, İstanbul, Dergâh Yay., 2000, s. 36-45.

4 Köyde iki türlü kazma kullanılır; biri ağzı yaklaşık 40 cm. uzunluğunda ve dar sivri kazma, diğeri yaklaşık 25 cm. uzunluğunda ve enli çağan kazması. Daha çok taşlı yerlerin kazılmasında kullanılan çift taraflı kazmaya ise çirka denir; bkz. İsmail Kara, **Güneyce/Rize Sözlüğü**, ilgili kelimeler, s. 45, 57.

5 Çebiç: Bal koymak için ıhlamur kerestesinin içi oyularak yapılan, değişik yükseklik ve çaptaki üstü kapaklı silindirik kap; bkz. **a.g.e.**, s. 49.

6 Papes: Ortak; bkz. **a.g.e.**, s. 146.

7 Balın mumlarından ayrılması için kısmen ısıtıldığı büyük kazan; bkz. **a.g.e.**, s. 27.

8 Petekluk: Genellikle büyük gürgen ağaçlarının alt dallarına kestane kerestesinden yapılan ve dolu arı kovanlarının yerleştirildiği yer; bkz. **a.g.e.**, s. 149.

(Üstte) Hacı Şeyh Karyesi Muhtarı mührü, altta Emin Çavuş'un babası Mustafa Alemdar'ın üç muhtarlık mührü.
(Yanda) "Muhendis Mehmed Ata-Emin Avni ve Şeriki İnşaat Şirketi"nin Emin Çavuş'a verdiği 18 Haziran 1928 tarihli bonservis belgesi.

IV. Ağaçlar Kısmı
1. Maki'da

(Kuspir'deki Kotilun ağacı ortak)
Katona yanındaki petekluk ağacı
Karameşe'deki petekluk ağacı
Tikenlik'teki sırta bakan ağaç
Sadık Efendi'nin koltuk ağacı
önünde sırtta olan [gürgen] fidan[ı]
Amucam Dursun'un yeni petekluk
üstünde Çarşu tarafına bakan ağaç
(Kuspir'deki Kotilun ağacı ortak)
Katona altında olan kart ağaç
Taş petekluk ağacı
Avcıoğlu taşının üstünde olan
[gürgen] fidan ağacı
Yol üzerinde olan asma ağaç

[Maki] Kuspir'deki Kotil'in ağacı
ortak

2. Lazes'de

1 Peteklik ağacı
1 Irmak taraftaki ağaç
1 Yol üzerinde çatal ağaç
1 Yukarı yol altındaki ağaç

3. Anbet Civarı

Çatal ağacın alt iskemlesi[9]
1 Lanzi peteklik ağacı
1 Harkın üzerindeki fidan
Çatal ağacın üst iskemlesi
1 Aşağıdaki peteklik ağacı
1 Tahsin'in ağacı

Meydan meşedeki beykana ağacı
ortak

V. Kovanlar Kısmı
I. Maki

Maki'da Katona yanındaki ağaçtaki
kovan[10]
Maki'da Asma [ağaç]taki kovan
Maki'daKarameşe'deki ağacın
kovanı
Maki'da Katona yanında elme
[ölme][11] kovan
Maki'da Dikenlik'te olan kovan
Maki Kuspir'de Kotil'in ağacındaki
kovan
Maki Kuspir'de Kotil'in ağacın
altındaki kovan
Taş peteklik'teki ağaçtaki kovan
Maki'da Katona altındaki kart
ağaç[12]taki kovan
Avcıların tarafında eğri fidandaki
kovan

2. Anbet, Lazes

Koropta[13] hazır olan kovan
Harkın üstünde olan ağaçtaki kovan
Lazes'teki ırmak tarafında olan
kovan
Lazes'teki çatal ağaçtaki kovan
Anbet çatal [ağaç]taki yeni kovan
Lazes'te peteklik ağacındaki kovan
Tahsin'in ağacındaki kovan
Aşağıdaki peteklikteki ağaç.

İşbu taksimatı bizler huzurumuzda yapıldığını tasdik ve imza ederiz.
15 Nisan 943.

Dursun Alemdar (imza) — Hüseyin Alemdar (imza)
Hasan Durmuş (imza) — Ömer Durmuş (imza)
Emin Çavuş (imza)

---

9 İskemle (köydeki telaffuzu: eşçemi): büyük gürgen ağaçlarının yukarı dallarında boş yuvarlak arı kovanlarını koymak için kestane kerestesinden yapılan yer; bkz. a.g.e., s. 75.

10 Kovan veya kurun: genellikle ıhlamur ağacından yapılan boş yuvarlak arı kovanı; bkz. a.g.e., 123.

Orman (meşe) arıcılığında arı kovanlarının verdikleri oğul, sahibi tarafından tutulmaz, oğul istediği kovana gider yerleşir. Bu sebeple gürgen ağaçların alt dallarında arı kovanları, yukarı dallarında ise her sene baharda tamir edilen, temizlenen, rendelenen boş kovanlar bulunur.

11 Elme: Daha önce arı kovanıyken, arıların ölmesi üzerine temizlenerek tekrar gürgen ağaçlarına çekilen boş kovan; bu tür kovanlara oğul arısı daha iyi geldiği için kıymetlidir.

12 Kart ağaç: Kabukları çatlamış, dalları nispeten kırılmış-zayıflamış yaşlı ağaç; a.g.e., s. 108.

13 Korop: Sade, iki katlı yazlık taş-ahşap karışımı ev; bkz. a.g.e., s. 117.

Nâzım Paşa'nın İtibarının İade Edilmesi

KEMAL YAKUT

Nâzım Paşa, II. Meşrutiyet döneminin siyasî çalkantıları içinde politik ihtirasları, askeri alandaki bilgisi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile muhalefet ilişkisine yaklaşımındaki yöntemi nedeniyle dönemin tanıkları ve araştırmacılar tarafından olumlu ve olumsuz olarak farklı biçimlerde değerlendirilmektedir. Biyografisi hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte İstanbul'da doğduğu, Harbiye Mektebi'nin Erkân-ı Harbiye sınıfı'nı 1882'de bitirdikten sonra kurmay yüzbaşı olarak orduya katıldığı ve Tanzimat döneminin ünlü sadrazamlarından Mehmet Emin Ali Paşa'nın kızı Selma Hanım'la evlendiği bilinmektedir.[1] Birçok yazar, Nâzım Paşa'nın II. Abdulhamit tarafından siyasî görüşlerinden dolayı Erzincan'a sürgün edildiğini ve Meşrutiyet'in ilanı üzerine İstanbul'a dönebildiğini belirtmektedir.[2] Gerçekten de Nâzım Paşa ferik rütbesindeyken Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Piyade Dairesi ikinci başkanı ve fahri yaver unvanına sahip bulunduğu bir dönemde[3] "harekat-ı ubuddiyet-şikenanesinden" dolayı tutuklanmış ve Taşkışla Divan-ı Harbi tarafından yargılanarak beş yıl muvakkaten kal'abendliğe ve silk-i askeriyeden tardına mahkum edilmiştir.[4]

Nâzım Paşa.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndüğünde kalabalık bir topluluk tarafından karşılandı ve adeta bir "hürriyet kahramanı" olarak nitelendirildi.[5] Bu iyimser hava içinde "devr-i istibdadın gadrine uğramış"[6] Nâzım Paşa, 13 Ağustos 1908'de Beşinci Ordu Komutanlığı'na getirilmek istenmişse de, bu görevi kabul etmedi.[7] Bunun üzerine merkezi Edirne'de olan İkinci Ordu Komutanlığı'na atandı. Nâzım Paşa,bu görevde bulunduğu süre boyunca, bir yandan Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Ahmet İzzet Paşa tarafından Edirne'nin tahkimine karşı çıkmakla Rumeli'nin kaybedilmesine yol açan kişi olarak eleştirilirken,[8] diğer yandan ise Osmanlı ordusunu yakından tanıyan Goltz Paşa tarafından da "İmparatorluğun en iyi beyinlerinden biri olarak"[9] övüldü.

Siyasî çevreler Nâzım Paşa'nın siyasî ihtiraslarının olmasından yararlanarak, onun ordudaki nüfuzundan yararlanmaya çalıştılar. Sadrazam Kamil Paşa, İTC ile ilişkilerinin gerginleştiği bir dönemde Harbiye ve Bahriye Nazırlarını değiştirmek istemesi ve Harbiye Nezareti'ne Nâ-

* Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.

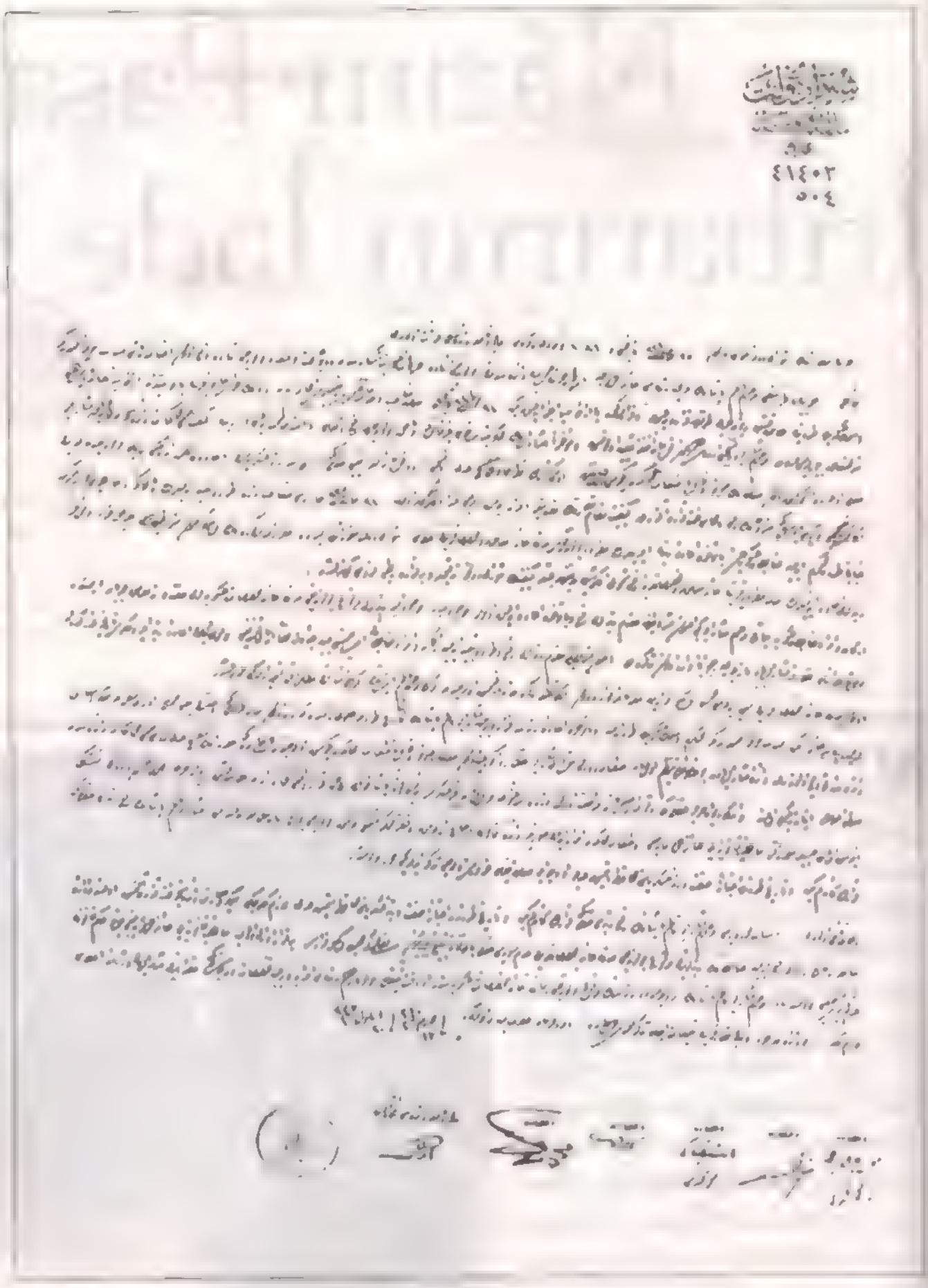

B.O.A., B.E.O. Harbiye Nezareti-Gelen, No: 256 897.

zım Paşa'yı ataması büyük eleştirilere yol açtı.[10] Hüseyin Cahit, gelişmeleri, "Ahrâr Fırkası azasından iki zat hey'et-i vükelâya dahil olmuştur. Bu iki nazırın İttihat ve Terakki Fırkasına muarız olacakları te'min edilebilir. Diğer taraftan şurası da şayan-ı dikkattir ki Rıza Paşa'nın çekilmesi hükümet-i hazırada en kuvvetli istinadgâhlardan birinden cemiyeti mahrum bırakmıştır[11]" şeklinde yorumladı. Kolaylıkla anlaşılabileceği gibi Nâzım Paşa askerî-siyasî yaşantısındaki gelgitleri İTC'nin muhaliflerinden yana tavır koyarak başlattı. *Yeni Gazete*, *İkdam* ve *Volkan* gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi yayın organlarında Nâzım Paşa'yı savunan ve adı etrafında "siyasî efsaneler" içeren yazılar kaleme alındı. Ancak Kamil Paşa Hükümeti'nin düşürülmesi üzerine İstanbul'dan uzaklaştırılarak Bağdat Valiliği'ne gönderildi.[12] 31 Mart Ayaklanması'nın çıkmasından hemen sonra Birinci Ordu Komutanlığı'na getirilen Nâzım Paşa,bu atamayla bir kez daha İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifleriyle yakınlaştı. Özellikle ayaklanma sonrasındaki istikrarsız tutumu çeşitli çevrelerce farklı şekillerde değerlendirildi.[13] İstanbul'daki ayaklanmanın önemli tanıklarından Ahmet İzzet Paşa, 31 Mart'ın çıkmasından Kamil ve Nâzım Paşa'ları birinci derecede sorumlu tutmakta ve bu iki kişinin "faciada önemli roller oynadığından şüphesi olmadığını" belirtir ve "...bu iki zat yalan gerçek İngiliz dostu ve İngiltere himayesinde oldukları zannedildiğinden hürriyet ve vatanperverlik duygusundan mahrum bazı çarpık görüşlüler etkili bir ecnebi yardımı ümidiyle cüretlerini arttırdılar" diye ifade eder.[14]

31 Mart Ayaklanması'nın bastırılması ve İTC ile Mahmut Şevket Paşa arasında oluşan "zoraki birliktelik" sürecinde Nâzım Paşa, siyasî arenada etkili olamadı. Ancak, 1912 yılının haziran-temmuz aylarında İTC'ye karşı geliştirilen Halâskâr Zâbıtân Grubu Olayı'nda, hareketi örgütleyenler "İTC karşısında müstakil bir şahsiyet ve şöhret olarak gördükleri Nâzım Paşa'ya yanaşmışlar"[15] ve onun siyasî-askerî nüfuzundan tekrar yararlanmaya çalışmışlardır. Nâzım Paşa, bu siyasî manevralar sonucunda, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükümeti'nin istifasından sonra kurulan Kamil Paşa Hükümeti'nde ikinci kez Harbiye Nazırlığı'na atandı. İkinci kez harbiye nazırı olan Nâzım Paşa ordudaki önemli görevlere Hâlâskâr Zâbıtân Grubu'na yakınlıklarıyla bilinen kişileri getirdi. Nâzım Paşa'nın bu tutumu, Balkan Savaşı'nın çıkmasından kısa bir süre sonra değişmeye başladı ve İTC üyelerini üstü örtülü bir şekilde desteklemeye, korumaya çalıştığı görüldü.[16] Talat[17] ve Enver Beyler[18] iktidarın yeniden ele geçirilmesi planlarının yapıldığı bir dönemde Nâzım

Nazım Paşa'nın İtibarı İade Ediliyor!

Şura-yı Devlet
Maliye ve Nâfia
Aded
41403
504

Harbiye Nezaretinden Şura-yı Devlete havâle buyurulan 25 Ağustos 1326 tarihli ve 1086 numerolu tezkiresi maliye ve nâfia dairesinde kıraat olundu.

Meâlinde harbiye nazırı esbakı merhum Nâzım Paşanın ferik rütbesini haiz olarak erkân-ı harbiye-i umümiye dairesine memur bulunduğu esnada harekât-ı ubuddiyet-şikenanesinden dolayı taht-ı tevkifde bulunduğu esnada vâkî olan ef'âlinden naşi beş sene muvakkaten kal'abendliğine ve silk-i askeriyeden tardına Taşkışla Divan-ı Harbi tarafından karar verilmiş ve karar-ı mezkür ba irâde-i seniyye icra edilmiş iken 31 Temmuz 324 tarihinde bazı menâsıb ve hidmât-ı askeriyeye tayinleri icâb eden zevatda icrası me'muriyetlerine bilâ-istizan irâde-i seniyye cenâb-ı padişahi şeref-müteallik buyurulduğu sırada merhum müşârün-ileyh Beşinci Ordu-yu Hümayun Kumandanlığına tayin olunmuş ve muahharen müşârün-ileyhde mahkumiyet-ı sabıkası gayr-I kanunî ve nâ-hakk bulunduğuna vâkî ve ifâsı ba-istida taleb edilmesi üzerine keyfiyet mülga muhakemat dairesince lede-l-tedkik müşarün-ileyh hakkında evvelce reva görülmüş olan muamelenin usûlen ve kanunen tabakat-ı muhakemeden geçmemiş olduğundan evvelki kararda nazar-ı kanunda münfesih add ve Beşinci Ordu Kumandanlığına tayini hakkındaki irâde-i seniyye rütbe-i askeriyyenin iâdesini tazmin edeceği bedeliyle bulunduğundan kaydının ona göre tashihi ve künyesi balasındaki meşruhatında dahi imhası taht-ı kararа alınarak keyfiyet makam-ı nezâretinde tasdikine iktirân edilmiş olduğu kayden anlaşılmış olub 31 Mart 325 hadisesini müteâkıb idâreten tard ve te'bid edilenlerin veya muhakeme-i vicahiyesi icra edilmeksizin gıyaben tarda mahkum edilen zabitan-ı askerlyyesine bil-âhire iâde-i rütbe edilenlerin matrüd bulundukları müddete aid maaş ve muhassasâtlarının itası şura-yı devlet mukarrerâtında ise de mukarrerât-ı mezkürenın bu misullü ilân-ı meşrutiyetten beru bi-gayr-ı hakkı tard ve muahharen rütbeleri iâde edilenlerin müddeti matrüdiyetlerine ald maaş ve muhassasâtlarına dahi şumülu anlaşılamadığına bahisle keyfiyetin şura-yı devletçe tedkık ve bir karara rabtı lüzümu gösterilmiştir.

Erkân ve ümera ve zabitan-ı askerlyye meyanında merhum müşarün-ileyh gibi ilan-ı meşrutiyete mukaddem rütbeleri ref' ve bilâ'hâre iâde edilmiş olanlar mevcud mudur mevcud ise rütbeleri merfû' bulunduğu müddete aid muhassasât-ı askeriyyeleri hakkında ne muammele cereyan etmişdir.

Bu cihetlerin inbâsı nezâret-i müşârün-ileyhümaya yazılarak cevaben varid olan tezkiresi ilân-ı meşrutiyete mukaddem rütbelerl ref' ve tard ve te'bid edilmiş erkân ve ümera ve zabitanın esâmisini mübeyyin cedvel leffen Irsâl kılındığı ve mümâ-ileyhüma iâde-i rütbe ile diğer tarihe kadar güzerân olan müddete ald muhassasâtlarının tesviye edilmemesi Meclis-i Vükelâ kararıyla mukaddema şeref-vârid olan iki kıta' tezkirede izbâr kılınmış olduğundan gerek merhum Nâzım Paşanın gerek emsalinin matlûbâtı tesviye edildiği bildirilmiştir.

Ferik rütbesini haiz iken beş sene muvakkaten kal'abendliğe mahkum ve silk-I askeriyeden tard edilmiş ve bilâ'hare iâde-i rütbesine karar verilmiş müşarün ileyh Nâzım Paşanın tarih-i tardıyla afvı arasında güzerân olan müddet zarfındakl vaz'iyyetine tâyînl zımmında evrak-ı müteferri'-i mülkiye ve maarif dairesine tevdi' olunarak daire-i müşârün-ileyhümâdan bu hususda tanzim olunan mazbatamda dahi müteveffâ-ı müşarün-ileyh hakkında reva görülmüş olan muamele usûlen ve kanünen tabakat-ı muhakemeden geçmemiş olduğundan ol babdaki mukarrerâtın münfesih addı lüzümu mülga muhakemat dairesinden mu'tâ ilâmda ityân edilmekde olmasına ve eski Divan-ı Harbler hakkındaki vukuf ve ma'lümâtına mürâcaât olunmak üzere müddeî ve hazır bulunan Temyiz-i Askeriyye Reisi Fuad Paşa tarafından dahi karar-ı vâkıa ittihaz eden Taşkışla Divan-ı Harbi usûl ve kanün dairesinde teşekkül etmemiş olması sebebiyle mukarrerâtı mahiyet-i kanûnlyeye haiz olamayacağı ve tabakat-ı muhakemeden Imrâr edilmek suretiyle daire-i kanuna ircâ edilmemiş ve kaziyye-i mahkeme teşkil etmemiş bulunduğu yolunda beyân-ı mütalaa edilmesine mebni müşarün-lleyh Nâzım Paşanın ref'-i rütbesi hakkındaki kararın ke-en-lem-yekün ve tarih-i tardından itibaren sınıf ve rütbe-i askeriyesi muhafaza etmiş addıyla o veche ile muamele ifâsı zarurî olduğu tezekkür edildiği muharrer bulunmuşdur.

Icâbı teemmül olundu. Esbab-ı muharrereye mebni merhum müşarün-lleyh Nâzım Paşanın ref'-i rütbesi hakkındaki kararın ke-en-lem-yekün ve tarih-i tardından itibaren sınıf ve rütbe-i askeriyesini muhafaza etmiş addı lazım geleceği mülkiye ve maarif dairesince taht-ı karara alınmış olmasına ve idâre-i sabıka zımnında rütbeleri ref' edilmiş zabitanın rütbelerinin merfû' bulunduğu müddete aid muhassasâtlarının adem-i tesviyesi hakkında bilâ-ittlhaz teblig buyurulmasına sâlif-üz-zikr Meclis-i Vükelâ kararı bir kararı idârî olub mahiyet-i kanuniyeye haiz olamayacağı cihette hükm-i kanûna adem-i teessürü tabîî bulunmasına binaen merhum müşarün-ileyh Nâzım Paşanın ber-vech mürür rütbesinin merfû' bulunduğu zamana aid muhassasât-ı askeriyesinden o vakit açıkda bulunan hem rütbesi ümeraya verilmiş tahsîsât derecesindeki mikdannın müşarün-ileyh veresesine itası lazım gelir.

Bu dairede harbiye ve maliye nezaretlerinin tebllgatı ifâsı tezekkür kılındı ol babda emr ü ferman hazret-i menleh-ül emrindedir

17 Muharrem 340/ 20 Eylül 337
Imzalar

Paşa ile görüştüler. Özellikle Enver Paşa'nın 10 Ocak 1913 tarihli mektubunda, Nâzım Paşa ile olan ilişki tüm açıklığı ile ortaya çıkmaktadır: "Devlet ve memleketimin istikbalini kurtarmak için, iktidara güçlü bir hey'et-i vükela getirmeyi düşündüm. Nâzım Paşa sadr-ı azam ve Harbiye Nazırı olarak çok büyük bir gücü kendinde toplasın istedim. Çünkü her şeye rağmen şu sıra dürüst ve enerjik hareket etme kabiliyetinde olan tek adamın o olduğunu görüyorum. ... Biraz tereddüt ettikten sonra kabul etti Nâzım Paşa".[19] İki tarafa da iktidarın kapısını aralayacak bu darbe planının uygulamaya konulması sırasında Nâzım Paşa öldürüldü. Bab-ı Âli Baskını'nda Nâzım Paşa'nın niçin ve nasıl öldürüldüğü esrarını korumakla birlikte, günümüze kadar birbirinden çok farklı görüşler öne sürüldü. Enver Paşa, "her şey bana rağmen ve arzum hilafına oldu ama oldu" diyerek, olayın farklı boyutlarına dikkati çekmektedir.[20] Genel olarak İttihatçılar olayı kaza olarak niteleme çabasındadırlar. Nâzım Paşa'yı kimin öldürdüğü konusunda ise İTC fedailerinden Yakub Cemil[21] ve Mustafa Nacip Bey'in adı geçmektedir.[22] Rıza Tevfik ise, Nâzım Paşa'ya ilk kurşunu atanın Enver Bey olduğunun rivayet edildiğinin altını çizer.[23] Polis Müdür-ü Umumisi Azmi Bey tarafından hazırlanan tarihsiz bir fezleke de ise olayın "fail-i meçhul" cinayetler arasına sokulduğu görülmektedir.[24] İTC, Nâzım Paşa'nın cenazesine sahip çıkarak, en üst düzeydeki sivil-askerî erkân ile yabancı devletlerin askerî ateşelerinin katılımını sağlayarak, parlak bir tören düzenledi.[25] Bu tavrı takınmalarında tepkileri azaltma çabası yattığı düşünülebilir.

Nâzım Paşa, ölümünün ardından, İTC muhalifleri tarafından "şehit" olarak nitelendirildi. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra İzmir'de çıkan *Türk Gazetesi*'ne gönderilen bir telgrafta, Nâzım Paşa gibi büyük bir askerîn katillerinin bulunmamasına karşılık, "zü-l-cenaheyn" bir sadrazamın katillerinin araştırılmasının halkın nazarında adaleti ve eşitliği zedelediği açıklandı.[26]

Nâzım Paşa'nın ölümünden sonra itibarının iadesi için çalışmalar başlatıldı. Çevrim yazısını verdiğimiz belgeden de anlaşıldığı gibi, Meşrutiyet'in ilanından sonra Nâzım Paşa, mahkûmiyetinin "gayri kanuni ve na-hakk" olduğunu öne sürerek itibarının iade edilmesi için gerçekleştirmiş olduğu ve yaşamında sonuçlanmayan başvuru, mütareke döneminde tekrar ele alındı. Bunun üzerine Meşrutiyet'te başlayıp mütareke döneminde noktalanan bu başvuru sonucunda, Taşkışla Divan-ı Harbi'nin "usul ve kanun dairesinde teşekkül etmemiş" olduğu ve bu nedenle verdiği kararın hukukî olamayacağı kabul edildi. Bu hükmün verilmesiyle, II. Abdülhamit rejiminde benzer biçimde mahkûm olanların da siyasî ve hukukî olarak aklandığı ve itibarının iade edildiği sonucu çıkarabiliriz.

NOTLAR

1 Kaynaklar, Nâzım Paşa'nın doğum tarihi hakkında bir tarih vermemektedirler.. Kısa biyografisi için bkz. **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**. C.2. YKY, İstanbul; 1999,s. 354; Nâzım Paşa'nın torunu Emekli Öğretmen Nazime Antep'in ölüm ilanında biyografisine ve aile bireylerine ilişkin yeni bilgiler yer almaktadır. Bkz. **Cumhuriyet**, 5 Kasım 2000. s.9

2 Asaf Tugay, **İbret**. C. 2, Yörük Matbaası ve Yayınevi, İstanbu. 1962, s. 245 v.d.; Ahmet Turan Alkan, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset**. Cedit Neşriyat. Ankara, 1992, s.203

3 Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, C-1, (Haz: Süheyl İzzet Furgaç), Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, s.24

4 B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti- Gelen, No: 256897

5 Asaf Tugay, a.g.e., s.245

6 A.g.e., s. 245; Alkan, a.g.e., s. 203

7 B.O.A., B.E.O., Harbiye Nezareti- Gelen, No: 256897

8 Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., s.47; Asaf Tugay, a.g.e., s. 252-253

9 Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, (Çev: Ayda Erbal), İletişim yayınları, İstanbul, 1995, s.209

10 Kamil Paşa, Bahriye Nezareti'ne Hüsnü Paşa'yı, Harbiye Nezareti'ne ise Nâzım Paşa'yı atadı.

11 Hüseyin Cahit, "Tebdil-i Vükela", Tanin, 30 Kanun-ı sani 1324, No: 192, s.1

12 Asaf Tugay, a.g.e., s.

13 A.g.e., s. 265.

14 Ahmet İzzet Paşa, a.g.e., 69-70,74; Ahmet İzzet Paşa, Nâzım Paşa'nın Harbiye Nezareti'nden ayrıldıktan sonra eski Stokholm elçisi Şerif Paşa'nın geçici olarak kendisine tahsis ettiği konağında oturması, konakta muhalifelerin katıldığı toplantılar yapması ve ayaklanma çıkmasından birkaç gün önce evini Büyükada'ya taşıması şüpheleri güçlendirdiğini belirtmektedir. Bkz. a.g.e., s.74

15 Ali Birinci, **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s.169

16 **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, (Yayına Hazırlayan. M. Şükrü Hanioğlu), Der Yayınları, İstanbul. 1989. s.217. Bazı örnekler için bkz. Alkan, a.g.e., s.205-206

17 Hüseyin Cahit Yalçın, **Tanıdıklarım**, (Yayına Hazırlayan: Cemil Koçak), YKY, İstanbul, 2001, s. 44.

18 **Kendi Mektuplarında Enver Paşa**, s.220.

19 **A.g.e.**, s.220.

20 **A.g.e.**, s.225.

21 Hüsameddin Ertürk, **İki Devrin Perde Arkası**, (Yazan: Samih Nazif Tansu), Pınar Yayınevi, İstanbul, 1964, s.98 99.

22 **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, C-2, s. 354.

23 Rıza Tevfik, **Biraz da Ben Konuşayım**, (Yayına Hazırlayan: Abdullah Uçman), İletişim Yayınları, İstanbul; 1993, s.172.

24 Atase Arşivi'nde bulunan bu belgeyi işaret eden Şerafettin Turan, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Ordu-Yönetim İlişkileri", **İkinci Askerî Tarih Semineri**, Genkur. Atase Yayınları, Ankara,1985 s. 77.

25 Cemal Paşa, **Hatıralar**. "İttihat-Terakki ve Birinci Dünya Harbi". (Haz.: Behçet Cemal), Selek Yayınları, İstanbul, 1959, s. 21.

26 Kemal Yakut, Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 1998, s, 328.

Gündemdeki

TARİH

ORHAN KOLOĞLU

"Türkler" ve Akdenizlilik

Geçenlerde Prof. İlber Ortaylı televizyondaki bir söyleşisinde henüz tarihimizi yazmamış olduğumuzu söyledi. Hatta genel kapsamda Hammer'i aşamamış olduğumuzdan bahsetti. Tabii ki bu, Türk tarihçiliğinin Osmanlı'dan pek sınırlı devraldığı yapının cumhuriyet döneminde önemli adımlar atmadığı anlamını taşımıyor. Ancak çok zengin olan geçmişimizin, sayılan yüz milyonlarla ifade edilen belgelerinin hepsi gün ışığına çıkmadan işi tamamlamaya imkân olmadığı da bir gerçek. Ayrıca, beş düzineye erişen ilişkili bulunduğumuz toplumların katkısı da gerekli olduğundan daha da sabretmemiz gerektiği kolayca anlaşılıyor. Unutmayalım ki bunların her birinin kendini çevreye değil de merkeze koyma tutkusu yüzünden katkılarından yararlanmak da istenilen hızda olmuyor.

Önce Anadolu ile sınırlı olarak başlatılan çabalarımız şimdi daha kapsamlı hale gelmeye başladı. Yeni Türkiye Yayın Merkezi'nin Başbakanlık Tanıtma Fonu'nun da desteğiyle hazırlattığı 21 ciltlik **Türkler** isimli eser bu açıdan sınırları aşan bir nitelik taşıyor. Eski Milli Eğitim Bakanlarından Hasan Celâl Güzel, Prof. Kemal Çiçek ve Prof. Salim Koca'nın editörlüğünü, Prof. Yusuf Halaçoğlu'nun yayın kurulu başkanlığını, Prof. Halil İnalcık'ın da yayın danışmanlığını yaptığı eser toplam 21 bin sayfayı dolduruyor. Ayrıca 6 cilt olarak İngilizce **The Turks** adıyla özetlendiği (6000 sayfa) ve kronolojik tasnifle 10 cilt olarak da (8000 sayfa) düzenlendiği anlaşılıyor.

Eserde yer verilen 1623 makaleden 375'i yurtdışından, 1248'i ise bizim araştırmacılardan gelmiş. Eski üstat hocaların klasikleşmiş bazı makalelerine de yer verilmiş, ancak çoğunluğu son araştırmalara dayanan incelemeler oluşturuyor.

Türklerin geçmişini tarih öncesinden alıp 21. yüzyıla kadar getiren ve ayrı birimler olsa da tanıtmayı hedefleyen çalışmayı, benim her konuda kendi başıma değerlendirmem haddimi aşmak olur. Ancak bazı yeni bilgiler içerdiği de kolayca fark ediliyor. Özellikle Sosyalist Blok'un kapalılığı döneminde erişemediğimiz Orta Asya Türklerine ait bir zenginlik bahis konusu. Ayrıca son kırk yıldaki göçler sonucunda Batı âleminde beliren Türk yerleşimlerine ait bilgiler de mevcut. Bazı saptamalar dikkatlerden kaçmıyor:

- Türkler 16'sı büyük 113 devlet kurmuşlardır.

- İlk Türk adı taşıyan devlet Göktürklerinkidir, ikinci olarak kullanılışı Atatürk ile Türkiye Cumhuriyeti'ndedir.

- Halil İnalcık'ın makalesindeki "Osmanlı Bizans ile birlikte 1500 yıllık bir tarihî bölge geleneğini temsil eder" kaydı özel bir bakış gerektiğini anımsatıyor.

- Kürtlerin aslında "Dağ Türkleri" olduğu yolundaki aşırı milliyetçi tezin dışlanması ve Türkiye ile Azerbaycan'daki Kürt nüfusunun hesaba katılması, "devlet kuruluşları tarafından da desteklenen bir eserde ilk kez rastlanan bir yaklaşım olarak" ilgi çekiyor (**Zaman**, 22.4.2002, N.Çakır-A.Aydın yazısı).

- İlk Müslüman Türk devleti olarak Karahanlıların değil de İtil Bulgar Hanlığı'nın belirtilmesi de bir yenilik.

Eserin, 1990 sonrasında başlatılmış olan Orta Asya'ya yönelişin etkisini taşıması cihetiyle, o yönde bir ağırlık taşıması doğal. Sosyalist Blok'un çözülmesinden önce birkaç kez ziyaret ettiğim o ülkelerde Türk kökenli tarihçilerin en büyük yakınmalarının kendileriyle yeterince ilgilenmememiz olduğunu anımsarım. Bu girişimle bir telafi yoluna yönelindiği anlaşılıyor. Dolayısıyla olumlu bir girişim. Eksikleri varsa uzmanlan tamamlamaya yöneleceklerdir. Ben bir alanda uyarıda bulunmakla yetineceğim.

8-11 Mayıs tarihleri arasında Cezayir'de 9. COPEAM (Conference Permanente de l'Audiovisuel Mediterranéen - Akdeniz Görsel-İşitsel Devamlı Konferansı) toplandı. İsmine bakarak tarihçilikle ilgisi bulunmadığı, sadece medyaya ait olduğu düşünülebilir. Katılımda medyacıların çoğunlukta olması bu iddiaya hak verdirebilir, ancak amacın bir Akdeniz kültürü ve kişiliği oluşturmak için tarihe dayalı araştırmalar yapmak ve bunların medya aracılığıyla toplumlara yansıtılması olduğu düşünülürse, girişimin önemi anlaşılır.

Toplantıda üç gün süren özel bir bölümün tartışmalarına tarihçiler katıldı ve on binlerce yıllık geçmişi olan Akdeniz kültürünün bir senteze ulaştırılması için neler yapılması gerektiği konuşuldu. Bir Akdeniz ansiklopedisinin yayımı karara bağlandı. Çok garip şekilde bu toplantıda sadece bir tek Türk vardı. Ama ben Türkiye'den bir kurumun temsilcisi olarak değil, merkezi Roma'da bulunan SIHMED'in (Akdeniz Tarihçileri Cemiyeti) Başkanı Prof. Salvatore Bono'nun önerisi üzerine COPEAM tarafından davet edilmiştim. Konferansın 8. toplantısının yapıldığı Selanik'teki konuşmasında Bono konuyu şöyle açıklamıştı:

"Tarih sadece yaşanmış deneyim, anı değildir... Aksine gelecek için, siyasî-sosyal projelerin gerçekleştirilmesi yolunda bir araç sayılması gerektiğini, ağırlığı olduğunu, vazgeçilemez olduğunu ispatlamaya çalışacağım. Bize Akdeniz'i öğreten tarihçi Fernand Braudel oldu. Deniz olarak Akdeniz bütün Avrupa'ya, Atlantik'ten Moskova'ya, Sahra'dan Baltık'a, Cebelitank'tan Basra

Körfezi'ne kadar yayılmıştır. Akdeniz, denize ulaşan ve denizden her tarafa yayılan halkların ve kültürlerin tarihidir. Her bireye, etnik ve kültürel gruba, bir kentin, bir bölgenin, bir devletin halkına özgü sayısız kimliklerden ayrı olarak bir Akdeniz kişiliğini oluşturmalı, bir ruh kazandırmalıyız. Ve bu kişiliğe gerekli malzemeyi tarihten başka bir yerde bulamayız. ... Unutmayalım ki Akdeniz'in kesiksiz bir tarihi vardır. Bu tarih sayısız ve değişik uygarlıklardan, çoğu kez çok uzaklardan gelen, Afrika sahrasından, Mezopotamya nehirlerinden, Asya steplerinden ve daha sonra Orta ve Kuzey Avrupa'nın ormanlarından gelen katkıları almıştır... Bu bilincin oluşması için "görsel-işitsel"in önemini biz tarihçiler iyi biliyoruz."

Türkler kitabında bana eksik görünen Akdeniz'e vurduğumuz damganın zayıflığı oldu. Sadece Profesör Atilla Çetin'in "Garp Ocaklarında Türk Varlığı" başlıklı dokuz sayfalık incelemesi (Cilt 9, s.926-935) bir bilgi veriyor. Daha çok savaş tarihi anlatılmış. Oysa mimariden dile, ev yaşamına, inançlara kadar pek çok alanda damgamız var ve Balkanlar'dakilerin yanı sıra Magreb kadar Doğu Akdeniz'de de mevcut. Daha da önemlisi, o Akdeniz kişiliği bütün dünyaya yayılmıştır. Selanik'teki 8. konferansta Yunanistan'ın Makedonya ve Trakya Bakanı Yorgos Paşalidis şunları anımsatmıştı:

"Akdeniz üç kıtadan -Avrupa, Asya, Afrika- hareket edip sonra dünyaya yayılan sayısız kültürün annesidir... İmparatorlukların çoğu burada belirdi. Akdeniz onların tiyatrosu oldu... Genç ülkeler teknolojiye yatırım yapıp, tarih ve kültürün yüklerinden kurtulmayı tercih ediyorlar. Örneğin Birleşik Amerika gibi. Biz Akdenizliler ise kimliğimizi inkâr etmeden, annemizi unutmadan aynı bilgileri kullanabiliriz."

Akdeniz üzerine başka toplantılar da yapılıyor. 25-28 Ekim 2000'de Hatay'da "Ortadoğu'da Osmanlı dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni" yapılmıştı. Sunulan 42 bildiri Suriye, Mısır, Hicaz ağırlıklı olarak sanat ve kültür damgasını yansıtıyordu. Bu yıl Mısır'da da Fransızların düzenlediği Ortadoğu'da kırsal kesim üzerine toplantı yapıldı. Avrupa Birliği ve Akdeniz ülkeleri arasındaki işbirliğinin kültürel ortaklığını hedefleyen tarihsel "Mirasın Korunması Projesi" çerçevesindeki "Akdeniz Ülkelerinden 20 Örnek Sergisi" Almanya'dan sonra, geçtiğimiz mayıs ayında İstanbul'da Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde açıldı.

Sorunun sadece Akdeniz kültür ve kişiliğini oluşturacak tarih araştırmalarına yönelmek olmadığını -bunlar çoğu kez kendi aramızda kalmaktadır- aynı zamanda kitlelere yansımasını sağlayacak radyo, televizyon, sinema gibi iletişim araçlarıyla yoğun şekilde ulaştırılacak bir özelliğe sahip olmaları gerektiğini de göz ardı edemeyiz.

9. toplantısını yapan COPEAM'ın çabalarını izleyen hiçbir Türk gözlemcinin -gerek tarihçi gerekse medya mensubu olarak- bulunmamasını anlayamadığımı itiraf etmeliyim. Orta Asya ile bağları aramanın karşısında değilim, hatta ihmalimizi telafi için üzerine gidilmesinden de yanayım, ama bunun geliştirilmekte olan "Mediterraneity = Mediterranéité = Akdenizlilik" oluşumunun içinde yer almamıza engel teşkil edeceğini sanmıyorum. Aksine büyük hata olur.

Tarih boyunca Türklerin soyağacı.

KİTAP DAĞARCIĞI

Türk-Arap İlişkileri

ORHAN KOLOĞLU

Hayber'de Türk Cengi

EŞREF KUŞÇUBAŞI
Yayına Hazırlayan: PHİLİP STODDARD VE BASRİ DANIŞMAN

İstanbul, 1997, Arba Yay., s.296,
ISBN 975-391-035-5

Teşkilat-ı Mahsusa'nın önde gelen elemanlarından Kuşçubaşı'nın, Birinci Dünya Savaşı sırasında Yemen'deki sanılmış Türk ordusuna para ulaştırmak göreviyle çıktığı seferde, Şerif Hüseyin'in ayaklanmasıyla karşılaşışı, esir oluşu ve olayların perde gerisini yansıtan anılar. Efsaneleştirilen Teşkilat-ı Mahsusa'nın gerçek yapısını anlamak için önemli bir eser. Kitabın son 51 sayfası, araştırıcılar için önemli biyografiler ve belgelere ayrılmıştır.

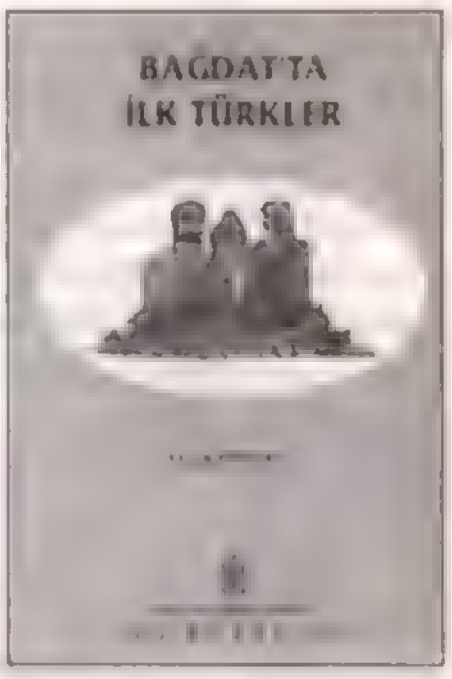

Bağdat'ta İlk Türkler

EKREM PAMUKÇU

Ankara, Kültür Bak. 1994, s.315,
ISBN 975-17-1414-1

Türklerin 7. yüzyılda İslâmla ilk karşılaşmasını özetledikten sonra yazar Abbasi Devleti'nin ilk dönemindeki (749-861) rolünü inceliyor. Kitap esas olarak iki kısımdan oluşuyor. Birinci kısımda "Siyasî ve askerî alandaki katkılarıyla Hilafet ordusunda komutanlık yapan 12 Türki"nin biyografileri var. İkinci bölüm ilim ve kültür hayatındaki Türkleri ve katkılarını yansıtmaya ayrılmış, burada da on kişi var. Yazar bunlarla Türklerin daha sonraki cihan imparatorluğuna hazırlıklarının başladığını ileri sürüyor.

Bedevi Lavrens, Arap Türk

ORHAN KOLOĞLU

İstanbul, 1993, Arba Yay., s.272

Siyasi amaçlarla ve görevine devam eden gerçek ajanları teşhir etmemek için İngiliz (Birleşik Krallık) istihbarat örgütlerinin ön planda göstermeye özen gösterdiği Lavrens'in gerçek niteliğini yansıtan bir çalışma. Kitap İngiliz istihbarat örgütlerinin çeşitli Arap gruplarıyla ayrı ayrı nasıl ilişkiler kurduğunu, genel politikaya göre gerektiğinde nasıl birinin öne çıkarılıp diğerinin geri çekildiğini anlatıyor. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arap ihtilalini hazırlamak için İngiliz malî kaynaklarının bölgedeki etkenliği de, hem Batı hem de Arap kaynaklarına göre yansıtılıyor.

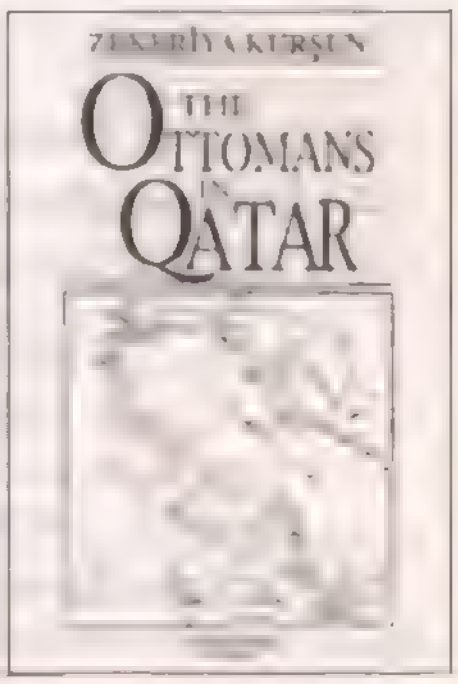

The Ottomans in Qatar

ZEKERİYA KURŞUN

İstanbul, 2002, İsis Press. s.238,
ISBN 975-428-213-7

İkinci başlığında "Basra Körfezinde İngiliz-Osmanlı Çatışmalarının Tarihi" kaydını taşıyan eser Türk, İngiliz kaynaklarıyla yazarın Katar'a ziyareti sırasında sağladığı yerel kaynaklara dayanıyor. Son 46 sayfası belgelere ve haritalara ayrılmış olan eser başlıca üç bölümden oluşuyor: 1) Katar'ın Osmanlı Devleti'ne bağlılığını açıklaması. 2) Katar ve Bahreyn için İngiliz-Osmanlı çatışmasının boyutları. 3) Katar'da Osmanlı yönetiminin yapısı.

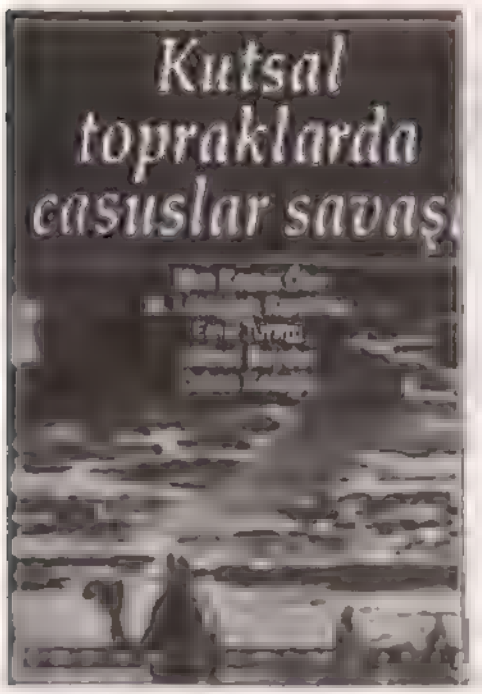

Kutsal Topraklarda Casuslar Savaşı

M. KEMAL ÖKE, L. KARAMAN, EMİR TURAN, MİTHAT BAYDUR, ORHAN KOLOĞLU

İstanbul, 1995, İrfan Yay., s.196, ISBN 975-371-036-4

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı'nın ilan ettiği cihada karşılık İngiliz (Birleşik Krallık) istihbarat örgütlerinin en ünlü isimlerinin çalışmaları hakkında 7 makaleden oluşuyor. Öke'nin genel bir casuslar savaşı bölümünden sonra Irvin Shakespeare, G.E. Leachman, Gertrude Bell, T.E. Lawrence ve St. John Philby'nin faaliyetleri aktarılıyor. O dönemde Ortadoğu'da görev yapan Alman ajanlarından Alois Musil'e de bir bölüm ayrılmış. Konu Filistin'le sınırlandırılmış olduğu için, İran ve Afganistan'da görev yapmış olan Alman ajanlarından bahis yok.

Yemen'de Türkler

ZEKİ EHİLOĞLU

İstanbul, 2001, Kitabevi, s.284, ISBN 975-7321-45-1

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında memur olarak yedi yıl Yemen'de kalan ve de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından da esarete düşen Ehiloğlu'nun anıları. Genelde askerlerin gönderildiği bu eyalete kendi isteğiyle giden nadir sivil kişilerden olan anıların sahibi, belgelerden çok değeri büyük izlenimlerini aktarıyor. İlk önce 1955'te kitap halinde yayımlanan kitabın özelliğini, yazarın aynı dönemde Yemen'de birlikte bulunduğu beş arkadaşının anılarını da eklemesi ve de tecrübeli bazı düşünürlerin uyarılarıyla başka kaynakları da katmış olması oluşturuyor.

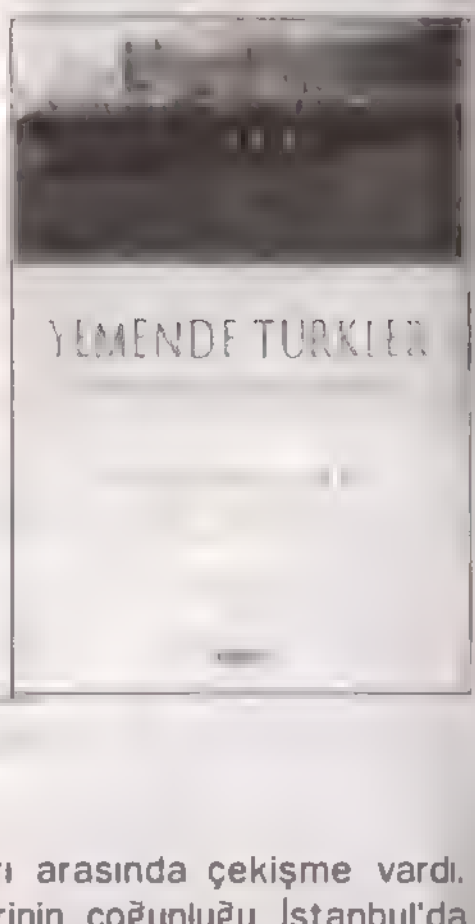

Irak ve Kemalizm Hareketi

QASSAM KH. AL-JUMAİLY
İZZET ÖZTOPRAK

Ankara, 1999, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., ISBN 975-16-1116-4

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede Irak'ta da bağımsızlık yanlılarıyla İngiliz himayesi yanlıları arasında çekişme vardı. Irak düşünürlerinin çoğunluğu İstanbul'da eğitim görmüş kişiler olduklarından ve ayrıca bir de kalabalık Türk cemaati bulunduğundan, Kemalist eylemin etkisini hissettirmesi doğaldı. Çalışmanın özelliğini, Türk ve Batı (İngiliz, Fransız, Rus) kaynaklarının yanı sıra ülkemizde pek bilinmeyen Arap, başlıca Irak arşiv kaynakları ve anılarının kullanılmış olması oluşturuyor.

Osmanlı-İtalyan Savaşında İttihatçılar, Masonlar ve Sosyalist Enternasyonal

ORHAN KOLOĞLU

Ankara, 1999, Ümit Yay., s.199, ISBN 975-7115-64-9

Afrika'nın paylaşılması için 1880'lerde Avrupa devletleri arasında başlayan pazarlıklar sırasında İtalya'nın Libya ile ilgilenmeye başlamasından 1911'deki saldırısıyla işgaline kadar geçen sürede, İtalyan ve Osmanlılarla Avrupa'nın savaş karşıtı çevrelerinde fikirlerin gelişmesi işleniyor. Yıllarca ekonomik, barışçı sızma politikası izleyen İtalya elinden kaçıracağı korkusuyla saldırıya geçerken, buna karşı çıkan Masonların milliyetçiliğe teslim olması, Sosyalist Enternasyonal'in ise sesini işittiremez hale gelişi aktarılmaktadır.

KİTABİYAT

Karadeniz Çalışmalarına Yeni Bir Katkı

ARZU ÖZTÜRKMEN

Karadeniz üzerine Türkçe yazılmış çalışmaların sayısı son on yıl içinde belli bir artış göstermişse de,[1] bu alan hem tarihsel hem de sosyolojik bakış açılarıyla yazılmış daha çok araştırma bekliyor. *Giresun Tarihi Yazıları*, yerel tarih araştırmacısı Ayhan Yüksel'in 20 yıldır titizlikle sürdürdüğü araştırmalarını toplu olarak derlediği bir kitap. Giresun ve çevresinin sosyal ve iktisadî tarihiyle birlikte folklorunu da kapsayan bu çalışma, pek çok arşiv belgesini gün ışığına çıkarırken, konularının özgünlüğü ile de dikkati çekiyor. Giresun'un daha önceleri Feridun Emecen'in çalışmalarıyla tanıdığımız tarihi üzerine yayımlanan bu yeni çalışma, esasen, Ayhan Yüksel'in uzun soluklu araştırma sürecinde değişik gazete, dergi ve kitaplarda yayımlanmış yazılarını kapsıyor.

Giresun Tarihi Yazıları'nın bir kısmı, Salnameler, Şer'iye Sicil Defterleri, Tereke ler ve Nüfus Yoklama Defterleri ışığında Giresun'la birlikte, Giresun civarının önemli yerleşim merkezlerinden olan Görele, Tirebolu, Espiye, Alucra ve Şebinkarahisar'ın yerel tarihine dair önemli bilgiler veriyor. Yüksel, Osmanlı tarihçiliğine aşina olmayanları da gözeterek, kullandığı her kaynağın ne olduğu konusunda okuyucusunu aydınlatarak, kitabın daha yaygın bir kitleye ulaşmasını amaçlıyor.

Ayhan Yüksel

Giresun Tarihi Yazıları-I

Kitabevi Yayınları, 2002, 360 sayfa, ISBN 9757 32 16 56.

Yazıların bir kısmı, Karadeniz Bölgesi'nin geçmiş kültürel mirasına ilişkin aydınlatıcı bilgiler içeriyor. Örneğin, yer adlarının değiştirilmesi konusunun Cumhuriyet'ten önce gündeme geldiği veya Espiye Pazarı'nın pazar gününden pazartesine aktarılmasının Osmanlı döneminde gayrimüslimlerin talebiyle olduğu gibi bilgileri bu yazılardan öğreniyoruz. Bunun yanında, Giresun'un asker kökenli kaymakamı Hüseyin Avni Bey'in Trabzon vilayetinin Türkleşmesine dair 1339 tarihli ilginç risalesini veya II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümünde Giresun'da açılan bir caddeye dair merkez ve taşra arası haberleşmenin hikâyesini de bulu-

---

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi.

1 Bunlar arasında bkz. Turgut Çeviker (1992), **Çarşamba Kitabı**, İstanbul, İris Yayınları; Ömer Asan (1996), **Pontos Kültürü**, İstanbul, Belge Yayınları; Gündağ Kayaoğlu (1977), **Bir Tutkudur Trabzon**, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayınları; Faruk Sümer (1992), **Tirebolu Tarihi**, İstanbul, Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları.

18. yüzyıl başlarında Giresun.

yoruz. Ayhan Yüksel'in gün ışığına çıkardığı bazı diğer arşiv belgeleri ise sosyal tarihe dair.

Bunlar arasında, Tirebolu nikâh kayıtlarından seçmeleri, Giresun'dan bir Mehr-i mü'eccel ve mehr-i mu'accel örneğini ve Firdevs Hanım adlı bir han vârisinin, hanın istimlakini durdurmak üzere Sadarete verdiği arz-ı hali sayabiliriz.

Karadeniz Bölgesi'nin en belirgin kimliğini oluşturan denizciliğin tarihiyle ilgili yazılar, *Giresun Tarihi Yazıları*'nı zenginleştiren bir başka yazı grubunu oluşturuyor. 19. yüzyıl başında Tirebolulu Ahmed Reis'in gemisine, Boğazlardan geçiş için verilen bir "izn-i sefine" metni, Tahlisiye Madalyalarıyla taltif olunan cesur Tirebolulu denizciler ile Ünye ve Tirebolu'da asetilen gazıyla çalışan fenerlerin, halkın kurcalaması sonucu tehlike arz etmesi nedeniyle kaldırılmaları, denizcilik tarihinin sosyal boyutlarını irdeliyor. Kitap ayrıca, iktisat tarihine dair belgeler de sunuyor. Bunlar arasında, Giresun'da Ticaret, Ziraat ve Sanayi Odalarının ilk açılışı gibi kurumsal tarihimize dair bir yazının yanında, daha küçük bir düzlemde, bir fındık bahçesinin satışına dair düzenlenmiş bir vekaletname de yer alıyor. Kitaptaki bir yazı da yerel ekonomiyle de ilinrili yaylacılık geleneğine değinerek, Bektaş Yaylası'nda çıkan bir anlaşmazlığı belgeleriyle gün ışığına çıkarıyor.

Denizcilik, fındık üretimi veya yaylacılık kadar Karadeniz Bölgesi'ni tanımlayan bir başka özellik olan yağmur ve sel, belgelere geçmiş halleriyle okuyucuya sunulan bir başka konuyu oluşturuyor. Özellikle Harşıt ve Elevi derelerinin taşması sonucu Tirebolu ve Görele'de 1919 yılında meydana gelen sel felaketlerine dair Trabzon Valiliği ve Dahiliye Nezareti arasındaki yazışma ve hasar raporları, dönemin merkez-taşra arası iletişimine bir örnek teşkil ediyor. Harşıt Vadisi, aynı zamanda Karadeniz'in bir başka önemli özelliği olan "zor ulaşım koşulları" ile de kitapta gündeme geliyor.

Giresun Tarihi Yazıları'nın bir diğer önemli yönü de Tirebolu folklorunu konu alan yazılara yer vermesidir. Eski Ramazanlar, bayram ve düğün âdetleri hakkında verilen bilgiler bugün sözlü tarih yöntemiyle yapılan araştırmalarla da doğrulanabilirler.[2] Derlemede millî kültüre ait bir yazı da yer alıyor. Giresun'un Hacı Miktad Ağa Camii'nin 17. yüzyılda açılışını takip eden yıllarda yeniden tamir ve inşa hikâyesi, küçük yerel camilerin zamana nasıl direnebildiklerinin bir öyküsü olarak görülebilir.

Yerel tarih araştırmacılığı, esasında yazılı belgeler kadar etnolojik alan araştırması, sözlü tarih ve maddî kültür analizleriyle de desteklenmesi gereken bir alan. Bir yerin tarihine vakıf olmak, biraz da Clifford Geertz'in "local knowledge" olarak adlandırdığı "yerelin bilgisine" sahip olmaktan geçiyor. Böyle bir bilgi yerellik içinde belli zaman sürecinde oluşur.[3] Ayhan Yüksel'in araştırması tam da "yerelin bilgisinden" yazılmış yazılarla okuyucusuna ulaşıyor ve yazılı belgeler kadar Giresun ve civarının sözlü ve maddî kültürünü de yerel tarihçilikle buluşturuyor.

2 Bu konuda benim yürüttüğüm bir sözlü tarih araştırması 16.4.1998 tarihinde "Yüzyıl Başında Tirebolu Kadınları ve İktidar Alanları: Son Dönem Osmanlı Tarihine Sözlü Tarih Araştırmalarının Katkısı", Institut Français d'Etudes Anatoliennes: Osmanlı Tarih Atölyesi, "İktidarın Yapılan, Kullanımı ve İfadeleri" adlı seminerde sunulmuştur.

3 Clifford Geertz. 1983, **Local Knowledge.** Basic Books.

İletişim'den

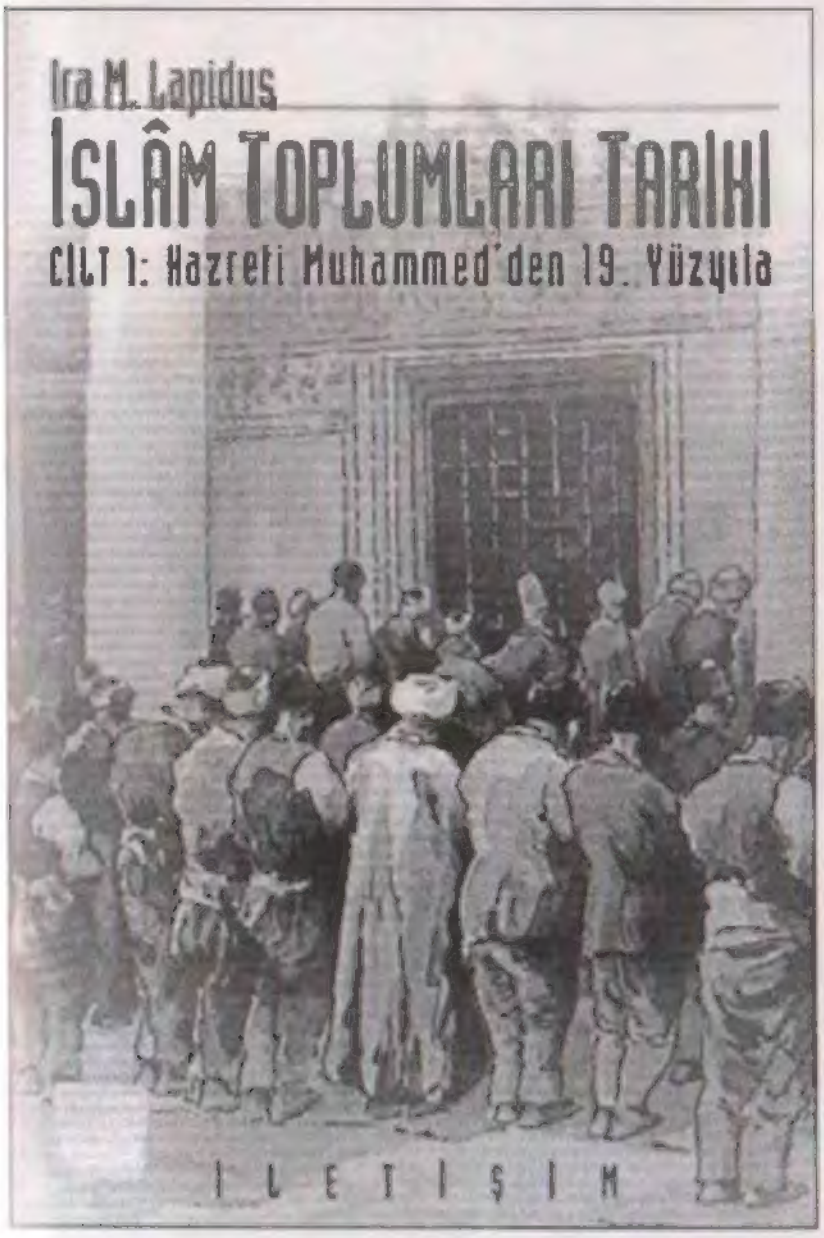

IRA M. LAPIDUS

İslâm Toplumları Tarihi

Cilt 1: Hazreti Muhammed'den 19. Yüzyıla

Lapidus'un *İslâm Toplumları Tarihi*, İslâm'ın ortaya çıkışından 1990'lara kadarki dönemi, İslâm'ın yayıldığı bütün toplumlar üzerinde ve bu toplumların yaşadıkları tarihsel, toplumsal, siyasî ve ekonomik dönüşümlerle ele alan hacimli bir eserdir. Cambridge University Press tarafından iki cilt halinde hazırlanmış daha kapsamlı bir araştırmanın Ira M. Lapidus tarafından özenle elden geçirilmesi sonucu yine aynı yayınevi tarafından tek cilt olarak yayımlanmıştır. Kitaba asıl değerini veren nokta, sadece siyasî ya da ekonomik tarihi ele almaması, İslâm toplumlarının toplumsal, kültürel, felsefî üretimlerine ve tartışmalarına siyaset ya da ekonomi kadar yer vermesidir. *İslâm Toplumları Tarihi* kitabın hacmi nedeniyle Türkçe'ye iki cilt olarak çevrilmiştir. Birinci cilt, İslâm'ın ortaya çıkışından 19. yüzyıla kadarki dönemi ele alır. İslâm'ın vâzettikler, fıkhî ve kitabî tartışmalar ve bu tartışmalar arasında ortaya çıkan ayrımlar ve bu ayrımlarla birlikte hayat bulan toplumsal, kültürel canlılık, Abbasî hanedanından Osmanlı İmparatorluğu'na, Mavera-ünnehir'den Magrib'e ve Maşrık'a kadar uzanır. *İslâm Toplumları Tarihi* yalnızca akademisyenler, araştırmacılar için değil; aynı zamanda meraklı "okurlar" için de müracaat edilecek önemli bir kaynaktır.

İletişim Yayınları A.Ş. Klodfarer Caddesi İletişim Han 7, 34400 Cağaloğlu - İstanbul
Tel. (0212) 516 22 60-61-62 / Fax: (0212) 516 12 58 INTERNET: www.iletisim.com.tr • E-MAIL: iletisim@iletisim.com.tr

Çatalhöyük'ün VI. yapı katı.